

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2015/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2016

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged
www.heh.hu

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózessy Gergely,
Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

MERÉNYI-METZGER Gábor	A kolozsmonostori címzetes apátok archontológiája és prozopográfiája <i>Archontology and Prosopography of the Titular Abbots of Kolozsmonostor (Now Cluj-Mănăştur, Romania)</i>	5
KOVÁCS Kálmán Árpád	A 19. századi keresztyén társadalmi tanítás Magyarországon Társadalmi, szellemi és dogmatikai háttér <i>19th-Century Protestant Social Teachings in Hungary: The Social, Intellectual and Dogmatic Background</i>	24
SARNYAI Csaba Máté	A nemzeti és felekezeti kisebbségeket érintő jogi keretek alakulása Romániában (1918–1932) <i>Changing Legal Frame of Ethnic and Church Minorities in Rumania (1918-1932)</i>	49
SOMORJAI Ádám OSB	Agostino Casaroli (1914–1998) egyházjogi doktori értekezésének magyar vonatkozásai <i>Agostino Casaroli (1914–1998) on Appointment of Bishops in Hungary According to His Doctoral Thesis in Canon Law (1939)</i>	62

FORRÁSOK – SOURCES

MIKLÓS Péter	Egyházi források Hódmezővásárhely szovjet megszállásáról (1944–1945) <i>Ecclesiastic Sources on the Soviet Occupation of Hódmezővásárhely (1944–1945)</i>	74
SOMORJAI Ádám OSB	Mindszenty-levelek a kaliforniai Yorba Lindában, a Nixon- Könyvtárban <i>Letters by Cardinal Mindszenty Preserved in the Nixon Library at Yorba Linda, California</i>	83

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

VAJDA Tamás	Prof. Dr. Koszta László (1962–2015) emlékére	100
SOMORJAI Ádám OSB	A Szentszék és Közép-Európa, 1918–1990	107

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

Újabb kiadványok a Mindszenty-kérdés amerikai forrásairól (Ism.: <i>Csíky Balázs</i>)	109
KLESTENITZ Tibor: <i>A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932.</i> (Ism.: <i>Turbucz Dávid</i>)	118
Az új utakat kereső katolikus. Magyar Ókatolikus Misszió: Kubinyi. (Ism.: <i>Farkas László Róbert</i>)	122
BÁRTH Dániel (szerk.): <i>Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.</i> (Ism.: <i>Mózessy Gergely</i>)	124
MIKLÓS Péter: „ <i>A nemzet érdekeit tartva szem előtt</i> ” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről (Ism.: <i>Zeman Ferenc</i>)	127
BÁLINT László: Hamvas püspök és az ÁVH. (Ism.: <i>Vajda Tamás</i>)	130
Prohászka-tanulmányok 2012–2015. (Ism.: <i>Kovács Kálmán Árpád</i>)	135

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A KOLOZSMONOSTORI CÍMZETES APÁTOK ARCHONTOLÓGIÁJA ÉS PROZOPOGRÁFIÁJA

Az alábbi publikációban a – 11. században alapított és 1556-ban megszűnt – Boldogságos Szűz Máriáról nevezett kolozsmonostori bencés apátság (abbatia Beata Maria Virginis de Kolos-Monostor)¹ címzetes apátjainak (abbas titularis B. M. V. de Kolos-Monostor) az archontológiájáról és prozopográfiájáról szeretnék szót ejteni.

A KOLOZSMONOSTORI CÍMZETES APÁTI TITULUS

A katolikus egyházban bevetett szokás – volt, és mai is az – a címzetes püspöki és érseki titulusok adományozása. Ezen felszentelt főpapok semmilyen egyházkormányzati hatalommal nem rendelkeznek, mivel az „egyházmegyéik” és „főegyházmegyéik” már megszűntek, elenyésztek. Címzetes püspöki és érseki titlust rendszerint a Szentszék hivatalaiban dolgozó, arra érdemes papok (diplomáták, nunciások, etc.), valamint a megyés püspököket és érsekeket segítő segédpüspökök kapnak.

A fentiekhez hasonló egyházi képződmény – volt, és ma is az – a címzetes apátok és prépostok kinevezése, mely azonban egy speciálisan magyar egyházbírói intézmény volt!² A csaknem másfél évszázados török megszállás után – de még a jóval korábban, a tatárjárás, vagy más történelmi okból kifolyólag – megszűnt szerzetesrendi prépostságok és apátságok, valamint a társaskáptalani prépostságok javait a világiak foglalták le és így csak azok címeit adományozhatták az arra érdemes papi személyeknek. Abban az esetben, ha valamilyen javadalom is megmaradt, akkor javadalmas, vagy más néven reális – azaz valóságos – apátokról és prépostokról beszélünk. Bizonyos szempontból azonban őket is a tituláris prépostok, illetve apátok közé kell sorolnunk, hiszen egyrészt

1 A kolozsmonostori apátság történetéről ld.: BOGDÁNDI Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kolozsvár, 2012.; CSOMOR Lajos: *A kolozsmonostori bencés apátság és birtokai (1556-ig)*. Kolozsvár, 1912.; JAKÓ Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I–II. köt. Budapest, 1990.; *Magyar Katolikus Lexikon*. I–XV. köt. Főszerk.: Diós István. Budapest, 1993–2010 (a továbbiakban: *MKL*). VII. 98–100.; SAS Péter: *A kolozsmonostori bencés apátsági, majd Nagyboldogasszony-templom*. Kolozsvár, 2010.; SÖRÖS Pongrác: *Az elenyészett bencés apátságok*. Budapest, 1912. 92.; etc.

2 A címzetes apáti és préposti intézményről ld.: BÁNK József: *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon*. In: Notter Antal Emlékkönyv. Budapest, 1941. 18–74.; CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. 273.; *MKL*. II. 236–237.; etc.

nem a szerzetesek, hanem világi papok voltak, másrészt pedig se szerzetesrendi-, se társaskáptalani tagok felett nem rendelkeztek semmiféle joghatósággal.

Az első személy, aki a hazai egyháztörténelem során először részesült ilyen típusú adományban, az éppen az utolsó tényleges kolozsmonostori apát, Kolosvári János volt.³ Őt 1557-ben nevezték ki kolozsmonostori címzetes apáttá. Ettől kezdve – tehát a 16. század közepétől – vált gyakorlattá ezen egyházi intézmény működtetése.

Az adományozó minden esetben a magyar uralkodó volt, aki az úgynevezett főkegyúri jogánál fogva gyakorolta ezen privilégiumot. Ebben a rendszerben csak az 1921-ben történt trónfosztás hozott változást, amely megszüntette IV. Károly magyar királynak ezen jogát is. Ettől kezdve az egyes egyházmegyék ordináriusai nevezhették ki a címzetes apátokat és prépostokat. Ezt később, 1934. július 25-én XI. Pius pápa is megerősítette egy brevéjében. Az egyes főpásztorok azonban csak azoknak az apátságoknak és prépostságoknak a címeit adományozhatták az arra érdemes papoknak, amelyek területe valamikor a saját egyházmegyéjük területén feküdt. A kolozsmonostori apátság esetében ezt a jogot az erdélyi (1932-től gyulafehérvári) római katolikus püspökség (1991-től érsekség) mindenkor ordináriusa gyakorolhatta, illetve gyakorolhatja.

Csak az érdekesség kedvéért említem meg, hogy 1880-ban 151 címzetes apátság és 92 címzetes prépostság létezett Magyarországon. A 20. század végére – „köszönhetően” a trianoni békediktátum rendelkezéseinek – ez a szám jóval kevesebb lett. 1990-ben például 101 címzetes apáti- és 73 címzetes préposti cím adományozhattak Magyarországon.

Az 1556-ban megszűnt Boldogságos Szűz Máriáról nevezett kolozsmonostori apátság címét tehát először, közvetlenül az apátság megszűnése után, 1557-ben adományozta oda az uralkodó, I. Ferdinánd német-római császár és magyar király egy arra érdemes egyházi személynek, nevezetesen – a fentebb már említett – Kolosvári Jánosnak.

A szakirodalmi források szerint a következő évszázadok során mindössze két, vagy három, de maximálisan négy tituláris apátja volt Kolozsmonostornak.⁴ Kutatásaim szerint azonban 1557 és 2012 között összesen tíz papi személy nyerte el ezt a címet.

Említésre méltó tény még – mely a címzetes apáti és préposti intézmény történetében igen ritkán fordult elő –, hogy a 19. században egyszerre több egyházi személy is viselte, viselhette a kolozsmonostori címzetes apáti titulust. Történt ugyanis, hogy amikor 1852-ben báró Geramb Antal nyitrai kanonok elnyerte az uralkodótól az apáti címet,⁵ még életben volt az előző apát, Szabó János erdélyi kanonok, nyugalmazott kolozsvári plébános. Mi több, ezen titulusát – a gyászjelentése szerint – egészen az 1858-ban bekövetkezett haláláig viselte.⁶ Az ő elhunytá után, 1861-ben pedig egy újabb címzetes apátot, Keserű Mózes erdélyi kanonokot nevezte ki a király Kolozsmonostor „élére”,⁷ mely „hivatalát” –

3 BÁNK: *i. m.* 23.

4 ESZTERHÁZY János: *A kolozsmonostori apátság és egyházi maaradványainak leírása*. In: *Archaeologiai Közlemények*. VII. köt. Pest, 1868. 105–106. [Esterházy János (1824–1898), a grófi család erdélyi ágából származó történész, a Magyar Történelmi Társulat egyik alapítója]; JAKAB Elek: *Apátságok Erdélyben*. In: *Magyar Történelmi Tár*. XIII. köt. Pest, 1867. 14.; NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN: *Vándorlások Kolozsvárban és Kolozs Monostoron*. In: *Nemzeti Társalkodó*. XVII. sz. Kolozsvár, 1841. 132.

5 Prímási Levéltár (a továbbiakban: PL). *Archivum Ecclesiasticum Novum*. Gróf Batthyány József prímás egyházkormányzati iratai. Segédkönyvek (a továbbiakban: AEN. Batthyány skv). 827. köt. 315. fol.

6 Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: OSZK. PéKt). Szabó János gyászjelentése (Kolozsvár, 1858. március 17.)

7 PL. AEN. Batthyány skv. 827. köt. 314. fol.

a gyászjelentése és a sírkövének felirata szerint – szintén egészen a haláláig, azaz 1874-ig töltötte be.⁸ Geramb báró viszont csak 1883-ban hunyt és – a halotti anyakönyvi bejegyzése, valamint a gyászjelentése szerint – pontosan eddig viselte a titulust.⁹ Úgy látszik, hogy csak az ő halála után került sor ezen párhuzamos kinevezések korrigálására, rendezésére. Devich József veszprémi kanonok 1884-ben történt kinevezése óta ugyanis mindig csak egyetlen címzetes apátja volt Kolozsmonostornak.¹⁰ Ezt követően az „apáti széket” egészen 1935-ig, Pál István nyugalmazott székelyudvarhelyi főesperes-plébános haláláig töltötték be, ekkor azonban közel 60 évig szünetelt a titulus adományozása. Ez a *vacantia* 1993-ig tartott, amikor is Szőke János szalézi szerzetes elnyerte a kolozsmonostori apáti címet.¹¹ Az ő 2012-ben bekövetkezett halála óta ismét üresen áll az „apáti szék”.¹²

A KOLOZSMONOSTORI CÍMZETES APÁTOK ARCHONTOLÓGIÁJA

1. Kolozsvári János	1557–1562
kinevezve: 1557. ¹³	
meghalt: 1562. XI. 14. ¹⁴	
„Széküresedés”	1562–1592
2. Stroppa Lajos	1592–1597
kinevezve: 1593. I. 19. ¹⁵	
meghalt: 1597 után ¹⁶	
„Széküresedés”	1596–1776

8 OSZK. PéKt. Baróti Keserű Mózes gyászjelentése (Kolozsvár, 1874. március 15.); JAKAB Albert Zsolt: *Ez a kő tételgett... Az emlékezett helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Kolozsvár, 2012. 145.; SAS: *i. m.* 123–124.

9 Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy (a továbbiakban: AHMB). Zbierka cirkevných matrik. Rímsko-katolícky farský úrad Bratislava sv. Martina. Inv. č. 103. Fol. 82.; OSZK PéKt. Báró Geramb Antal gyászjelentése (Pozsony, 1883. október 19.)

10 PL. AEN. Batthyány skv. 827. köt. 314. fol.

11 *Catalogus Vicariatus Claudiopolis Dioecesis Albae Iuliensis (Transylvaniensis) pro anno Domini 1942*. Kolozsvár, 1942.; *Catalogus Vicariatus Claudiopolis Dioecesis Albae Iuliensis (Transylvaniensis) pro anno Domini 1944*. Kolozsvár, 1944.; *Egyházmegyei Névtár*. Gyulafehérvár, 1979. (kézirat); *Egyházmegyei Névtár*. Gyulafehérvár, 1984. (kézirat); *Egyházmegyei Névtár*. Gyulafehérvár, 1984. (kézirat); *A Gyulafehérvári Főegyházmegye Névtára*. Gyulafehérvár, 1992. (kézirat); *A Gyulafehérvári Főegyházmegye Névtára 1996*. Gyulafehérvár, 1996.

12 *A gyulafehérvári római katolikus főegyházmegye név- és címtára 2012*. Kolozsvár, 2012.; *A gyulafehérvári római katolikus főegyházmegye név- és címtára 2014*. Kolozsvár, 2014.

13 BÁNK: *i. m.* 23.

14 MKL. VII. 107.

15 Österreichisches Staatsarchiv. Finanz- und Hofkammerarchiv. Hofffinanz-Ungarn. RN. 60. Konv. fol. 26rv.

16 CSOMOR Lajos: *Stroppa Lajos kolozsmonostori apát (1592–1597)*. In: Erdélyi Múzeum, 1916. 144.

- 3. Delpini János Teofil** 1776–1797
 kinevezve: 1776. IX. 26.¹⁷
 meghalt: 1797. III. 13.¹⁸
- „Széküresedés” 1797–1818
- 4. Szabó János** 1818–1858
 kinevezve: 1818. XI. 14.¹⁹
 meghalt: 1858. III. 16.²⁰
- 5. Báró Geramb Antal** 1852–1883
 kinevezve: 1852. XII. 13.²¹
 meghalt: 1883. X. 19.²²
- 6. Keserű Mózes** 1861–1874
 kinevezve: 1861. V. 23.²³
 beiktatva: 1861. VI.²⁴
 meghalt: 1874. III. 15.²⁵
- „Széküresedés” 1883–1884
- 7. Devics József** 1884–1898
 kinevezve: 1884. I. 24.²⁶
 beiktatva: 1884. II. 18.²⁷
 meghalt: 1898. XI. 1.²⁸
- „Széküresedés” 1898–1899

17 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). B 2. Erdélyi Kancelláriai Levéltár. Acta generalia 1694–1848. 1776/1372.

18 FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest-Kolozsvár, 2009. 221.

19 MNL OL. B 20. Erdélyi Kancelláriai Levéltár. Libri regii dignitatum secundae classis (a továbbiakban: B 20). I. köt. 632–633. fol.

20 OSZK. Pékt. Szabó János gyászjelentése (Kolozsvár, 1858. március 17.)

21 PL. AEN. Batthyány skv. 827. köt. 315. fol.; Die Presse, 1852. 304. sz. 2.

22 AHMB. Zbierka cirkevných matrik. Rímsko-katolícky farský úrad Bratislava sv. Martina. Inv. č. 103. Fol. 82.; OSZK. Pékt. Báró Geramb Antal gyászjelentése (Pozsony, 1883. október 19.)

23 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár. Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: GYFL. ÉFL). I. 1/a. Püspöki Hivatal iratai (a továbbiakban: I. 1/a). Cat. 12. 1124/1861.; MNL OL. B 20. 3. köt. 3. fol.

24 GYFL. ÉFL. I. 1/a. Cat. 12. 1124/1861.

25 OSZK. Pékt. Baróti Keserű Mózes gyászjelentése (Kolozsvár, 1874. március 15.)

26 GYFL. ÉFL. I. 1/a. Cat. 12. 563/1884.

27 GYFL. ÉFL. I. 1/a. Cat. 12. 563/1884.; Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. I. 1.44. Egyházmegyei Hatóság iratai. Acta Dioecessana. 376/1884.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprémi Megyei Levéltára. XXXIII. 1. Veszprém megye anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Veszprém. Halottak anyakönyve. 265/1898.; OSZK. Pékt. Devics József gyászjelentése (Veszprém, 1898. november 1.)

8. Dr. Újfalusi József	1899–1909
kinevezve: 1899. I. 28. ²⁹ meghalt: 1909. III. 17. ³⁰	
9. Pál István	1909–1935
kinevezve: 1909. VII. 1. ³¹ meghalt: 1935. I. 19. ³²	
„Széküresedés”	1935–1993
10. Szőke János	1993–2012
kinevezve: 1993. XI. 27. ³³ meghalt: 2012. I. 6. ³⁴	
„Széküresedés”	2012-től

A KOLOZSMONOSTORI CÍMZETES APÁTOK PROZOPOGRÁFIÁJA

Kolozsvári János

Kolozsvári (eredetileg Poch) János OP született a Kolozs vármegyei Kolozsváron (ma a romániai Cluj-Napoca), 1515 körül. Tanulmányait a kolozsvári domonkos kolostorban kezdte, majd 1549-ben a bécsi egyetemen fejezte be, ahol egyházjogból doktorált. A tapolcai apátság kommandátora. 1554-től a kolozsmonostori konvent apátja. 1556-ban, a reformáció elterjedése és a konvent fölbomlása következtében el kellett hagynia Kolozsmonostort. 1557-ben kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferdinánd magyar király. 1561-től csanádi választott püspök és lébényi apát. 1562-ben a magyar papság egyik képviselőjeként részt vett a trienti zsinaton. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát, csanádi választott püspök és lébényi apát – az itáliai Trientben (ma az olaszországi Trento), 1562. november 14-én.³⁵

Stroppa Lajos

Luigi Stroppa született a lombardiai Brésa-ban (ma az olaszországi Brescia), 1510 és 1520 között. I. Habsburg Miksa magyar király lányának, Erzsébet főhercegnőnek, majd francia királynénak az udvari káplánja és alamizsnamestere. 1592-től Habsburg Ernő fő-

29 GYFL. ÉFL. I. 1/a. Cat. 12. 597/1899.

30 GYFL. ÉFL. I. 5. Anyakönyvi másodpéldányok (a továbbiakban: I. 5). 105. Gyulafehérvár. Halottak anyakönyve. Num. curr. 16.; OSZK. Pékt. Dr. Újfalusi József gyászjelentése (Gyulafehérvár, 1909. március 17.)

31 GYFL. ÉFL. I. 1/a. Cat. 4. 4012/1909.

32 GYFL. ÉFL. I. 5. 258. Székelyudvarhely. Halottak anyakönyve. Num. curr. 76.

33 GYFL. ÉFL. I. 1/a. Cat. 11. 2816/1993.

34 P. Szőke János gyászjelentése (Budapest, 2012. január 11.)

35 Kolozsvári János életéről ld.: JAKÓ: *i. m.* 85–88.; JUHÁSZ Kálmán: *Két kolozsmonostori püspökcapát a XVI. században*. In: Erdélyi Múzeum, 1933. 432–445.; MKL. VII. 107.; etc.

herceg udvari káplánja. 1593. január 19-én kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Rudolf magyar király. 1596-tól bécsi kanonok. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát és bécsi kanonok –1597 után.³⁶

Delpini János Teofil

Delpini János Teofil SJ született a Hont vármegyei Selmecebányán (ma a szlovákiai Banská Štiavnica), 1721 körül. Tanulmányait Bécsben, Linzben és Nagyszombaton végezte. 1754-ben szentelték pappá a jezsuita rend számára. 1758-tól 1764-ig hittérítő munkát végzett Szobotis és Szokolca környékén. 1766-tól hittérítő Alvincon, majd Nagyszebenben. 1776. szeptember 26-án kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki Mária Terézia magyar királynő. 1782-től a nagyszebeni Szent Teréz árvaház igazgatója és Nagyszeben-külvárosi plébános. 1782-től királyi tanácsos. 1784-től nyitrai örkanonok. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát, nyitrai örkanonok és tiszteletbeli erdélyi kanonok – a Nyitra vármegyei Nyitrán (ma a szlovákiai Nitra), 1797. március 13-án.³⁷

Szabó János

Kászonújfalvi Szabó János született – Szabó András és László Ágnes fiaként – a Maros széki Nyárádköszvényesen (ma a romániai Mătrici), 1767. január 27-én. A középiszkolai tanulmányait Marosvásárhelyen, a bölcsészetet Kolozsváron, a teológiát pedig Pesten végezte. 1791. január 2-án szentelték pappá az erdélyi egyházmegye számára. Káplán Tövisen, Marosvásárhelyen és Kolozsváron. 1796-tól gyulafehérvári liceumi tanár. 1798-tól kolozsvári helyettes plébános. 1809-től gyulafehérvári kanonok és plébános. 1813-tól kolozsvári esperes-plébános és kolozsmonostori levéltár őr. 1818. november 14-én kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferenc magyar király. 1819-től királyi tanácsos. 1847-ben nyugdíjazták. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát és gyulafehérvári olvasókanonok – a Kolozs vármegyei Kolozsváron (ma a romániai Cluj-Napoca), 1858. március 16-án, majd eltemették ugyanott, a Házsongárdi temetőben, 1858. március 19-én.³⁸

36 Stroppa Lajos életéről ld.: CSOMOR: *i. m.* 139–144.; Leopold FISCHER: *Notitia brevis de urbe Vindobonensi. Supplementum Tertium.* Vindobonae, 1775. 46.

37 Delpini János Teofil életéről ld.: BEKE Antal: *Erdély Egyházmegyei Papnövelde történeti vázlat.* Károly-Fehérvár, 1870. 128.; FERENCZI: *i. m.* 221.; GYÖRGY Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából.* Budapest, 2009. 86.; SAS: *i. m.* 268.; VAGNER József: *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez.* Nyitra, 1896. 333–334.

38 Szabó János életéről ld.: BEKE: *i. m.* 170.; FERENCZI: *i. m.* 221.; MKL. XII. 483.; SZINNYEI József: *Magyar irók élete és munkái.* I–XIV. köt. Budapest, 1891–1914. XIII. 210.; OSZK. PéKt. Szabó János gyászjelentése (Kolozsvár, 1858. március 17.)

Báró Geramb Antal

Báró Geramb Antal Teofil Ignác született – báró Geramb Gyula és Freund Erzsébet fiaként – a Hont vármegyei Selmezbányán (ma a szlovákiai Banská Štiavnica), 1805. február 25-én. A középiskolai tanulmányait Besztercebányán, a bölcsezetet Vácon, a teológiát pedig Nagyszombaton végezte. 1828. február 27-én szentelték pappá az esztergomi főegyházmegye számára. 1828-tól káplán Selmezbányán. 1833-tól plébános Szenicén. 1841-től kerületi esperes. 1850-től pozsonyi kanonok. 1852. december 13-án kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferenc József magyar király. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát és pozsonyi éneklőkanonok – a Pozsony vármegyei

Pozsonyban (ma a szlovákiai Bratislava), 1883. október 19-én, majd eltemették ugyanott, a Szent András temetőben, 1883. október 21-én.³⁹

Keserű Mózes

Baróti Keserű Mózes született – Keserű Ferenc és Beke Anna fiaként – a Miklósvár széki Baróton (ma a romániai Baraolt), 1801. augusztus 10-én. A középiskolai tanulmányait Székelyudvarhelyen, a bölcsezetet és a teológiát pedig Gyulaféheváron végezte. 1825. április 10-én szentelték pappá az erdélyi egyházmegye számára. 1825-től káplán Marosvásárhelyen és egyúttal gimnáziumi tanár. 1827-től gyulaféhevári püspöki liceumi tanár és a Batthyány-csillagvizsgáló segédcsillagásza, valamint könyvtárosa. 1834-től szentszéki ülnök. 1842-től a Batthyaneum igazgatója, valamint a püspöki könyvtár és természettudományi múzeum igazgatója. 1842-től gyulaféhevári kanonok. 1846-tól a kolozsvári liceum igazgatója. 1847-től királyi tanácsos. 1851-

től 1853-ig a gyulaféhevári teológia rektora. 1853-tól gyulaféhevári hitoktató kanonok, majd esperes-kanonok. 1857-től örkanonok és csillagvizsgáló kanonok, valamint a csillagvizsgáló, a püspöki könyvtár és múzeum igazgatója. 1861. május 23-án kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferenc József magyar király. 1871-től arbei választott püspök. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát, arbei választott püspök és gyulaféhevári olvasókanonok – Kolozsváron (ma a romániai Cluj-Napoca), 1874. március 15-én, majd eltemették ugyanott, a kolozsmonostori temetőben, 1874. március 17-én.⁴⁰

39 Báró Geramb Antal életéről ld.: Štátny archiv v Banskej Bystrici. Zbierka cirkevných matrik. Rímskokatolícky farský úrad Banská Štiavnica. Inv. č. 107. Fol. 208.; GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. köt. Budapest, 1990. 438.; NÉMETHY, Ludovicus: *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Stigoniensis*. Esztergom, 1894. 592.; OSZK. PéKt. Báró Geramb Antal gyászjelentése (Pozsony, 1883. október 19.)

40 Keserű Mózes életéről ld.: BEKE: *i. m.* 146.; FERENCZI: *i. m.* 297.; MKL.VI. 708.; SAS: *i. m.* 123–124.; SZINNYEI: *i. m.* VI. 151.; OSZK. PéKt. Baróti Keserű Mózes gyászjelentése (Kolozsvár, 1874. március 15.)

Devics József

Devics (másképpen Devich) József született – Devics József és Moró Teréz fiaként – Budán, a Tabánban, 1819. október 18-án. A középiskolai tanulmányait Pesten, a teológiát pedig Veszprémben végezte. 1842. október 28-án szentelték pappá a veszprémi egyházmegye számára. 1842-től káplán Csabrendeken, 1843-tól Tapolcán, 1848-tól Látrányban, 1849-től pedig Keszthelyen. 1852-től ideiglenes adminisztrátor Miháldon. 1852-től adminisztrátor Marcaltón. 1857-től plébános Marcaltón. 1858-tól plébános Taranyban. 1875-től plébános Pápán. 1878-tól veszprémi kanonok. 1884. január 24-ben kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferenc József magyar király. 1885-től segedí, majd pápai főesperes. 1886-tól somogyi főesperes. 1888-tól zalai főesperes. 1896-tól székesegyházi főesperes és hantai prépost. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát, hantai prépost, veszprémi székesegyházi kanonok és főesperes – a Veszprém vármegyei Veszprémben, 1898. november 1-én, majd eltemették ugyanott, az alsóvárosi temetőben, 1898. november 3-án.⁴¹

Dr. Újfalusi József

Dr. Újfalusi (másképpen újfalusi Tódor) József született a Háromszék vármegyei Kézdivásárhelyen (ma a romániai Târgu Secuiesc), 1852. december 12-én. Középiskolai tanulmányait Csíksomlyón és Kolozsváron, teológiát pedig a bécsi Pázmáneumban végezte. 1875. december 18-án szentelték pappá az erdélyi egyházmegye számára. 1877-ben teológiai doktori címet szerzett. 1878-tól teológiai tanár Gyulafehérváron. 1879-től a gyulafehérvári papnevelde tanulmányi felügyelője és szentszéki jegyző. 1884-től a gyulafehérvári egyházmegyei könyvtár őre. 1885-től a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karának bekebelezett tagja. 1889-től szentszéki ülnök. 1889-től a gyulafehérvári papnevelde rektora és gyulafehérvári kanonok. Ezen hivatalai mellett pedig a Batthyányeum igazgatója és csillagász kanonok. 1892-től a csikkarcfalvi kerület országgyűlési képviselője. 1899. január 28-ban kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferenc József magyar király. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát és gyulafehérvári örkanonok – Gyulafehérváron (ma a romániai Alba Iulia), 1909. március 17-én, majd eltemették ugyanott, a székesegyház kriptájában, 1909. március 19-én.⁴²

Pál István

Szentkatolnai Pál István született a Háromszék vármegyei Szentkatolnán (ma a romániai Catalina), 1854. augusztus 15-én. A középiskolai tanulmányait Kézdivásárhelyen, Kolozsváron és Gyulafehérváron, a teológiát pedig Egerben végezte. 1878. július 25-én szen-

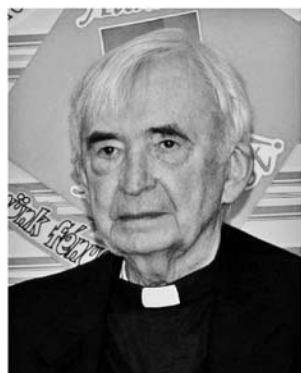
41 Devics József életéről ld.: Tabáni Római Katolikus Plébániahivatal. Kereszteltek anyakönyve. VIII. köt.; *MKL.* II. 597.; PFEIFFER JÁNOS: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München, 1987. 89–90.; SZINNYEI: *i. m.* II. 85.; OSZK. PéKt. Devics József gyászjelentése (Veszprém, 1898. november 1.)

42 Dr. Újfalusi József életéről ld.: FERENCZI: *i. m.* 436.; *MKL.* XIV. 128.; SZINNYEI: *i. m.* XIV. 210., 626.; GYFL. ÉFL. I. 5. 105. Gyulafehérvár. Halottak anyakönyve. Num. curr. 16.; OSZK. PéKt. Dr. Újfalusi József gyászjelentése (Gyulafehérvár, 1909. március 17.)

telték pappá az erdélyi egyházmegye számára. 1878-tól káplán Szászrégenben. 1879-től gimnáziumi tanár Gyulafehérváron. 1890-től a gyulafehérvári gimnázium igazgatója és az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának előadója. 1909. július 1-én kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki I. Ferenc József magyar király. 1911-től székelyudvarhelyi főesperes-plébános. 1922 és 1926 között – első magyarként – szenátor Bukarestben. 1934-ben nyugdíjazták. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát és nyugalmazott székelyudvarhelyi főesperes-plébános – Székelyudvarhelyen (ma a romániai Odorheiu Secuiesc), 1935. január 19-én, majd eltemették ugyanott, a helyi katolikus temetőben, 1935. január 21-én.⁴³

Szöke János

P. Szöke János SDB született a Békés vármegyei Csorváson, 1927. február 13-án. Középiskolai tanulmányait Gyulán, teológiai és filozófiai tanulmányait pedig az olaszországi Torinóban végezte. Közben, 1943-ben belépett a szalézi rendbe. 1944-ben tett az első szerzetesi fogadalmát. 1950-ben szerzetesi örökfogadalmat tett. 1954. július 1-én, Torinóban szentelték pappá a szalézi rend számára. Az olaszországi Alassio-ban nevelőtanár, majd 1956-tól 1957-ig az ausztriai Iselberg-i magyar menekült gimnázium igazgatója. 1958-tól svédországi magyar lelkész. 1963-tól a stockholmi német gimnázium nyelv- és irodalom tanára. 1965-től a németországi Stuttgart-ban magyar lelkész. 1975-től Rómába az Üldözött Egyházak

Segélyszervezetének munkatársa, majd a németországi Königstein in Taunus-ban a segélyszervezet osztályvezetője. 1984-től az emigráns magyarok Nyugat-európai általános helynöke. 1994-ben hazatért Magyarországra. Itt a Magyarországi Mindszenty Alapítvány ügyvivője, illetve a boldoggá avatási ügyek posztulátoraként (is) működött. 1993. november 27-ben kolozsmonostori címzetes apáttá nevezte ki Bálint Lajos gyulafehérvári érsek. A szatmári és a nagyváradai egyházmegyék tiszteletbeli kanonokja. 1996-tól 2010-ig a Don Bosco Kiadó igazgatója. 1996-tól 1997-ig a Szent Istvánról nevezett szalézi magyar tartomány tartományi tanácsosa, majd 1997-től 2002-ig tartományfőnöki vikáriusa. Meghalt – mint kolozsmonostori címzetes apát, tiszteletbeli szatmári és nagyváradai kanonok – Budapesten, 2012. január 6-án, majd eltemették Csorváson, 2012. január 23-án.⁴⁴

43 Pál István életéről ld.: FERENCZI: *i. m.* 365.; MKL. X. 451.; GYFL. ÉFL. I. 5. Anyakönyvi másodpéldányok. 258. Székelyudvarhely. Halottak anyakönyve. Num. curr. 76.

44 P. Szöke János életéről ld.: MKL. XIII. 453.; P. Szöke János gyászjelentése (Budapest, 2012. január 11.)

Végezetül szeretnék még említést tenni két olyan egyházi személyről, akik a legújabb Magyar Katolikus Lexikon közlése szerint szintén kolozsmonostori címzetes apátok voltak. Ezek, báró Apor József erdélyi kanonok és kolozsvári plébános,⁴⁵ valamint dr. Hirschler József pápai prelátus, erdélyi kanonok és kolozsvári főesperes-plébános.⁴⁶ A valóság azonban az, hogy Apor báró a jánosi címzetes apáti titulust viselte,⁴⁷ Hirschler József pedig – mint az erdélyi székeskáptalan tagja – a kolozsmonostori levéltár őre volt.⁴⁸

GÁBOR MERÉNYI-METZGER

ARCHONTOLOGY AND PROSOPOGRAPHY OF THE TITULAR ABBOTS OF KOLOZSMONOSTOR (NOW CLUJ-MĂNĂȘTUR, ROMANIA)

This article describes the archontology and prosopography of the Titular Abbots of the Benedictine Abbey of Kolozsmonostor (abbatia Beata Maria Virginis de Kolos-Monostor) in Transylvania, in the medieval Kingdom of Hungary.

The abbatial title of the monastery, which was founded in the XI. century and suppressed in 1556, was conceded in 1557 by Emperor and King of Hungary Ferdinand I to the last abbot, John Kolosvári. According to earlier sources there were nominated in the later centuries only two or three, maximum four Titular Abbots to this monastery. According to the Author, there were altogether ten priests between 1557 and 2012, who received this title.

The biography and ecclesiastical career of these ten Titular Abbots is offered in this description.

45 *MKL.* I. 345.

46 *MKL.* IV. 854.

47 *BEKE: i. m.* 114.; *FERENCZI: i. m.* 156.

48 *FERENCZI: i. m.* 268.

Ed. # = 1372. #. 1776

*Ed. in forma libelli regii
C. Hornig*

Nos Maria Theresia ex memoria com-
 mendamus tenore presentium si-
 gnificanter, quibus expediret, uni-
 versis, quod nos inducta prece-
 laris virtutibus, doctrina item,
 et eruditione, exemplarisque inter
 conversatione fidelis nostri, No-
 bisque dilecti honorabilis Joannis
 Theophilii Delpini, Oxythamotro-
 phii Regii Theresiani Catholici
 Libinensis Administrationis, qui
 bus ipsum ab Altitimo insigni-
 tum, et ornatum esse e fidelibus
 nonnullorum fidelium nostrorum
 relatione cognovimus, in peculi-
 rem praeterea sumentes reflexionem
 tam apostolicos illos labores,
 quos primum in Hungaria, mox
 etiam in magna Transilvania
 Principatu anabaptisis ad ve-
 ram fidem reducendis cum sum-
 mo animi ~~per~~ nostri solatio
 impendit, quam fidem, ac lau-
 dabilem zelum, et industriam,
 quam nobis in executione praedicti
 Oxythamotrophii exhibuit, et pro-
 bavit, continuavitque etiam in praesens
 per sedulam, et indefessam pro-
 lium curam, et institutionem, cum
 dem Joanne Theophilus Delpini
 tanquam Personam idoneam, et
 de Publico Benef. ac Sancta Dei
 Ecclesia bene meritam, nobisque
 hoc nomine gratam, et acceptam,
 ad Abbatiam Beatae Virginis de Kolos
 Munytra, in Diocesi

2406 803

CHISZAGOR LEVELTAR
24060

10

Delpini János Teofil kinevezési okiratának szövege (1776)

12 Transilvaniensi sitam, ex ubi
 inter varias rerum, ac tempo-
 rum conversiones pene desola-
 ta fuisset, sua gloriose memo-
 ria Semitris nostri Caroli sexti
 Romanorum Imperatoris, et Re-
 gis Hungaria, nostraque chara
 cura ad meliores usum usque
 revocata, et de facto legitime
 vacantem, auctoritate dicitur Pa-
 tronatus nostri Regis, quod generis
 lites in conferendis omnibus
 praeeminenti Regni nostri Hun-
 garia, et Principatus Transilva-
 niae Ecclesiis, earumque Benefici-
 is instar Divorum quorundam Hun-
 garia Regum, Praedecessorum
 delictis nostrorum gloriose ven-
 nisentia optimo jure habere,
 et exerceere disposuimus, eligen-
 dum, et munimandum, ipsique
 annulata, Abbatiam Beatae Ma-
 riae Virginis de Kolosmonostre
 simulcum universis ejusdem
 Terris, ac locis temporalibus,
 Castris munitis, Castellis, Oppi-
 dis, Possessionibus, Villis, ac Prae-
 diis ubique sub Saera Regni nostri
 praedicti servata habitis, ac re-
 peribilibus ad eandem Abba-
 tiam de jure, et ab antiquo spe-
 ctantibus, et pertinere debent-
 bus, eorumque proventus, obse-
 rionibus, et emolumentis dandis
 et conferendis, ipsaque ei,

unum

cujus interest pro consequen-
da Canonica benedictione pro-
sentandam dudum, immo
eligimus, nominamus, damus,
conferimus, et presentamus
hanc nostram vigore, et testi-
monio litterarum mediarum. Da-
tum in civitate nostrae Urbis &
Austriae die 26. Mensis Septem-
bris Anno Domini 1776. Regni
eius vero nostrae, 26.

Maria Theresia
C. Mich. Kornis
Völggrer

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
Első osztály

Egyedl. Koy 18. Oktobris 1776

Collationales pro Moise Keserü neo denominato titulari Abbate Beatae Mariae Virginis de Kolos Monasterii.
sub N° 1648/361.

Nos Franciscus Iosephus Primus Divina favente Clementia Austriae Imperator, Apostolicus Hungariae et Bohemiae Rex, Lombardiae et Venetiarum, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Gallitiae, Rodomeriae et Syriacae etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Lotharingiae, Salisburgi, Styriae, Carinthiae et Carnioliae, superioris et inferioris Silesiae, Magnus Princeps Transilvaniae, Marchio Moraviae, Comes Stabsburgi, Tirolis et Siculorum etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus coepit univervis, quod Nos praecelara morum probitate, insigni item Doctrina et Scientia fidelis Nostri Nobis dilecti Reverendi Moyses Keserü Diocesis Francofurtiensi Praesbyteri Ecclesiastici, Cathedralis Ecclesiae Albenensis Canonici, Decani, et Consiliarii Nostri Regii, quibus ipsum ab Altissimo insignitum, et ornatum esse, e fide digna nonnullorum fidelium Nostrorum relatione cognovimus, inducti, in peculiarem praeterea summis reflexionem, praestita per eundem, exantlate laudabili cum successu theologiconum studiorum cursu, primam quidem in cura animarum et institutione juventutis secularis et ecclesiasticae, tum vero in munere Canonici Astronomi Cathedralis Ecclesiae Albenensis et Instituti Paltyniani nec non Epici Regii (Audiopolitani) Directoris, ac denique antelatae Cathedralis Ecclesiae Canonici Decani, peculiari zelo servitiae, comparaque in adimplendis boni animarum Pastoris officii partibus insignia merita, eundem Moysen Keserü, tamquam personam idoneam et de bono publico, ac Sanctae Dei Ecclesiae bene meritam, Nobisque hoc nomine gratam, et acceptam in Abbatem seu Praepositum honorarium Beatae Mariae Virginis de Kolos Monasterii, auctoritate juris Patronatus Nostri Regii, quod generaliter in conferendis omnibus Regni Nostri Hungariae, et Magni Principatus Transilvaniae ecclesiasticis Beneficiis, optimo jure habere et exercere dignoscimus, cum omnibus illis Juribus et Praerogativis, quae Honore rariis Abbatibus de jure, vel antiqua consuetudine competunt, Clementer nominandum et constituendum, ipsumque ei, cui interest, pro consequenda Canonica Benedictione praesentandum esse duximus, imo eligimus, nominamus, constituimus, et praesentamus, harum Nostrearum vigore, et testimonio Letterarum mediante. Datum in Imperiali Urbe Nostra Vienna Austriae die vicesima tertia Mensis Maji, anno Domini millesimo octingentesimo sexagesimo primo. Regnorum Nostrorum decimo tertio.

Franciscus Iosephus imp. B. Franciscus Kemény imp. Dionysius Kormay imp.
(L. S.)
de Kesti. Sont. S. S. S.

Collatum ad originale per Registrum Petrus Bodj

Num. / 1993.

L. J. Chr.!

LUDOVICUS BÁLINT
DEI MISERATIONE ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA
ARCHIEPISCOPUS ALBAE IULIENSIS

LECTURIS SALUTEM IN DOMINO!

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Nos, ABBATIAE TITULARIS BEATAE MARIAE VIRGINIS DE KOLOZSMONOSTOR - cuius conferendi ius et potestas iure quidem ordinario Nobis competit -, iam diu vacante, vigore praesentium Reverendissimum Patrem IOANNEM SZÓKE e Societate Sancti Francisci Salesii, Vicarium Generalem Episcopi in cura animarum Hungarorum in exteris degentium, A B B A T E M T I T U L A R E M BEATAE MARIAE VIRGINIS DE KOLOZSMONOSTOR renuntiare, renuntiatumque declarare et eidem supradictam sedem abbatialem titularem cum omnibus iuris dare atque conferre, qui temporibus gravissimus elapsis Ecclesiae in Europa Orientali persecutae, almae nostrae Archidioecesi quoque, adiutorium valde essenziale praestitit.

Quapropter Vobis Venerabilibus in CHRISTO Fratribus per praesentes firmiter committimus et in DOMINO mandamus ut Reverendissimum Patrem IOANNEM SZÓKE per nos ABBATEM TITULAREM BEATAE MARIAE VIRGINIS DE KOLOZSMONOSTOR renuntiatum, in hoc titulo recognoscere eique omnia iura, praerogativa et privilegia huic titulo connexa in actum reddere debeatis.

Atque ita damus, conferimus, providemus, adsignamus, instituimus et executioni mandari in DOMINO praecipimus, praesentibus perlectis exhibenti restituendis.

Datum Albae Iuliae e Curia Nostra Archiepiscopali in memoria SANCTAE MARIAE IN SABBATO, die 27-a Novembris anno Salutis Millesimo Nongentesimo Nonagesimo Tertio, Archiepiscopus vero Nostri tertio.

A R C H I E P I S C O P U S

De mandato Excellentissimi:

Curiae Cancellarius

Nagyságos és fötisztelendő

SZABÓ JÁNOS ur

boldog asszonyról nevezett kolozsmonostori apát, károly-fehérvári székesegyházi olvasó kanonok, es. királyi tanácsos, Leopold lovag-rend kis keresztese, nyugalmazott egyházi-iskolai- és alapítványi Előadó az egykori erdélyi királyi kormánysszéknél, f. évi mártius 16-kán esti 6 óraker, kora 92-dik, papsága 67-dik évében, a haldoklók szentségének buzgó fölvétele után, üregségi végelgyengülés következtében, az Urban elnyugodott.

E gyászlap nem hozhatja körülményes életrajzát az elhunyt nagy papnak, különben is sokkal ismertebbek a lelkeszeti egyházirodalmi és közigazgatási téren szerzett érdemei, hogyszem azok fölborolása itt szüksegetlenék. Sirdombja idővel lestyed, de nagy neve földtetni nem fog.

Földrészre az elhunytnak f. é. mártius 19-kén délutáni 4 óraker fog belső-monostor utcai szállásáról, meghagyása szerint a köztetűbe végnyugalomra elhelyeztetni; lelkéért pedig ugyan-e hó 20-dikán reggeli 10 óraker a piaci nagy templomban engedszelő áldozat az irgalom Atyjának bemutatanni.

Mely kettős végtszateletrre minden résztvevők tisztelettel és szomoruan meghivatnak.

Kolozsvárt, mártius 17-kén, 1858.

Szabó János gyászjelentése

A gyulafehérvári káptalan a maga és az illető rokonok nevében megzenorodott szívvvel jelenti:

méltóságos és fötisztelendő

baróti KESERÜ MÓZES,

ARBEI CZIMZETES PÜSPÖK, BOLDOGRÁGOS SZÜZ MÁRIARÓL CZIMZETT KOLOS-MONOSTORI APÁT, GYULAFÉHÉRVÁRI SZÉKESÉGHÁZI ELVÁSÓ KANONOK, KIRÁLYI TANÁCSOS ÉS AZ ERDÉLYI RÓM. KATH. IGAZGATÓ TANÁCS ELŐADÓ TAGJÁNAK,

a haldoklók szentségének példás ájtatossággal való felvétele után, 1874 mártius 14 és 15-ke közti éjjel 1/2 óraker, életének 73-ik, áldozásának 49-ik évében, végelgyengülésben történt esendos kiáltást.

Az átvettül majdnem föszázadon át szolgálta szeretett hazáját, a erdélyi egyházmegyét, mint lelkes, tanár, esil-lagdi és kir. lyceumi igazgató, a kath. status-tanácsi előadó, azon kitünő vallásos buzgalom, teljes jóakarat, ernyedetlen szor-galom, teljes méreket és onfeláldozó lelkesedéssel, mely nemes lelkek tulajdonsa szokott lenni. Halála nehezen pótolható vesztettség szül: a gy.-fehérvári káptalanban, melynek 32 évig példálason munkás tagja és kitünő díszje volt, a erdélyi kath. pap-ság körében, melynek teljes szeretetű és tiszteletű oly méltán bírta.

Halt tetemei folyó hó 17-én délután 4 óraker piaczori szállásáról fognak saját kívánsága szerint a k.-monostori calváriai sírkerbe örök nyugalomra elhelyeztetni, az engedszelő sz. mise áldozat pedig a plébániái anytemplomban f. hó 18-n délfelűt 10 óraker az egék Urának bemutatanni.

Adjon a mindenható úr Isten az elhunytak esendes nyugalomát, és az örök világosság fényeskedjék neki!

Kolozsvárt, 1874. mártius 15-én

Székességi Végtszateletrre

Tamási testvérek és társak temetkezési intézetéből Kolozsvárt. Ny. Gimán J. örökösétől Kolozsvárt.

Keserü Mózes gyászjelentése

A pozsonyi társas káptalan szomorodott szívvel jelenti őszintén szeretett kartársának

méltóságos és főtisztelendő

báró **Geramb Antal** úrnak,

b. Szűzről ezimzett kolosmonostori apátnak, a pozsonyi társas káptalan énekfő kanonokának, aranymisés áldozárnak,

hosszas betegség, s a halotti szentségek ájtatos felvétele után e hó 19-én esti 6 órakor, élte 79-ik évében bekövetkezett elhunytát.

A boldogultnak hült tetemei f. hó 21-én, délutáni 3 órakor, a szt. Andrásról nevezett sírkert kápolnájából fognak az ottani családi sírboltba beszentelés után örök nyugalomra eltetetni; az engesztelő szt. mise áldozat pedig a megholtért f. hó 22-én, reggeli 9 órakor fog a helybeli főtemplomban a Mindenhatónak ünnepélyesen bemutattni.

Pozsony, 1883. október hó 19-én.

Béke hamvaira!

A temetést az „Első pozsonyi temetkezési intézet” rendezi.
TERVEZETT A SZERZŐSÉG SZERELÉSÉVEL

Báró Geramb Antal gyászjelentése

A veszprémi székeskáptalan szomorodott szívvel jelenti, hogy

NAGYSÁGOS ÉS FÓTISZTELENDŐ

DEVICS JÓZSEF,

szent Mihály arkangyalról ezimzett hantai prépost, a boldogságos szűz Máriáról nevezett kolosmonostori apát, veszprémi székesegyházi főesperes és kanonok, aranymisés áldozópap

folyó évi november hó 1-én reggel 5 órakor, hosszas szenvedés s a haldoklók szentségeinek ájtatos felvétele után, életének 80-ik, áldozópapságának 57-ik évében végelgyengülés következtében az Úrban elhunyt.

A boldogultnak hült tetemei folyó hó 3-án délelőtt 10 órakor fognak a veszprémi alsóvárosi sírkertben a boldog feltámadás reményében nyugalomra helyzetetni; az engesztelő szent mise-áldozat pedig ugyanesak 3-án délelőtt 9 órakor fog a veszprémi székesegyházban a Mindenhatónak bemutattni.

Veszprém, 1898. november hó 1-én.

Nyugodjék békében!

TERVEZETT A SZERZŐSÉG SZERELÉSÉVEL

Devics József gyászjelentése

székelyhídi és kámeri
Czékrenyessy
család levéltára

A Gyulafehérvári takarékpénztár m. részvénytársaság
igazgatósága, felügyelő-bizottsága és tisztviselői kara fájdalommal jelenti, hogy az
intézet fáradhatatlan és érdemdús elnöke

NAGYSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ
DR. UJFALUSI JÓZSEF
ERDÉLYI FEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZI ÓRKANONOK,
KOLOZSMONOSTORI CZ. APÁT, STB.

f. évi márczius hó 17-én rövid szenvedés után elhunyt.
A megboldogultnak hült tetemei folyó hó 19-én d. e. 9 órakor fognak a gyulafehérvári székesegyházban örök nyugalomra tétetni.

Gyulafehérvár, 1909. márczius hó 17-én.

**EMLÉKÉT KEGYELETTEL ŐRIZZÜK!
ÁLDÁS HAMVAIRA!**

HAZ. UJFALUSI JÓZSEF

Dr. Újfalusi József gyászjelentése

A kolozsmonostori apátsági templom napjainkban

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

A 19. SZÁZADI KERESZTYÉN¹ TÁRSADALMI TANÍTÁS
MAGYARORSZÁGON
TÁRSADALMI, SZELLEMI ÉS DOGMATIKAI HÁTTER

Jelen tanulmány az elmúlt két és fél év kutatásainak szerves folytatása, amikor is a századforduló időszakát kezdtem vizsgálni a magyar protestáns egyháztörténet és egyházpolitika szempontjából. A századforduló református egyháztörténeti szempontból az 1889 és 1909 közötti éveket jelenti, és Alexander Neil Sommerville alföldi evangelizációs körútja utözöngéitől John Mott magyarországi látogatásáig tart. Ez az az időszak, amikor a reformátori dogmatikai örökségből számos olyan elem vált újra virulenssé és eleven hatóerővé, melyet a liberális teológia és a modern tapasztalati természettudományosság korábban már az elavult mítoszok közé sorolva temetett. Ennek a folyamatnak két aspektusát, a történeti igazságból eredő szellemi befolyás és a vallásos szellemű iskolai nevelés kérdéskörét a tavalyi évben már feldolgoztam.² A politikai protestantizmusról írt nagytanulmányomban pedig ígéretet tettem arra, hogy a korabeli szocialista jellegű ideológiák hatásának – szélesebb összefüggésekbe ágyazva – külön tanulmányt szentelek.³ Vizsgálataim során a szélesebb összefüggések azt jelentették, hogy a korabeli protestáns sajtóból nemcsak a „szocializmus és az egyház”, hanem „az egyház(unk) társadalmi szerepvállalása” tematikájú cikkeket is tanulmányoztam.⁴ Ebből a sajtótermésből azon három református kultúrközpont anyagát tanulmányoztam át, Budapestét, Debrecenét és Pápát, melyeknek legszélesebb kitekintéssel rendelkeztek, és – hipotézisem szerint – leginkább találtak a korban leginkább modern problémának számító szociális kérdéssel. A vizsgálatokba azon cikkeket igyekeztem bevonni, melyek lényegi dogmatikai alapvetést és gondosabb társadalomképet tartalmaznak, és kevésbé jellemző rájuk az aktuálpolitikai hangulatkeltés.

1 A tanulmányban előforduló keresztyén-keresztyén megkülönböztetés nem véletlen. Előbbit a történeti irodalomban már bevetté vált megkülönböztetésnek megfelelően inkább általános, utóbbit speciálisan protestáns értelemben használom.

2 Kovács Kálmán Árpád: *A református hit fenntarthatósága a 19. század második felében*. In: *A fenntarthatóság perspektívái a Kárpát-medencében. Multidiszciplináris vizsgálatok*. Szerk. Garaczi Imre. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2016. 253–272. (Magyarságtudományi kutatások 5.). Uő: *Igazság, történelem, hatalom és a protestáns teológiai irányzatok a századfordulón*. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Szerk. Ujváry Gábor et al. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2016. I. köt. 319–320.

3 Kovács Kálmán Árpád: *A politikai protestantizmus mint interakció a századfordulón*. *Egyháztörténeti Szemle*, 2016/4. 4.

4 A sajtó kitüntetett szerepére a kor egyháztörténetének és egyházpolitikájának tanulmányozásában – lásd alább.

A kommunizmus korabeli református történeti tanulmányosorozat 1983-as záró, ötödik kötete az egyház politikai és a szociális kérdésben való szerepvállalását együttesen tárgyalja.⁵ A kötetre rányomja bélyegét Bartha Tibor szellemisége, aki szerint a dualizmus korszaka volt a magyar kálvinizmus úttévesztése.⁶ Ez a gondolatfüzése nem tekinthető másnak, mint az osztályharcos szemlélet egyházas adaptációjának, arról nem is beszélve, hogy a későbbi tanulmányok tényanyaga pontról pontra való egyenes cáfolata ennek a leírásnak. A szociális kérdésre vonatkozó fejezetben Csohány János a keresztyén szocializmus kapcsán annyit tud, hogy a Viharsarokban 1891 és 1894 között kibontakozott agrárszocialista mozgalomra a Nagybecskereken megjelenő *Keresztyén* című református lap csak 1894-ben reflektált, akkor is úgy, hogy lelki ébredéssel, belmisszióval megoldhatónak vélte a bajokat. Hasonló szellemben írt Kecskeméti Ferenc békési református lelkész 1895-ben, akkor megindult *Evangelista* című lapjában. 1896-tól már számos cikk foglalkozik a református lapokban a szocialista mozgalom terjedésével. Ennek kapcsán sokan a külföldi keresztyén szocializmus meghonosításában vélik a megoldást. Szabó Aladár, a budapesti református ébredés megindítója viszont bírálja a keresztyén szocializmust, mert az antiszemita és nem eléggé radikális.⁷ Helyette a belmisszió fokozását javasolja, hogy az ébredéssel együtt járó keresztyén szeretet és felelősség áthassa a társadalmat, és Anglia példájára parlamentáris úton szüntessék meg a legkirívóbb szociális igazságtalanságokat.⁸

Hiába hívta fel Szigeti Jenő már 1969-ben a figyelmet arra, hogy főként német példák alapján református talajon is tűntek fel keresztyén-szocialista törekvések még a 19. század végén,⁹ ennek sem Csohány János, sem a teológiatörténeti részt megíró Márkus Mihály nem szentelt komolyabb figyelmet.¹⁰ Az anyaggyűjtéséből csak egy a vallásos szocializmusra vonatkozó adat került bele a kötetbe, hogy Jánosi Zoltán, Hermann Kutter (1863–1931) és Leonhard Ragaz (1869–1945) svájci vallásos szocialisták követőjeként a dialektikus materializmust akarta egyeztetni a keresztyénséggel. Hirdette, hogy Isten országa a szocializmus tanításai alapján a földi életben megvalósítható a magántulajdon és az osztálytársadalom eltörlésével.¹¹

5 CSOHÁNY János: *A reformátusság és a politikai, szociális kérdések*. In: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből. 1867–1978. Szerk.: Barcza József. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica V.) 103–116.

6 A magyar nemzet függetlensége elvesztéséért – úgymond – kárptólulás kapta a soknemzetiségű Magyarország ábrándját, ahol uralmi tényezőként sovén nacionalista nemzetiségi politikát folytathat. A magyar kálvinizmus inkább erősítette, mint enyhítette ezt a tendenciát. Az egyre élesebben jelentkező szociális problémákkal szemben az egyház vezetősége, vezető rétegei érzéketlenek maradtak. Ezért a ketős úttévesztésért főleg az egyház „világi” képviselőjét első rendben betöltő vidéki dzsentrivé züllött valamikori köznemesség és a mezővárosi jómódú polgárság a felelős. BARTHA Tibor: *Előszó*, amely egyben a Studia et Acta sorozat zárszava. In: Tanulmányok ... i. m. 16.

7 Ez az állítás protestáns oldalon csak a német Adolf Stoekerre (1835–1909) volt jellemző. A „nem eléggé radikális” kitétel legfeljebb áttételesen fordul elő SZABÓ Aladár: *Qui bene distinguit ...* [szabad fordításban: A különböztetés ajándéka] című cikkében. *PEIL* 1896. 129–132. A kifejezés csak arra szolgál, hogy a „belmisszió atyját” a keresztyén-szocializmus kritikusaként is elfogadottabbá tegye a korabeli, marxizmus által meghatározott hamis nyilvánosság előtt.

8 CSOHÁNY i. m. 115.

9 SZIGETI Jenő: *Anyaggyűjtés a Studia et Acta V. kötetéhez*. Kézirat, a DRHE Reformációkutató Intézet birtokában. 5. Idézi BARÁTH Béla Levente: „Földbégycserzés és égbe fogózás ...”. *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspök tevékenységének tükrében (1911–1920)*. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014. 52.

10 MÁRKUS Mihály: *Teológiai irányzatok*. In: Tanulmányok ... i. m. 155–189.

11 SZIGETI Jenő: *Anyaggyűjtés a Studia et Acta V. kötetéhez*. Kézirat, Bp. 1969. Idézi CSOHÁNY i. m. 115.

Karl Barth (1886–1968) 1951-es *Kirchliche Dogmatik*jában a gyülekezeti diakónia [a katolikus teológiai nyelvben *charitas*, hívő egyházi szeretetmunka] kapcsán ír a szociális kérdéstről. A német-svájci teológus szerint a körülmények szabta korlátok felismerése nem engedheti az egyháznak, hogy ezek fel is tartóztassák feladata teljesítésében. Ki kell mondania felismerését és közölnie kell azt a gyülekezettel, hogy az felemelje szavát, és szólítsa fel a világot az evangélium¹² hirdetésével: gondolja át a társadalmi igazságtalanságokat és következményeit, változtassa meg azokat a körülményeket és állapotokat. A keresztyén társadalomkritika nyílt szavának kell ebben a helyzetben éppen a keresztyén tevékenység érdekében közbelépnie, hogy annak új teret és ezzel új értelmet adjon. Azon az úton kell járni, amelynek irányára szegénygondozás, testvéri segítség, államsegély (Gotteshilfe – Bruderhilfe – Staatshilfe) Németországban a 19. század második felében J. H. Wichern, F. v. Bodelschwingh, A. Stoecker, Fr. Naumann, ifj. Chr. Blumhardt neveinek egymásutánja volt jellemző. Az általuk megtett minden lépés előhívta az ellenállás szellemét, újabb és újabb nehézségeket generált. Tevékenységüket valódi és álproblémákról folytatott viták kísérték. Ezek mind azzal függtek össze, hogy ebben az ügyben – mint másokban is – a gyülekezet sokáig aludt, vagy legalábbis pihent, és hogy az evangelizációnak és a diakóniának, amelyet belmisszió neve alatt foglaltak össze, a sajnos istentelen marxista szocializmusra volt szüksége ahhoz, hogy az adott [értsd: társadalomkritikus] irányba elinduljon.¹³

Bartha Tibornak tehát meg jellelt hamisítania a református múlt egy jelentős szeletét, hogy a szociális tanítás kérdését Magyarország dialektikus materializmuson alapuló marxista-leninista munkáspártjának engedhesse át. Nem segíti vizsgálatunkat az sem, hogy az egyetlen, a rendszerváltozás után keletkezett, modern egyháztörténeti összefoglalás is úgy szentel külön fejezetet a keresztyén szociális felelősség kialakulásának, hogy a kérdésnek csak az amerikai vonatkozásait tárja fel.¹⁴ Hogy mindez mekkora hiány, arra némi világot vet, hogy magam ez idő szerint a fent már megemlítettéken túl a francia Pierre Paul Leroy-Beaulieu (1843–1916), a brit Robert Flint (1838–1910); Benjamin Kidd (1858–1916) és Martin Todd (?–?), a porosz születésű, de tevékenységét főleg Bristolban kifejtő George Müller (1805–1898), a belga Émile Louis Victor de Laveleye (1822–1892), a német Gerhard Uhlhorn (1826–1901), Albert Schäffle (1831–1903), Emil Wacker (1839–1913), Martin von Nathusius (1843–1906), és Guido Wächter (?–?), a dán Hans Lassen Martensen (1808–1884) vonatkozásában rendelkezem jegyzetekkel.¹⁵ Sajnos terjedelmi korlátok mi-

12 A tanulmányba válogatott szövegek evangélium alatt a János-evangélium 3. rész 16. verse vagy a Korinthusi I. levél 15. rész 3–4. versei alapján vett úgynevezett „egyszerű vagy hamisítatlan evangélium”-ot értik.

13 Idézi: *Szöveggyűjtemény Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer, Paul Tillich műveiből*. Kézirat. Filozófia Oktatók Továbbképző és Információs Központja. Debrecen, 1985. 61–62.

14 MEDGYESSY László: *A keresztyén szociális felelősség kialakulása Amerikában*. In: *Egyháztörténet 2.* (1711-től napjainkig). Szerk.: Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László. Református Pedagógiai Intézet, Budapest, 1998. 36–38. Ez a hatás fontos ugyan, de csak korszakunk legvégén jelent meg Magyarországon, elsősorban John Mott és Dwight Moody révén. Mott meghatározó hatására 1909-es magyarországi látogatása kapcsán lásd HATOS Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. Múltunk. Politikátörténeti folyóirat 1/2005. Moody hatására egy újabb adat az 1912-es Hódmezővásárhelyről: MOLNÁR Sándor Károly: *Házi Istentisztelet, avagy egy kegyességi lap tiszavirágú története*. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. Anka László et al. Károli Gáspár Református Egyetem – l’Harmattan, Budapest, 2016. 288.

15 Az amerikai unitárius Thomas van Ness *A jövő vallása* című 1893-as műve azért nem illeszthető ebbe a sorba, mert a szerző következetesen tagad minden természetfölöttit.

att ezen keresztyénszociális gondolkodóknak az időszak Magyarországa protestáns társadalmi gondolkodására gyakorolt hatását csak érintőlegesen, főbb csomópontokban tudom tárgyalni.

Fontosnak tartom leszögezni, hogy a keresztyén társadalmi tanításon már a kortársak valami olyat értettek, ami túlmegy a pusztá társadalmi etikán. Természetesen ők is tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy amikor az egyház keresztyén etikát hirdet, akkor egyúttal a társadalmat is formálja, akár a szűkebb értelemben a Tízparancsolaton, akár a tágabb értelemben a Hegyi beszéden alapuló etikát hirdeti is. A Hegyi beszéddel kapcsolatban az a nyilvánvaló kérdés merül fel: képes-e az ember erre a fokú önfeláldozásra, és ha – nyilvánvalóan – nem, akkor hogyan valósítható meg mégis a mindennapokban ez a krisztusi etika? A Tízparancsolaton belül kiemelkedő szerepet tölt be a (protestáns beosztás szerinti) harmadik (tisztá és megzabolázott nyelv), negyedik (lelki és testi megtisztulás /higiénia/ és pihenés, Istenre és embertársainkra figyelés a nyugalom napján), ötödik – hetedik (a családi élet tisztasága), nyolcadik (az anyagiak tisztasága) és hatodik (a személyes és társadalmi erőszakmentesség, béketűrés, magzati élet védelme) parancsolat. A hagyományos (feudális) társadalomban a társadalom ilyen típusú fegyelmezése és a vele összefüggő segítségnyújtás alapvetően patriarchális viszonyok és önszabályozó kisközösségi keretek között valósult meg. A társadalmi tanítás a szűkebb etikai tanítással szemben alapvetően a modern (ipari) társadalom elidegenedett viszonyaira adott vallási válasznak tekintendő.

A 18–19. századi (társadalmi és ipari) forradalmak alapjaiban alakították át a társadalom képét. Az általános társadalmi érzet szerint a vagyon lett az egyén legfontosabb értékmérője.¹⁶ Ezzel párhuzamosan a modern (gyári) nagyipar kialakulása után a bér munkásság (proletariátus) életlehetőségei és helyzete Európában mindenütt több évtizedre, de valahol akár egy egész évszázadra is társadalmi bizonytalansági tényezővé vált. Ennek oka nem kizárólag az általa megkeresett bér szintjében, hanem sokkal inkább az áldatlan munkakörülményekben és a szociális biztonság teljes hiányában gyökerezett. A modern ipari nagyváros világa hideg és önző volt. Ezt súlyosbította, hogy a liberalizmus (a liberális gazdasági és társadalmi ideológia) kizárólag az egyént tette felelőssé, ha kizorult a piacról, anyagi egzisztenciájának alapjait nem tudta megfelelő módon gyümölcösztetni, vagy szellemi, képesség- és készségbeli tőkéit nem tudta megfelelően áruba bocsátani.¹⁷ Az alsóbb társadalmi osztályok életében a magára hagyatottság érzése, az alkohol, az erőszak és a prostitúció pusztított, életének állandó jellemzője ebben az időszakban az erkölcsi, szellemi, anyagi nyomor és elnyomatás. Ezekre a jelenségekre Angliában, az ipari forradalom szülőhazájában a különböző alapállású konzervatív gondolkodók a szocialista- és munkásmozgalmakkal együtt, esetenként őket megelőzve hívták fel a figyelmet,¹⁸ de nem volt más a helyzet Közép-Európa legfejlettebb részein sem.

16 Lásd pl. MADÁCH Imre 1862-es kiadású *Ember tragédiájának* londoni színét vagy GULYÁS István: *Leánynevelésünk és a felsőbb leányiskolák* című cikkének bevezetőjét a Debreczeni Protestáns Lap (a továbbiakban DPL) 1896-os évfolyamának 69. oldalán

17 ZACHAR Péter Krisztián: *Kiütkeresés a liberális gazdaság- és államszervezés válságából a 20. század első felében Európában*. In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Gazdaság, társadalom, hivatásrendiség a 20. századi Európában*. Tanulmányok. Harmattan, Budapest, 2013. 24–25.

18 ENGELS *A munkásosztály helyzete Angliában* című pamfletje a viszonyok tényleges leírásánál anyagát szinte kizárólag konzervatív iratokból veszi. Joggal hivatkozik az 1820–40-es évek parlamenti anktéjaira TISZA István is 1890. február 4-i a munkásbiztosításról elmondott beszédében. In: TISZA István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Vál., szerk., jegyz., utószó: Tökéczki László. Osiris, Bp. 2003. 24.

Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) későbbi mainzi érsek már plébánosként, a szocialisták előtt felhívta a közvélemény figyelmét a szociális kérdés fontosságára.¹⁹ Az 1844-es sziléziai munkásfelkelés Poroszországban irányította a közvélemény figyelmét a kérdésre. A sziléziai takácsok lázadásának történetét Gerhart Hauptmann dolgozta fel drámai formában 1894-ben bemutatott *De Waber (Die Weber)* című ötfelvonásos drámájában, ahol az író a munkásproblémát a naturalizmus eszközeivel ábrázolta. Az 1895-ben a Budai Színkörben megtartott – egyébként kedvezőtlen kritikai fogadtatású – magyarországi premiert követően ez a mű lett Jászai Mari (Luise) vígszínházi bemutatkozásának egyik fő állomása. A darab a hatalommal való dacolás jelképévé vált. Közismert volt ugyanis, hogy II. Vilmos német császár *A takácsok* előadása miatt mondta fel bérletét a Deutsches Theaterben, a darabot Magyarországon színre vivő Krecsányi Ignác pedig Bánffy Dezső miniszterelnök kifogásaira volt kénytelen az előadásokat beszüntetni. A viszonylagos sikerként értékelhető tizenöt budapesti előadás a dráma előéletének, Jászai vonzerejének és a helyi viszonyokra való adaptációnak volt köszönhető. Hevesi Sándor megjegyzése szerint a Vígszínház látványosságot csinált a komoly intelemből a lipótvárosi tőkés osztály számára.²⁰

A századfordulóra ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a marxi jóslattal szemben nem következett be a végtelen dipolarizálódás (egy nagyon szűk burzsoá elit szemben a nincstelenek tömegeivel) és a társadalom teljes proletarizálódása. Sőt, éppen ellenkezőleg. A századvégre érzékelhetővé vált a javulás a higiéniai, a lakás-, a jövedelem és a szabadidős viszonyok terén egyaránt.²¹ Ezen túlmenően a bonyolultabbá váló gazdaság és társadalom igazgatása továbbra is megkövetelt egy olyan kisebb tulajdonosi réteget és középosztályt, mely elegendő anyagi vagy szellemi tőkéje révén továbbra is önálló egzisztenciaként létezhetett. Ennek pedig a társadalmi rend és béke biztosítása érdekében érdekévé vált, hogy a munkásságot is a tulajdonosi rétegek közé sorolja, hogy több veszténivalója legyen a láncainál.²² Az így kialakuló új társadalmi helyzetben a szocializmus táborán belül megerősödött az igény a korábbi (főleg marxi) tézisek felülvizsgálatára, azon kívül pedig a szociális, sőt bizonyos szocialista törekvések elfogadottsága nőtt a középosztály és az értelmiség körében.²³

A 19. század második felében kifejlődő katolikus társadalmi tanítással kapcsolatban közismert, – és ez egyértelműen megkülönböztette a hagyományos konzervatívizmustól –, hogy – bizonyos korlátok között – értéknek tekintette a francia forradalom hármás jelszavát, illetve lemondott a közhatalmi eszközök alkalmazásáról (tehát a társadalom

19 SZÉKELY Gábor: *A keresztyéndemokrácia Németországban*. Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. 3/2007. 210.

20 *Magyar színháztörténet*, 2. köt. Szerk.: GAJDÓ Tamás. Magyar Könyvklub és az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2001. 168.

21 Lásd pl. Szóts Farkas: *A szocializmus történeti áttekintésben*. Protestáns Szemle (a továbbiakban PSz) 1906. 661., 668.

22 Lásd pl. Tisza István 1890. február 4-i a munkásbiztosításról elmondott képviselőházi beszédét. In: TISZA i. m. 23.; 25.

23 Az éppen akkor clevelandi misszionárius lelkésszé kinevezett Harsányi Sándor 1894-ben már „igazi, jól felismert socializmus”-ról beszél, melynek jellemzője, hogy a vallással és a vallásos neveléssel voltaképp egy végcél felé gravitál, s ez nem más, mint annak az útnak és eszköznek a keresése, mellyel az egyetemes emberiség boldogságra juttatása eszménye megközelíthető. HARSÁNYI Sándor: *A socializmusról*. DPL 1894. 533. Szóts Farkas pedig 1906-ban nem ok nélkül óv attól, hogy a napi divatnak hódolva, nyegleségből vagy opportunizmusból azt kellene mondanunk: „Én is szocialista vagyok!” PSz 1906. 668.

keresztény szempontú fegyvelmezését kizárólag a hívő lelkiismereten keresztül látta megvalósíthatónak).²⁴ Ezen túlmenően társadalom- és egyház-átalakító tevékenységével kifejezetten konzervatív érdekeket is sértett (többek között a szerzett és történeti jupon bírt egyházi jogokat is).²⁵ Találó megfogalmazás, hogy a liberalizmus a szabadságot, a szocializmus az egyenlőséget, a kialakuló kereszténydemokrácia pedig az új típusú keresztény testvériségeszményt tette elsődleges társadalomszervező elvvé. A társadalmi egységet a liberálisok szerint a jogegyenlőség, a szocialisták szerint a javakhoz és lehetőségekhez való egyetemleges hozzáférés, a keresztényszocialisták szerint pedig a morális testté tett társadalom egészéhez való tartozás biztosította.²⁶ Az eltérés a hagyományos konzervatívizmushoz képest annyira nyilvánvaló volt, hogy megjelenésekor a 'szociális', tehát a társadalmat radikálisan megváltoztatni akarók közé sorolták be a politikai palettán, annak keresztény és nem ateista, utópista, kispolgári, szövetségi, forradalmi vagy anarchista formájaként.²⁷

Az Eduard Bernstein-féle revizionizusból kinövő szociáldemokráciát és a keresztény szociális eszmerendszert látszólag összekötötte a szolidaritás eszméjének propagálása. Valójában a szociáldemokrácia elhagyta a szocializmus eszmerendszerének társadalmilag legkényesebb elemeit (pl. a termelőeszközök magántulajdona teljes megszüntetésének követelését, a társadalom forradalmasításának igényét és a vallásellenességet), és a liberális állami eszközrendszer adta lehetőségek segítségével kívánta magát az államot reformálni. Ilyen háttér alapján azonban mégis elsősorban a munkásosztály érdekszolidaritásról beszélt.²⁸ A szolidaritás kifejezés egy római jogi terminus technikusra, a „solidum”-ra megy vissza, mely több jogalany teljes adóstársi kötelezettségvállalását jelentette a hitelező előtt. Ennek megfelelően a „szolidarizál”, „szolidáris vele” kifejezés a másikkal szembeni kötelezettség érzetének kifejezőjévé, a „szolidárisan cselekszik” pedig az egyéni érdeken túlmenő közjót kereső magatartásforma megjelölésévé vált.²⁹ Ennek a kifejezésmódnak a használatát az 1890-es évek elején a budapesti protestáns sajtóban már nyilvánvaló (mégpedig „az elvi és gyakorlati alapon, konkrét odaállásban, támogatásban megnyilvánuló egyetértés” értelmében), hogy azután néhány éven belül vidéken is megjelenjen.³⁰

24 A kérdés katolikus oldalára lásd elsősorban XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikája megfelelő szakaszát. In: Tomka Miklós – Góják János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok..* Szent István Társulat. Budapest. 1993. 3,42. A protestáns vonatkozásokat lásd alább Johann Hinrich Wichern eszmerendszerének elemzésénél.

25 Ismert Prohászka Ottokár törekvése a katolikus szövetségi mozgalom támogatására és az egyházi birtokállomány örökbérlet-rendszerré történő átalakítása terén.

26 ZACHAR Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között.* Harmattan, Budapest, 2014. 98–101.

27 A kérdés különböző olvasatait a magyarországi protestáns és sajtóban, és az itteni árnyalatváltozásokat lásd alább.

28 Lásd pl. Szóts *i. m.* *PSz* 1906. 661–662.; 663., 665 – 666.; 667–668.

29 MAZUREK, Franciszek Janus: *Die Konzeption des gesellschaftlichen Solidarismus nach Heinrich Pesch.* Jahrbuch der Christlichen Sozialwissenschaften (JCSW) (21.) 1980. 73.

30 Bachát Dániel budapesti evangélikus esperes az 1890. november 26-i esperességi közgyűlésen kiemelte, hogy a kormány szolidáris gróf Csáky Móric miniszternek az elkeresztelések elleni bátor, férfias és nyílt fellépésével. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (a továbbiakban *PEIL*) 1890. 1646. A szatmári református egyházmegyében 1892-ben kitört botrányban Asztalos György azzal vádolta meg Segesvári Józsefet, hogy családi politikát folytat, az egyházi bíróságokat fegyvelmi ügyekben hátulról presszionálja, s káplánjával úgy van szolidaritásban, hogy annak előterjesztései mögül mintegy maga dolgozik. *DPL* 1893. 374. A belső-somogyi református egyházmegye 1893. évi év tavaszi közgyűlésén Körmeny Sándor azzal

XIII. Leó már 1879-es Aeterni patris kezdetű enciklikájában megemlékezett korának sanyarú állapotairól, Az egyház már addig is küzdött ezen bajok ellen, azok mégsem enyhültek, sőt egyre sötétebb árnyékot vetettek a hívő katolikus szemlélőkre. Ezek a nyomorúságok mind a közügyek menetében, mind az egyes emberek életviszonyaiban nyilvánvalóak voltak. A pápa szerint a bajok azokra az Istenről és világról vallott téves nézetekre vezethetők vissza, melyek a bölcséleti iskolákból³¹ átszivárogtak, s majdnem általános elfogadást találtak a társadalom menetében. Ilyen körülmények között Ágoston arról ad példát, hogy hatalmas értelemmel kiváló jártasságot párosított az egyházi és világi tudományban, s szilárd hittel és óriási felkészültséggel küzdött kora tévedései ellen. Ennek megfelelően elrendelte Aquinói Tamás tudományának, bölcséletének ősi jogaiba való visszahelyezését és terjesztését a katolikus hit oltalmára és felvirágoztatására, az emberi társadalom javára és a tudományok tökéletesbítésére. Az augustinusi módszerből főleg azt kell példálául venni, hogy az ész és a hitet a maga természete szerint először mindig meg kell különböztetni, össze kell egyeztetni, s így mindkettő jogait és méltóságátbiztosítani kell. Az 1891-es Rerum novarum szerint az ember teremtményvoltából (istenképűségéből) és megváltottságából (istenfiúságából) származik elidegeníthetetlen méltósága. Az egyetlen isteni teremtési rend a család, minden ezen túlmenő társas szerveződés emberi alkotás. A természettel és a józan ésszel ellentmondó állítás, hogy a tőkés és a munkás egymás ellenfeleiként léteznének. A munkaadóknak és munkavállalóknak – mivel egymást eleve feltételezik – egyetértő kölcsönviszonyban kell állniuk, ahol tilos a munkásokat rabszolgaként kezelni, sőt tisztességes munkájukért méltányos bérezésben kell részesülniük. Aquinói Tamás nyomán lett hangsúlyos, hogy a teremtés feletti uralom megadásával az isteni rend a magántulajdon érzetét az emberi természetbe oltotta, annak a közjó érdekében való felhasználása semmiféle külső erővel ki nem kényszeríthető, csak a belső készítés (keresztyén igazság és karitás) eredménye lehet. Mindebből következik, hogy a társadalmi igazságtalanságok pusztán a külső viszonyok megváltoztatásával nem orvosolhatóak. Az egyház vegyen tevékenyen részt a társadalom lelki és erkölcsi életének megelevenítésében, figyelmeztesse hitbéli és hitből adódó kötelességeire a társadalom tagjait, és ezen tevékenységében vegye igénybe a katolikus önszerveződés társadalmi és egyesületi eszközeit. A természeti jogból eredő, ezért sérthetetlen magánvagyonnal együtt a keresztyén lelkiismeretre nézve megkerülhetetlen erkölcsi és társadalmi kötelezettség is hárul: ennek felelősségteljes felhasználása és a szegények megsegítése, mely mindenki feladata. Ezeknek biztosításában az államra a közjó öreként és biztosítójaként nélkülözhetetlen szerep hárul: nemcsak védelmeznie kell a közösség és tagjainak, valamint a (keresztyén) társadalomnak az alapértékeit, hanem tekintélye miatt (új jelenségként) az osztályok közötti kiegyenlítő szerepet is el kell látnia.³²

A pápai társadalmi tanításra alapozva Heinrich Pesch (1856–1926) egy az individualizmussal és kollektívizmussal szemben létrehozandó, 1891 óta már több írásában körvonalazott új társadalmi rendszerről értekezett. Ezt nevezte meg 1902-ben a szociáldemokrata

utasította vissza tanácsbírói tisztének elfoglalását, hogy egyházkormányzati, egyház-közigazgatási téren ellentétes elvei és irányultsága okán az esperessel szolidaritásban nem állhat. *Dunántúli Protestáns Lap* (a továbbiakban *DtPL*) 1893. 202.

31 Ezen a helyen természetesen a világi filozófia iskoláiról van szó, mely az örök (isteni vagy keresztyén) filozófiával (*philosophia perennis*) szemben nem számolnak olyan valóságokkal, hogy Isten, lélek, örökévalóság.

32 Idézi Zachar 2014, 93–94.; 97.

szolidaritásfelfogással szemben keresztény „szolidarizmus”-ként.³³ A jezsuita páter, közgazdász és társadalomfilozófusnak az elődökkel (a liberálisokkal, szocialistákkal és a kommunistákkal) szembeni alapvető kritikája az volt, a társadalmi létet naturalista-biológiai szemlélettel kezelték, melyben a gazdasági törvényszerűségek állandó, az etika normáktól független karakterrel rendelkeznek. Az így levont absztrakt elveket azután dogmákká alakították, és ezekből a dogmákból levont következtetéseket igyekeztek valóságként elfogadtatni. Ezzel szemben Pesch felfogásának legerősebb képe a korábbi korokból már ismert szerves, élő társadalom volt, melyben a társadalom tagjai egy-egy szervét jelentik az élő szervezetnek, így egymásnak is. Nem a tőke a legnagyobb érték és a gazdasági tevékenység célja, hanem éppen az emberi szubjektum. Ez a központ ugyanakkor nem a maga magányában, hanem a társadalom szövetében, maga nyitottságával és kapcsolataival áll embertársai körében.³⁴ Pesch a tamási természetjogból eredeztetett természetes közösségeknek a családot és az államot tartotta. Előbbi ugyanakkor jóval magasabb rendű, hiszen utóbbi csak akkor avatkozhat be az előbbi életébe, amennyiben az nem képes saját teremtésrendből adódó hivatásának eleget tenni, és akkor is csak segítségnyújtás (lat. *subsidium*) formájában.³⁵

A napjainkra teljesen profanizált szubszidiaritáselv³⁶ tehát keletkezések nagyon komoly dogmatikus (neotomista) alapokon nyugodott,³⁷ mely három elkülönült rendet (lat. *ordo*) különböztetett meg: időbeli sorrendben a teremtés rendjét (*ordo creationis*), a bűn rendjét (*ordo peccati*) és az üdvrendet (*ordo salutis*). E három valóság közül az utóbbi a legmagasabb rendű, mely egykor mindkét másikat el fogja nyelni, de megnyilvánulása ezen a földön csak töredékes lehet.³⁸ Bár a három közül a bűn rendje a legalacsonyabb

33 A jezsuiták *Stimmen aus Maria-Laach* címet viselő folyóiratában fejtette ki gondolatait a társadalmi szolidaritás szükségességéről, amely nála komplex rendszerré állt össze.

34 ZACHAR 2014, 99–100.

35 MAZUREK *i. m.* 94.; 96.

36 A problémákat a keletkezési helyükhöz legközelebb eső szinten kell megoldani.

37 A Magyar Katolikus Lexikon megfogalmazása szerint a dogmatika a lat. *theologia dogmatica* kifejezésből származik, és a teológia hittételekkel (dogmákkal) foglalkozó részét jelenti. Tárnya az egész kinyilatkoztatás, mindaz, amit Isten önmagáról, a teremtett világról és az emberről kinyilatkoztatott. Módszere részben pozitív (összegyűjti és rendszerezi a Szentírás és a hagyomány anyagát), részben spekulatív (filozófiai módszerekkel elemez, bizonyít, véd). Klasszikus felosztása: teológia, 'istentan' (az egy igaz Istenről és a Szentháromságról), teremtés-, megváltás-, megszenteléstan. Ezzel szemben a teológiai tudomány gyakorlati része a lelkipásztorkodástan (lat. *theologia pastoralis*), melynek tárnya a lelkipásztorkodás, mely magában foglalja a lelkipásztor személyét, sajátos lelkipásztori tevékenységi köreit, s mindazokat, akik felé tevékenysége irányulhat (személyt, a kisebb-nagyobb közösségeket). Célja a minél hatékonyabb tanító, megszentelő és dicsőítő tevékenység a különböző kulturális, társadalmi helyzetekben. A lelkipásztorkodástant mint önálló teológiai szaktárgyat Magyarországon Mária Terézia vezette be 1777-ben. Ennek akkori három fő része az oktatás, szentségkiszolgáltatás, léleképítés voltak, mely főleg a német nyelvterületen meghatározó hivatalközpontú lelkipásztorkodás-tan hatását mutatta, a felvilágosodás hatására ugyanakkor témakörébe került a társadalomformáló politikai gyakorlat is, ami a hivatalos szegénygondozásról mint lelkipásztori feladatról tárgyalt. 1850 után a szekularizálódó világban e területen új egyházközpontú korszak kezdődött, melynek során a kateketika (hitoktatástan), a liturgia (szertartástan) és a homiletika (egyházi beszédek, igehirdetéstan) különálló szaktárgyakként önállósodtak. Ezek a meghatározások a protestáns életre nézve is alkalmazhatóak azzal a megjegyzéssel, hogy a protestantizmus a Szentírás és a teológiai hagyomány terén a Szentírás kizárólagos elsőségét hirdeti, módszertana pedig (szerencsés esetben) sokkal kevésbé filozófiai, mint exegetikai (írásmagyarázati) irányultságú, a lutheri 'theologia est grammatika elv alapján'. A kérdés részletesebb kifejtését lásd alább.

38 Az egyház végső soron az üdvrend része, hiszen ő lesz majd az új ég és új föld valamikori tökéletes társadalmá, az Isten (megvalósult) országának polgársága, de ezen a földön a bűn miatt neki is küzdő egyházként (*ecclesia militans*) kell megnyilvánulnia.

rendű, mivel megrontotta a teremtési rendet, az üdvrend pedig csak a bűn végső legyőzésével lehet diadalmas (lat. triumphans), ezért ezen a földön mindkét másik rendet ennek szemüvegén keresztül kell néznünk. A bűn rendje alapvetően mindazt a szenvedést jelenti, ami a teremtés idején³⁹ még ismeretlen volt, és a végítélet idején⁴⁰ majd ismét ismeretlen lesz.⁴¹ Ez a gondolkodásmód a protestantizmusban is megőrződött, mely magát az államot a bűn rendjének vízözön utáni újraszabályozásából eredezteti, mely isteni válasz arra, hogy a család teremtési rendje és a testvérgyilkos Káinnal szembeni isteni kegyelmi aktus nemhogy gátat nem tudott szabni az emberek közötti erőszak terjedésének, de egyenesen bátorította azt.⁴²

A történelmi szakirodalomban előforduló megállapítás, hogy a katolikusokkal ellentétben rendszerbe foglalt protestáns társadalmi tanításról nem beszélhetünk.⁴³ A magyar keresztyén szociális gondolat meghatározását nehezíti ezen túl, hogy e köré a szemléletmód köré külön párt nem szerveződött. A politikai élet sajátos tendenciái voltak ugyanakkor a századelőn, hogy bizonyos protestáns aktorok a 48-as függetlenségi eszmerendszer radikális demokrata oldala irányába mozdultak, illetve nyitottak a szociáldemokrácia felé. Mindez visszahatott az egyház szociális feladatairól vallott felfogására is, ami inkább a terület elhanyagolásáról szóló önkritikában öltött testet.⁴⁴

Az egységes és rendszeres protestáns társadalmi doktrínával kapcsolatban sokan olyan dolgot kérnének számon a protestantizmuson, amely jellegétől teljes mértékben idegen, benne ugyanis Rómához hasonló, a konkrét hitbeli tapasztalatokat begyűjtő és azt elvont tanítássá desztilláló teológiai erőközpont⁴⁵ sohasem létezett. A protestáns életre a 19. században sokkal inkább az „az eltérő nézetek és tanírányzatok szabad ver-

39 Mózes I. könyve a teremtésről (lat. Genesis) 1. rész.

40 Izajás/Ézsaiás próféta könyve 65. rész 17. vers, 66. rész 22. vers; János apostol könyve a mennyei jelenésekről (Apocalypsis) 21. rész 4. vers.

41 Lásd a Magyar Katolikus Lexikon „krisztocentrizmus” és „szenvedés” szócikkét.

42 Mózes I. könyve a teremtésről (lat. Genesis) 4. rész 14–15.; 23–24. és a 9. rész 5–6. verseinek magyarázatát Scofield, Cyrus Ingerson: *Magyarázó jegyzetek a Bibliához. Evangéliumi*, Budapest, 4–5. Megjegyzendő, hogy a Moody-munkatársként is dolgozó Scofield (1843–1921) felfogása csak a protestáns teológiai gondolkodás e szletének illusztrálására szolgál. Először 1909-ben kiadott *Magyarázatos Bibliája* (az ún. *Scofield Reference Bible*) magyarországi hatása jóval későbbi. Az állam és egyház jellegzetesen jogászias magyar református felfogását és a magyar protestáns teológiának elsősorban a némethez kötöttségét lásd alább.

43 Pl. GERGELY Jenő – KARDOS József – RÖTTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*. Korona Kiadó, Budapest, 1997. 196.

44 BARÁTH *i. m.* 52. Jellemző volta miatt itt is le szeretném közölni Baltazár Dezső 1910-es alsószabolcs-hajdúvidéki esperesi jelentésének vonatkozó részletét: „A szegényekről való gondoskodás mondhatni kizárólag csak a szegény iskolás gyermekek segítésében jut kifejezésre. A felnőttek segélyezése a politikai községek vállaira hárul, pedig a segélyezésnek ez a módja sohasem jár azzal az erkölcsi hatással, mintha a tulajdonképpeni vallásos testületek gyakorolják. Nehéz ugyan súlyos anyagi bajokkal, terhekkel küzdő egyházainknak e kérdésben tanácsot, vagy kötelező rendelkezést adni, mégis meg kell kísérelni az alimizsnálkodó keresztyén indulat találékonyságait, következetes kitartással szegény alapokat teremteni, mert ezek nélkül nem leszünk képesek sohasem megoldani azt a szociális feladatot, mely az Úr Jézus Krisztus parancsolatai alapján áll előttünk.”

45 Zachar Péter Krisztián szerint az 1891. május 15-i enciklika úgy támaszkodott a „szociális katolicizmus” vívmányaira és a Fribourgi Unió körében kidolgozott elméletekre, hogy a szentatyja közben nemcsak konkrét problémák megoldását tűzte ki célul, hanem olyan mindenkihez szóló társadalomerkölcsi tanítást kívánt adni, amely keresztyény, valamint egyetemes értékek mentén biztos támaszt nyújthat a munkáskérdés megoldását keresők számára. Zachar 2014, 95.; 97.

senye”⁴⁶ és az irányzatosulással szembeni túlságos türelem vált jellemzővé. Utóbbinak alapja a teológiai liberalizmus atyjának, Friedrich Daniel Ernst Schleiermachernek az a tézise volt, hogy az egyéni vallási nézetek pontosabban megvizsgálva legalább árnyalatnyit mindenképpen különböznek egymástól, együttesen pedig a teljes színskálát adják ki.⁴⁷ Az irányzatosulás, valamint a türelmen és versengésen alapuló vitakultúra miatt előbb, mélyebben és szélesebb körben alakult ki az a protestáns közvélemény, mely a katolikusnál jóval élénkebb sajtóéletet is működtetett.⁴⁸ Ezen túlmenően a korban is nyilvánvaló volt a protestantizmus tanító jellege a katolicizmus szertartás-központúságával és egyházi közbenjáró szerepével szemben.⁴⁹ Kiválóan ragadta meg a katolikus-protestáns különbözőséget az akkor még csak szárnyait bontogató, fiatal Baltazár Dezső is, aki szerint a protestantizmus alapvető sajátossága az individualitások, partikularitások rendszere a hitelvi (dogmatikai), jogéleti (eltérő állam-egyház viszonybeli) és jogintézményi (egyházszervezeti) keretekben egyaránt. Ez a szakadozottság eredményezi, hogy a protestantizmus a tételes magán-, köz- és nemzetközi jog terén is hajlamosabb befogadni a modern viszonyok következményeit, mint a katolicizmus. A római kereszténység a modern viszonyok átalakító hatásának kifejezetten ellene áll, ugyanis civilizátori hivatása tudatánál fogva minden modern jogintézményben az egyházi jogi eredetűséget látja, mely a méltányossági és humánus elemeket a világi jogba beoltotta.⁵⁰ Bár a történelem során megtörtént az egyházi és a világi jogalkotás és joghatóság⁵¹ különválása, és ez lehetővé tette, hogy a gallikanizmus, a febronianizmus vagy a jozefinizmus vagy általában a liberalizmus által is vallott állami szuverenitás tana megszüntessen egyes egyházi jogi intézményeket,⁵² ezek csak mint ilyenek szűntek meg, de éppen az egységes és egyetemes jelleg korábban vázolt tudata miatt a katolikus egyház az újabb társadalmi jogviszonyrendezés meghatározásánál is közre kíván működni.⁵³

Bár Baltazár Dezső látszólag kánonjogi alapvetésből indul ki,⁵⁴ valójában ez az az intézményközpontú magyar református egyházfelfogás,⁵⁵ melyet – tegyük hozzá – már a korban is gyakran kárhoztattak életszerűtlen paragrafusragásként.⁵⁶ Ezt a jogászias szemléletmódot egészítette ki a (jól szervezett) egyháztársadalom képe, mely a népegyházi

46 A kifejezést lásd az 1895-ös debreceni lelkészválasztás kapcsán. *DPL* 1895. 464. Megjegyzendő, hogy a szövegben eredetileg szereplő „mérkőzés” kifejezést a Timótheushoz írt II. levél 2. rész 5. verse szerinti szabályszerű vagy nemes küzdelem értelmében használja, ahol is sem politikai, sem partikuláris (helyi vagy személyi), sem tanirányzatbeli előítéletek nem lehetnek meghatározóak.

47 SCHLEIERMACHER, F. D. E.: *A vallásról. Beszéddek a vallást megvető művelt közönséghez*. Osiris, Budapest, 2000, 48.

48 A korabeli protestáns sajtóügy legújabb összefoglalása: MOLNÁR Sándor Károly *i. m.* 282–285.

49 Lásd pl. Ferenczy Gyula akkori szamoskrakkói lelkész megállapítását: *DPL* 1893. 525. Megjegyzendő, hogy a közbenjáró jelleg annyira elutasított dolog volt, hogy Eröss Lajos püspökladányi lelkész az 1895-ös belmissziói vita kapcsán megróttá korábbi tanulóársát, (elv)barátját, Fekete Gyulát, hogy a nagykikindai gyülekezet árvaházalapításának gyenge csemetéjét Szabó Aladár buzgó imáiba ajánlotta. *DPL* 1895. 280.

50 Baltazár kifejezésével: recipálta.

51 Baltazár kifejezésével: iurisdictio.

52 Baltazár kifejezésével: institutiokat.

53 Baltazár kifejezésével: concurrálni.

54 Baltazár Dezső: Egyházi jog. *DPL* 1896. 583–584.

55 Az intézmény (institúció) ez esetben valamely közösségi célra létesített, bizonyos személyi kerettel rendelkező társadalmi vagy állami szervezetként értendő. A történelmi magyar közjog szerint a törvényes recepcióval a bevett vallás autonómikus jogokkal a magyar államélet integráns és alkotmányos (konstitucionális) elemévé is vált.

56 Pl. *DPL* 1893. 524.; 1895. 369.; 607. Lásd még organizmus-organizáció viták.

keretek között gondolkodó magyar protestáns elit számára egyfajta kis magyar haladó mintatársadalmat is jelentett. Jellemzően értekezett erről Ferenczy Gyula 1897-ben. Az akkori szamoskrakkói lelkész a nemzeti haladást a magyar református társadalom szent ügyének nevezte, és azt hangoztatta, hogy a magyar református egyháznak [sic! értsd: elsősorban a lelkészi társadalomnak] mindig úgy kell a nemzeti haladás élén állnia, hogy a fejlődéssel együtt a magyar református társadalmat is diadalra vigye.⁵⁷ Ezt a szerepet a református egyház általában úgy tűzhette ki saját céljául, hogy helyi lélekszámától és arányától függően sűrűbb vagy lazább lyukakkal ugyan, de szinte az egész országra kiterjedő hálózatot alkothattott,⁵⁸ melyet a terjeszkedés, valamint a vallási és nemzetiségi disszimiláció megelőzése érdekében 1871 óta több-kevesebb sikerrel, tudatosan igyekezett sűrűbbre szőni.⁵⁹ A rendezett egyháztársadalom része volt, hogy a magyarországi bevett vallások akadémiai (főiskolai) szintig terjedő teljes oktatásügyi rendszerrel rendelkeztek. Szellemi elitjük és értelmiségük így élénk kapcsolatban állt a külfölddel, főleg annak protestáns országaival, érdeklődéssel figyelve az ott zajló aktuális társadalmi és politikai folyamatokat, jelenségeket is.

A vallásilag megosztott magyarországi népesség foglalkozás szerinti megoszlásáról a korszak legvégéről, 1910-ből rendelkezünk először adatokkal. Ha ebben a reformátusok helyzetét megvizsgáljuk, megállapítható, hogy a magyarországi református egyháztársadalom teljes és folytonos struktúrákat alkotott jelentős elit-, meghatározó közép- és nagy tömegű alsó réteggel. Népeisége nem lóg ki kirívóan a magyar átlagból, vele kapcsolatban inkább a magyar sajátosságok a meghatározóak. A magyarság összlélekszámának valamivel több mint harmadával szerepel az őstermelésen kívüli foglalkozásokban, amivel egyértelműen meghaladja az országos átlagot, de az ipar és a kereskedelem világában jelentősebb arányban a kisiparban és kiskereskedelemben képviselteti magát. Ilyen körülmények között az sem meglepő, hogy a legnagyobb lélekszámú „magyar vallás” az országos átlagnál erőteljesebben paraszti és középosztályi súlyú. A reformátusok az iparos-kereskedő foglalkozások magyar folytatóinak alig több mint 20%-át tették ki, miközben a magyar anyanyelvűeken belüli arányuk meghaladta a 25%-ot. Nyilvánvalóan látszik, hogy a marxizmus által par excellence „polgári”-nak tekintett vallás⁶⁰ hívei valójában kis mértékben üztek „polgári” foglalkozásokat.⁶¹ A gyülekezeti vezetésében érdekelt (főleg középosztályi) református elit és köznép szembekerülésére, az egyház érezhető demokráciadeficitjére és a szemben álló felek megfontolárendszerre, de a mindezt mérséklő emberséges hozzáállásra is gazdag példatár vonultatható fel.⁶²

A magyar református egyháztársadalom valódi állapota az 1840-es években a lelkészi fizetések elégtelen voltán keresztül kezdett nyilvánvalóvá válni. Első sorban ilyen értelemben beszélt Dobos János akkori péceli lelkész a magyarországi protestantizmus „sár-

57 DPL 1897. 470.

58 A jelenség leírására Ferenczy Gyula 1893-ban „a központi hellyel való gyülekezetenkénti lánczolatok egybekötöttség” kifejezést használja. DPL 1893. 524.

59 A kérdésre részletesebben lásd: Kovács Kálmán Árpád: *A református belmisszió mint térátlépés a századfordulón*. In: *Térátlépések*. Szerk. András Ferenc – Géczy János. Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém 2015.

60 Ezért lesz a jövőben fontos a világreformátusságnak a magyarhoz hasonlóan jelentős százalékát adó és alapvetően szintén paraszti kultúrával az újkorba lépő skótok összehasonlító vizsgálata.

61 MAKKAJ László: *A reformátusok és a reformátusság a magyarországi kapitalista társadalomban*. In: *Tanulmányok ... i. m.* 40–41.

62 Lásd pl. az egyházi gazdálkodásból az adóbehajtásokra és az adóelengedésekre vonatkozó részt. NAGY Gyula: *Az egyház gazdálkodása*. In: *Tanulmányok ... i. m.* 248–250. Kovács 2016, 9–10., 15–16.

és vályogbelsőjé”-ről, „nyomorult sövényzeté”-ről, „jelen egyházi nyomorult hanyadán-lété”-ről.⁶³ A „legnagyobb magyar hegeliánus”-sal szembe „a magyar Francke”, Gottlieb August Wimmer (magyarosan Wimmer Theofil Ágost(on) és a „nagy puritán” Török Pál már „saját megkeresztelt pogányaink” felelősségét állították, mely megjelölés alatt ők elsősorban a magyar protestáns úri rendet értették.⁶⁴ A kifejezés egy sajátos gondolkozásmód ismeretét tükrözi, a kor Németországában keletkezett belmisszióé. A belmisszió szót először Friedrich Lücke (1791–1855) evangélikus teológus és göttingeni egyetemi tanár használta 1842-ben, hogy a keresztyéneknek a pogány népek iránt érzett felelőssége mellett a közvetlen közel pogányaira is felhívja a figyelmet. A fogalom – mint korábban láttuk – Karl Barth 1951-es meghatározása szerint az evangelizáció és a diakónia olyan együttesét jelentette, mely bizonyos társadalomkritikai élt is tartalmazott.

Az 1848-as változások következtében az egyházfinanszírozási gondok az osztrák neoabszolutizmus időszakára a korábbiaknál is égetőbbekké váltak. A viszonylag szabad protestáns sajtó 1857-es újraindulása után rögtön megkezdődött a pozitív külföldi hitelesítési, hitelesítési példák keresése. Filó Lajos fedezte fel „a német belmisszió atyjá”-nak személyét és tevékenységét, melyet a magyarországi magyar protestáns közvélemény számára tudományos névként tálalt. Johann Hinrich Wichern (1808–1881) a korábban már létező nézeteket 1851-es *Vortrag auf dem Congress für innere Mission zu Elberfeld* című röpiratában rendszeresítette és a tudományosság körébe iktatta. A hamburgi teológus, szociálpedagógus, számos belmissziói intézmény létrehozója, később a porosz fegyházügy reformere traktátusát a nagykőrösi református lelképásztor a következőképpen foglalta össze: A belmisszió az újabb kornak ama legnagyobb szeretetműve, melynek feladata a tudatlanság és henyesség szülte nyomoron gyökeresen segíteni és az ösvényt vesztett népet visszavezetni az emberi rendeltetés pályájára. Kik osztályrészt nem nyertek a társadalom örökségében, kiket a törvény könyörtelen karja sújt, azok előtt a belmisszió feltárja az evangéliumi szeretet karjait, hogy oktattva, gyámolítva elvezesse őket Annak lábaihoz, Aki előtt mindnyájan egyformán bűnösök vagyunk [...] A magyar református egyházi élet valóságos baja az élettelenység, amelyből könnyen előállhat egy erőteljes keresztyénelles mozaik [értsd: ateista kommunizmus]. Ennek megelőzésére meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek mellett a belmisszió eredményes lehet. E feltételek között a legfontosabbak: 1.) a hitbuzgó, munkás [értsd: nemcsak kontemplatív, munkálkodó] keresztyénség; 2.) pénz; 3.) egyházfegyelem. Az eszközök: 1.) vasárnapi iskolák, 2.) mentőházak (otthonok), 3. vándorprédikátorok. [...] Az önzésről és egyéni érdekről lemondani, és teljesen embertársaik szolgálatára szentelni magát az ember csak az emberfeletti szeretet erejéből képes, melyet kizárólag az isteni teljes és kizárólagos tekintélyű Szentírásból meríthet. [...] A belső misszió tehát lényege szerint az újjászületettség eszméjén alapszik. Filó Lajos egyébként a javaslatba hozott vándorprédikátorokat (misszionáriusokat) levelezésre kötelezné és egyházi felügyelet alatt tartaná, de pártolná, hogy a lelkészek felengedjék őket még a szószékre is. Dobos 1859 elején, immár nagy tekintélyű ceglédi lelkészként megsemmisítő kritikával utasítja el Filó nézeteit: 1.) Újjászületésen alapuló pietizmusról (vagyis kegyeskedésről) hallani sem akar. 2.) Hogyan lehetne tudományosnak tekinteni annak a Wichernnek a nézeteit, aki örökögöt idéz, hogy hadakozhasson ellene, és antidiluvimi [értsd: őskor előtti] csontokként ásta elő az antikrisztus eszméjét. A belmisszió – úgymond – mint kitett gyermek sír az abla-

63 PEIL 1845. 1.

64 PEIL 1845. 248–254.

kunk alatt, és valaki azt sürgeti, hogy vigyük be, és vegyünk neki csörgőt.⁶⁵ Vagy mint a házba tévedt dongó, az ablakainkat karmolássza, akit inkább ki kellene eresztetni az ablakon, és exmittáni [kiküldeni] ama hon és vidék felé, ahonnét hozzánk tévedt.⁶⁶

A reformáció egyházana általában megkülönböztette, de össze is kötötte a láthatatlan és a látható egyházat. A földön a látható egyház csak küzdő (militans) lehet, a mennyei láthatatlan ellenben mindörökké győztes. A teológiai liberalizmus ebből a szempontból azért zárja ki magát a reformatori örökségből, mert *teljes mértékben* tagadja az egyház természetfölötti természetét, és annak *kizárólagos* evilágiságát, jellegét tanítja, vagyis hogy a mindenkori egyház immanens történeti tényezők, az adott kor, kultúrfok és társadalmi helyzet terméke, így számára a láthatatlan egyház hitbeli valósága is megfoghatatlan. A hagyományos reformatori felfogás szerint a látható egyház a történelemben ki van téve a megromlás kísértésének. Ezt a tényt a protestáns tapasztalatiság folyamatosan meg is erősítette. Az Augustinusra (Szent Ágostonra) visszavezetett, de Luther és Kálvin által is alkalmazott *ecclesia semper reformanda* elv szerint ezért nemcsak a szószékről hangzó tanításnak, de az egyes hívő tagoknak is folyamatosan reformálódnia kell. A látható intézményre a legelesettebb állapotban is használható az *egyház* kitüntetető jelző, amennyiben az Ige tiszta hirdetése és a sákramentumok igeszerű kiszolgáltatása legalább töredékesen megtörténik. Ilyen esetben a megmaradt *híveknek* szeretettel ragaszkodniuk kell hozzá ameddig csak lehet, és annak megelevenítésén kell munkálkodniuk. A megelevenedés eredményeként az egyház ismét eleget tehet a gyülekezeti szeretetmunka (diakónia) isteni kötelezettségének, a biblikus egyházfegyelem gyakorlása által ismét a szentek közösségévé válhat, létrejöhet az igazi (lelki) keresztyén egység és így az egyház újra alkalmassá válik a hit terjesztésére (vagyis a misszióra).⁶⁷ Sajnos a 19. századi magyar protestáns sajtó ismeretében ki kell jelentenem, nagyon ritka már magának az elvnek a hangoztatása is, még ritkább annak reformatori értelmezése. Annál gyakoribb a reformál ige haladás, fejlődés, javítás értelemben való használata. Egy ilyen esetben fordult elő, hogy 1897-ben Ferenczy Gyula a magyar liberális nacionalizmus szélsőségével terhelt, már-már a blaszfémia határát súroló módon forgatta ki ezt az elvet nyelvilag és tartalmilag egyaránt.⁶⁸ Az 1858–59-es Filó-Dobos-vitát már a kibontakozó liberális-ortodox vitába szokás beilleszteni. A nagykőrösi lelkipásztor ugyanakkor egyértelműen túllép az ortodoxia hagyományos (dogmatikus és apologetikus) eszköztárára, és a hitélet megelevenítése, az egyház építése érdekében a gyakorlati teológia ébredési elemeit is hajlandó alkalmazásba venni.

A 19. századi protestáns Európára jellemzővé váló ébredési mozgalmak az *igazi keresztyénység* feltételévé nem az ortodoxia értelmében vett tanbeli tisztaságot, hanem a személyes hitet tették. Ez ugyanakkor – a liberális keresztyénnel szemben – nem jelenthetett korlátlan hitbeli individualizmust és szubjektívizmust, hanem objektív tartalomként bírnia kellett annak tudatával, hogyan állt helyre a bűn által megrontott szemé-

65 Értsd: költjük rá gyermekeinket illető drága filléreinket, ahelyett hogy a józan észnek megfelelő módon „lelenházba” adnánk.

66 Tartalmilag idézi *A református egyház története*. Szerk. Bíró Mihály – SZILÁGYI Sándor. Kossuth, Bp. 1949. 384–385. Vö. *PEIL* 1858. 779–784; 1099–1103.; 1859. 163.

67 BULLINGER Henrik: *II. Helvét hitvallás* (bármely kiadás) XVII. rész 17–20. bekezdések.

68 Nyelvilag megjegyzendő, hogy az *ecclesia est semper reformanda* és az *ecclesia semper reformari debet* forma egyaránt passzív, mely a cselekvő személyét homályban hagyja. Ehhez képest a szamoskrassói lelkész szerint az egyháznak kell önmagát folyamatosan reformálnia (*ecclesia semper se reformare debet*), de az ígét helytelenül szenvedő alakban hagyta. *DPL* 1897. 470.

lyiség személyes üdvközössége az Istennel a Krisztusban, és nem nélkülözhetette a gyakorlati isten- és emberszeretet kézzelfogható külső jeleit.

1878-ban hazatért külföldi peregrinációjáról Csiky Lajos, akire főleg edinburgh-i és bázeli tapasztalatai hatottak, hogy azután Balogh Ferenc segítségével, majd az ő örökét részben átvéve a következő bő évtizedben alkalmazni kezdje az ott tanultakat és látottakat.⁶⁹ Tudjuk, hogy újabb belmissziói vita 1879 és 1881 között zajlott le. A budapesti teológián az ekkor még tanár-diák viszonyban lévő későbbi két barát Szóts Farkas és Szabó Aladár ekkor még ellentétes oldalon nyilatkoztak meg. Előbbi a természetfölötti tételek ellenében, utóbbi a teológia transzcendens természetének védelmében. Ráadásul a svájci belmisszió nemcsak Csiky Lajoson és Debrecenen, hanem a Dunamelléken keresztül is hatni kezdett Magyarországon. Szabó Aladár 1883-ban, a Fermaud-féle látogatás előkészítése során Lonsonon ismerkedett meg Szilassy Aladár Svájcban élő bátyjával, aki a liberális humanizmus és a belmisszió közötti különbséget úgy magyarázta meg, hogy kivenni a szegény embereket a rongyaiból, eledelt adni neki, munkát is szerezni neki, ezzel a liberális humanizmus befejezi jótékonyosságát. Az evangéliumi gondoskodás ellenben csak elkezdte, mivel annak az embernek lelke is van, halhatatlan lelke, és ha ez a lélek nem jut az Isten kegyelmének s a Krisztus szeretetének befolyása alá, akkor a testéről való gondoskodás nem sokat ér.⁷⁰

A korabeli protestáns magyar kultúra – a magyar kultúra egészéhez hasonlóan – mindenek előtt a némethez kapcsolódott. A német tudományosság és filozófia magyarországi hegemoniája mellett ennek a szoros kapcsolatnak volt egy kevésbé ismert politikai oka is. A német katolikus pártja, a főleg bajorországi illetőségű Centrumpárt az 1880-as években kikerült a politikai karanténból. Válaszul a saját vallási pártot létre nem hozó protestánsok Evangélikus Szövetsége (Evangelischer Bund) is fokozta aktivitását, hogy megakadályozza az 1872-ben kitiltott jezsuita rend visszatelepítését. Bismarck menesztése után és II. Vilmos 1890-es szociális direktíváinak kiadásával a Centrumpárt helyzete úgy erősödött tovább, hogy a legfontosabb kormányzilárdító tényezővé lépett elő. 1894-ben éppen a német szociáldemokraták álltak ki szavazataikkal a jezsuiták visszahozatala mellett. A protestáns császár ilyen körülmények között – politikailag érthető okokból és a nemzeti egységet biztosítandó – a protestánsokat intette mérsékeltre és a vallási gyűlölködés mellőzésére. A protestantizmusnak és az ultramontanizmusnak ez a harca Magyarországon is erős hullámokat vetett.⁷¹

1893-ban Biki Károly vegyes, de inkább lesújtó képet adott a német birodalmi evangélikusok (lelki) helyzetéről. Ebbe a helyzetleírásba a szatmári református esperes kritikus éllel szúrta bele, hogy a magyar protestánsok a német teológia után mennek, onnan élnek, táplálkoznak. Talán innen közöttük is az erőtlenség, a közönyösség, a tájékozatlan ingadozás. Várad Szent László városává idomul át még a reformátusok szemei előtt is, a jezsuiták köztük is pártolókra találnak. A katolikus kánonjog, amit Luther 1520-ban tűzbe dobott, Magyarországon képes minden politikai pártot széthasítani.⁷² A református erős tudat rejtve lappang, villanyzó ereje csak perceg, nem dörög.⁷³ Az iskolafenntartó erő fogy, az állani karjába dőlve remél kegyelmi tengést. A koldussá tett szegény egyház

69 Részletesebben lásd: Kovács Ábrahám: *A debreceni új ortodoxia továbbélése. Csiky Lajos [1852–1925] belmisszió-teológiai elképzelései*. Mediarium 1–2/2012. 75–99.

70 Idézi: SZABÓ Aladár: *Kegyelem által*. Szerzői kiadás, Gödöllő, Bethánia Nyomda, 1941. 41–42.; 53.

71 A bekezdés adataira lásd *DPL* 1894. 247–248.; *PEIL* 1896. 685.; 1898. 721–722.

72 Utalás az ekkor már javában folyó egyházpolitikai vitákra.

73 Utalás az újabb fizikai-elektrodinamikai felfedezésekre, mely távlatilag a villámok erejének felhasználhatóságát vetítette az emberek elé.

az alamizsna [értsd: államsegély] után kénytelen nyúlni. Mert erőit nem egyesíti, szerte húz. Az egyház lelke, a hit s feje, a Krisztus, mindenütt háttérben van, az egyház csak gépezet, csikorogva jár, mert *a keret, mely Istentől jő, s nem földi elem* [kiemelés tőlem – KKÁ], hiányzik belőle. Minden nem szolgál Isten dicsőségére. Ha hozzávesszük, hogy Theodor Zahntól (1838–1933) egyetértőleg idézi a zurück zur Urquelle [lat. ad fontes, magy. vissza a forráshoz] elvet, előttünk állnak a solák, hiszen a ki nem mondott következtetés az, hogy ezeken a viszonyokon csak az isteni kegyelem segíthet. Azt viszont nyilvánvalóvá teszi Biki, hogy ha a magyar református szellemi élet továbbra is a német tükörképe marad, akkor mi is reális veszélyként számolhat a szocializmus megerősödésével.⁷⁴ A veszély annál inkább kézzelfogható volt, hogy Tóth József nagyváradai hitoktató lelkész is éppen ebben az időben adott számot arról, hogy a város környéki hegyek a baptismusnak mint farizeizmo-szocializmusnak a legfőbb vadászterülete.⁷⁵ Az itteni valamikori tehetős vincellér-réteg ugyanis a filoxéra miatt elszegényedett, beköltöző békési szegényekkel egészült ki, és jelenleg földhözragadt napszámosként tengődik.⁷⁶

Petri Elek egy 1893-as tanulmányában kiválóan elemzi a keresztyén hivatás⁷⁷ és munkarendnek,⁷⁸ valamint a keresztyén családmódelnek⁷⁹ az antik társadalomra gyakorolt hatását. Mindennek tükrében a Szentlélek kitöltetésének és a keresztyénység elterjedésének korát a későbbi dunamelléki püspök, akkori pesti teológiai exegetikatanár az emberiség tavaszának nevezi, melynek éltető levegője új életre keltette a társadalomnak megdermedt tagjait, s azelőtt nem remélt virulást eredményezett. Mégis ez a kor a századvég napjaira már a múlté. A keresztyén ember egyetlen vigasza ebben a helyzetben, hogy ez a szellem megvan és meg is marad mindörökké, s amint egykor mindent áthattott, a mostani megváltozott életben is képes a társadalmat és az egyházat újra megnevesíteni.⁸⁰ Ez utóbbi hozzáállás a keresztyén reneszánsz óhaja vagy az ébredés utáni vágy. Petri kifejti, hogy ami a szocializmusban igaz és jogosult, nincs ellentétben a keresztyéniséggel. Sőt, e kettő képes egymást kiegészítve, helyes alapon megoldani a napi-rendben levő társadalmi problémákat, s képes kulturális téren az emberiség történetében egy új – az etikátlan szabad versenyt [tehát a korlátlan liberalizmust] felváltó – *korszakot* [kiemelés tőlem – KKÁ] kezdeni. Bár a szocialisták leginkább negatív érdeklődést tanúsítanak az egyház és a vallás iránt, ugyanakkor nekik is tudomásul kell venniük: még ha eljönne is az idő, melyben az egyház megszűnne mint az Isten országának veteményes kertje és valami más intézménynek adná is át a helyét, az Isten országa nem fog kiveszni az emberi szívből, mert a váltság [értsd: megváltás] szükségének érzete és az Istennel való kiengesztelődés utáni vágy ismételten felmerül a bűnbánó kebelben. Ilyen értelemben az Üdvözítő megtérésre való komoly felhívása minden kor emberének szól.⁸¹ Ez, illetve Csiky Kálmánnak *A régi socialismusról* szóló tanulmánya⁸² kimutatható módon termékenyítőleg hatott a kérdéssel kapcsolatos protestáns gondolkodásra.

74 DPL 1893. 375–376.

75 A szövegben a „baptista prédikátorok farkas munkája” kifejezés szerepel.

76 Tóth József: *Nagyvárad levél. DPL* 1893. 386.

77 Értsd: szabad és rabszolga.

78 Értsd: „a lopó többé ne lopjon”, „aki nem dolgozik, az ne is egyék”.

79 Értsd: szigorú monogámia, valamint a nő individuum-jellegének és a gyermek Istentől való ajándék-voltának elismerése.

80 PETRI Elek: *Az Újtestamentum társadalmi eszméi[ről] és intézményeiről. PSz* 1893. 378–383.

81 PETRI Elek *i. m.* PSz 1893. 361–362.; 383.

82 PSz 1893. 453–456.

A Magyarországon 1890 után fellendülő új szocializmus hatására a protestáns közönség érdeklődése megnőtt a változásban lévő (kialakuló vagy válságba kerülő) politikai ideológiák iránt. Ennek kiváló jele a debreceni Erdős József 1894. évi főszerkesztői újránévköszöntője. Ebben újra kimondta, hogy az evangéliumi protestantizmus alapelve és végcélja Isten dicsősége. Ezt azonban nem antro-, hanem teocentrikusan kell értelmezni, vagyis hogy Isten a történelem folyamán az igaz, szent és jó ügyet soha elbukni nem engedte, sőt diadalra segítette, és a jövőben is hűségesen pártjára kel azoknak, akik minden önző érdek mellőzésével az igazságot, a józan szabadságot védelmezik és az Ő dicsőségét hirdetik.⁸³ Isten dicsőségének képviselőjeként a protestantizmusnak nem lehet feladata az, hogy szűkkeblűen elzárkózzék saját sáncai mögé, és onnan szórja szét kárhóztató dörgedelmeinek bombáit⁸⁴ a békeesség és tökéletesedés után áhító emberiség közé. Sem az egyetemes közjó, sem a lelkek üdvé vagy egyéni rendi érdekeknek alá nem rendelhető. De egy evangéliumi protestáns hívő sem csatlakozhat azokhoz az elégetlenekhez sem, akik az evangéliumot és a keresztyénséget a mai kor közszelleme által túlszárnyalt eszmének és intézménynek gondolják, és ez alapján új kijelentés, új vallás és saját ízlésüknek megfelelő társadalom után rajonganak. A debreceni teológiai tanár szerint az ilyen és ilyenfajta bomlasztó eszmék egyrészt a jezsuiták átkos műhelyeiből, másrészt a tengeri kígyó módjára fel-felbukkanó munkáskérdésből nyerik a tápanyagot. Minden ilyesféle veszedelmes mozgolódásnak hatályát megerősítheti a társadalom, de csak az evangéliumi józan felvilágosodás erejével, vagyis ha van benne keresztyéni élet és erő, és ha van benne erkölcsi komolysággal párosult bátorság és krisztusi szeretet. Ezen a helyen Erdős XIII. Leó pápával kezd el vitatkozni. Rómában is mindenkinek éreznie, látnia kell – úgymond – , hogy a közboldogságot fenyegető igazi veszélyek a vallási élet rohamos hanyatlása, az örök lelki jók iránt tapasztalható általános közönyösség, a megtérés, újjászületés és Istennel békeességben való élés hiánya. Ezek a jelenkor oly nagy számú, égető lelki sebei, ezek okozzák azt a sajgó fájdalmat, melynek jajkiáltásai már-már betöltik a levegőt, s amelyek nem hogy szünnének, hanem mint a bűn, egyre szaporodnak. Ezeknek a lelki bajoknak eloszlására, ezeknek a vallási és erkölcsi sebeknek gyógyítására kellene a keresztyénségnek összes gondoskodását fordítania. Itt kellene alkalmazni azt az ezerjófűvet, azt a csodálatos gyógyhatású balsamírt, mely a Krisztus evangéliuma. Enélkül a keresztyénség minden alkotása, minden törekvése dugába dől, míg ezzel minden viszály közt bátran megállhat. Erejétől áthatva, bámulatos cselekedeteket képes, és ami a fő dolog, bizonyosan el is fogja érni óhajtott célját.⁸⁵ A debreceni teológiai akadémiai tanár tehát úgy határolódik el egyszerre az önzés egyeduralmának nevezett túlzott liberalizmustól, vallási lételemétől megfosztott, társadalmi ideológiává lúgozott keresztyénszocializmustól és a szociáldemokráciától, hogy egyúttal egyfajta józan ökomené lehetőségét is felveti az evangéliumi szellem erősítése által. Az így Isten által összefogott keresztyénségnek nem kellene egyik vagy másik ideológiai tábor ellen vonulnia, hanem a bajok lelki gyökerére vethetné a fejszét.

Az 1894-es budapesti katolikus nagygyűlés előtt katolikus körökben elterjedt az a hír, hogy a kongresszus alkalmából a vörös zászló hívei, a szocialista munkások tüntetni akarnak a „fekete zászló”, vagyis a katolikus nagygyűlés ellen. Erre saját sajtójuk útján,

83 A protestáns soli Deo gloria elv ebben más, mint a jezsuiták ad maiorem gloriam dei elve, ahol alapvetően az embernek kell kimunkálnia a világban Isten dicsőségét.

84 Erdős kifejezésével: „harci lövegeit”.

85 Erdős József: Isten nevében! *DPL* 1894. 1–3.

mintegy hivatalos formában határozottan kijelentték, hogy a budapesti katolikus nagygyűlés nem a fekete lobogó, hanem Szűz Mária képével ékített azon magyar nemzeti lobogó alatt jön össze, mely alatt Nagy Lajos, Hunyady János harcoltak, s melyről csak a liberális Tisza-éra vette le a magyarok Nagyszűzanyának képét. Mindazáltal ha a hírbe hozott tüntetések megtörténnének, ez annyit jelentene, hogy a kormány az egyházpolitikai küzdelmet az utcára akarja vinni. Erre ők azt fogják válaszolni, hogy az izraelitákat teszik felelőssé, mert ők vezetik a szocialistákat, ők vezetik a katolikusok elleni hírlapi háborút. Azért, ha a katolikus nagygyűlés támadás áldozatául válna, az jeladásul szolgál arra, hogy szent Vincze napjának előestéjén azaz január 21-én az ország minden falujában egyszerre kezdődjenek meg a tüntetések. A zsidók elleni tömeges fellépésre azért is szükség van, mert eleve ők kezdeményezték a folyamatban lévő vallásháborút. A magyar nép még nem feledte el – úgymond – az 1883-iki nótát, s talál majd rá módot, hogy az egyházpolitika helyett a zsidókérdés jöjjön napirendre. Ebben a kérdésben aztán minden keresztyén egyet fog érteni.⁸⁶ Utóbbi figyelmeztetést – bár a vörös zászló felemelését maga is viszolyogva figyelte – a Debreczeni Protestáns Lap szemlézője egyszerűen vakmerő izgatásnak nevezte.⁸⁷ A fentebbi két polémia ugyanakkor érthetővé teszi, hogy a református aktorok jelentős része és főleg a mozgékonyabb gondolkodásúak ekkor már távolodni szeretnének a liberalizmus fojtogató szövetségétől, mely távlatilag mindenképpen a szocialista nézetek erősödését eredményezik. Több más ok miatt ezért bontakozik ki a protestáns sajtón belül 1895-ben újabb belmissziói vita, hogy az azután 1896-ra egy liberalizmus-vitába is átmenjen.

Géresi Kálmán 1894-es tanügyi elnöki megnyitójában a szocialisták vallásellenességére vonatkozó, már Petri által is közölt észleletet azzal egészíti ki, hogy a radikális és egyházellenes szellemi és szociális mozgalmak támadásai a felekezetek között nem elsősorban a protestánsokat érik. Sőt a református felekezet talán még az evangélikusnál is jobban annak a jóindulatnak az előnyeit élvezi, melyet a protestáns ősök a nehéz időkben kifejtett áldozatkészségükkel, a vallás és közoktatás körül kifejtett hazafias buzgóságukkal évszázados munkával hagytak örökségül. Ez a történelmi érdemeikből eredő jóindulat a szabadelvű magyar államhatalom részéről is mutatkozik. Fájdalom, hogy kortársai ezzel az örökséggel rossz sáfárként bánnak, gyarapítás helyett nemcsak felélik kamatait, de itt-ott már a tőkét magát is megtámadták.⁸⁸ A korábban a Tisza-család nevelőjeként is működő debreceni akadémiai tanár ezzel az intésével elsődlegesen a nem sokkal korábban lezajlott hódmezővásárhelyi tanügyi botrányra utalt. A város tanfelügyelőjének a közigazgatási bizottság számára készített jelentése szerint Hódmezővásárhely akkori 18 tanyai iskolája közül egyetlen egy sem volt, mely a törvény kívánalmainak megfelelt volna. Több olyan zugiskola volt a város külterületén, a melyekről sem a világi, sem az egyházi hatóságok nem bírtak tudomással. Ezekben rendszerint oklevél nélküli egyének teljesítették a tanügy nagy kárára a tanítást. A tanfelügyelő felhívta a közigazgatási bizottságot ezen iskolák haladéktalan bezárására. Miután pedig hangot adott azon meggyőződésének, hogy a fenntartó felekezetek a nagymérvű hiányon segíteni nem képesek, indítványozta, hogy a város községi iskolák felállításáról gondoskodják. Végül nagyfokú szomorúságának adott hangot, hogy ott az Alföld szívében még mindig 200 forintos taní-

86 Értsd: a tiszaezlári vérvádperben és az Országos Antiszemita Párt képviselőinek megválasztásakor a felső-tiszavidéki reformátusság antiszemita érzelmei is nyilvánvalóakká lettek.

87 *DPL* 1894. 28.

88 *DPL* 1894. 433.

tői állásokkal szegyenkeznek,⁸⁹ s hogy Hódmezővásárhelyen az előző évben is csak statisztikailag 3500 gyermek volt kimutatva, aki minden iskoláztatás nélkül nőtt fel. Ebből a hírből a Szántó Kovács János-féle zavargás kapcsán a fővárosi lapok csináltak botrányt. Az egyik előkelő fővárosi lap úgy kommentálta az esetet, hogy nem lehet csodálkozni a szocializmus terjedésén, és hogy a pusztán, a társadalmon kívül tanulatlanul felnőtt ember nem hajtja meg fejét a törvény előtt, és vak tudatlanságában lelketlen izgatók szavaira fellázad a társadalmi rend és törvények ellen. Valóban itt van – úgymond – az ideje, hogy a rendőrség szervezése mellett az iskolákról is gondoskodjanak, mert a műveletlen nép elégtelensége rombolásokban szokott nyilatkozni. A Debreczeni Protestáns Lap szemlélője a nazarénizmus gyors terjedését is felhozta, és a hasonló bajokat általában a nagy alföldi egyházközségek szemére vetette. A nagyobb társadalmi erő nem szabad, hogy tehetetlenséget és tétlenséget szüljön. Éppen ellenkezőleg, az oktatás és az egyház saját önvédelme érdekében is fokozottabb munkára kell indítania.⁹⁰

Harsányi Sándor is szóba hozta a Hódmezővásárhelyen fölbujtott népet, mely mintegy tudatlanul, fejjel ment neki a városháza falainak, s véres harc színterévé tette a református Ótemplom környékét. A Clevelandbe éppen akkor kiküldött misszionárius lelkész szerint a lelkészeknek a református egyházegyetem hatókörében a cura pastoralis útjával kell megmutatniuk, hogy tényleg a nép atyjai. Egy lelkész magában nem sokat tehet. Azzal, hogy Nagykállóban gyakoroltatik a cura pastoralis, Orosháza felől még nincs elhárítva a fenyegető veszély. A saját hatókörükben magányosan működő néhány lelkész munkája itt olyan, mintha valaki egy koronát bedobna Pesten a szegények perselyébe, azzal a meghagyással, hogy ez összeg a főváros tíz kerületének legszegényebbjéi közt sürgősen kiosztandó.⁹¹ Mivel Harsányi a cura pastoralis szót egyértelműen belmisszió értelmében használja, javaslata a kötelező érvényű református belmisszió törvény első főlvetéseként értelmezhető.

A polgári házassáért vívott harcok tetőpontján a katolikus *Religio* című lap azon véleményének adott hangot, hogy merénylet készül a mindenekfölött uralkodó Isten jogainak Magyarországból kizárása, és helyettük az emberi tetszésnek és önkénynek uralomra emelése végett. Ennek egyenes következménye lesz a szükségszerűen színre lépő anarchizmus. A „kálvinista Rómá”-ból ezt azzal utasították vissza, az egész katolikus hierarchia a képmutatás és népámítás tökéletes rendszere, mely Isten törvényét a kiváltságos előjogok fenntartására szolgáló eszköznek tekinti. Anarchia azonban éppen az előjogok nyomában szokott járni, s így az anarchizmus politikai cinkostársa az ultramontánizmusnak. A magyarországi agrárszocializmust például az Alföldön lévő főpapi és főúri latifundiumok által teremtett és fenntartott kedvezőtlen birtokviszonyok idézték elő.⁹²

Szlávik Mátyás 1895-ben óv a szocializmus „behízalgó nézetei”-nek Petri és Géresi-féle elfogadásától, de hiába jelöli meg vizsgálata tárgyául a keresztyénség és a szocializmus viszonyának elemzését, mélységében annyiban haladja meg a klasszikus liberalizmus érvrendszerének keresztyén mázzal ellátott átvételét, hogy az individualizmuskérdésben

89 Az 1893. évi XXVI. tc. fenntartótól függetlenül kötelezővé tette a 300 forintos tanítói minimumot. Eleendő saját erő hiányában az egyházi fenntartók a teljesítés érdekében államségélyért folyamodhattak.

90 DPL 1894. 383. A teljes igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy ez a külső és belső kritika az érintetteket tételes védekezésre sarkallta. Hódmezővásárhely tételesen cáfolta az állításokat, Debrecen a háttérben valósággal végbemenő fejlődés, elevenedés, ébredés jeleire hívta fel a figyelmet.

91 DPL 1894. 534.

92 DPL 1894. 247–248.

már némi távolságot igyekszik tartani a liberalizmustól. Szlávik a keresztyényszocializmust pápás szíréhangoknak tartja, melynek célja a társadalmi rend felforgatása és a szuverén nemzetállam megtörése. Ebben kéz a kézben jár a szociáldemokráciával, csak annyi a különbség közöttük, míg előbbi a pápai viláгурalmat, utóbbi az internacionalizmust akarja a helyébe állítani. Megemlíti, hogy bár a földi javakat mindkettő közös tulajdonnak tekinti, utóbbi ennek tényleges megvalósítására tör, előbbi ellenben ennek érvényesítését a Hegyi beszédnek mint gazdasági kátának belülről kiinduló társadalmi alkalmazásában látja. Ezt a pozitív gondolatot teszi illuzórikussá a testvériségeszmény szűk körű, szektás értelmezése. Egyetért viszont a keresztyényszocializmussal abban, hogy a szocialista nézetekkel szemben a társadalom alapegysége a család, így a nevelés sem államosítható teljes mértékben. Az állami nevelés a családit nem helyettesítheti, legfeljebb kiegészítheti. Az Üdvözítő szavai szerint szegénységet semmiféle társadalmi renddel nem lehet felszámolni, ellenben a túlzott kollektívizmussal el lehet fojtani az önkéntes és személyes felebaráti szeretetet, ami az Isten iránti szeretet földi próbája és a nyomor enyhítésének leghatékonyabb eszköze. A személyes szabadság és vele összefüggő vagyoni egyenlőtlenség nélküli társadalom természetszerűleg vezet az általános elnyomorodáshoz és szeretetlenséghez. Idézi Flintet, aki szerint a szocializmus a társadalom jogigényeinek a túlzása, mint ahogy a vele ellentétes individualizmus az egyének jogait túlozza el. A szociális bajok enyhítésének eszköze az egyének és a nagyobb csoportok látszólagosan összeütőközésben álló érdekeinek kellő harmonizálása. Ehhez azonban a népjogok hangsúlyozása mellé oda kell tenni az isteni jogban gyökerező köteleességeket is. A köteleességek nélküli hamis jogtulajdonítást és jogbiztosítást, valamint a nemzet mint természetes szolidaritási közeg felszámolását pedig egyenesen követi a hobbesi bellum omnium contra állapotának kialakulása.⁹³ Robert Flint és Szlávik Mátyás nyomán értjük meg, mit értett a Dunántúli Protestáns Lap szemlélője azon, hogy Tirtsch Gergely dunántúli evangélikus püspöki titkár egyik füzetében 1899-ben a *keresztyén* [értsd: örök] *filozófia* és a *keresztyén* [értsd: nem korlátlan és nem ideologikus] *individualizmus* alapján kemény, de objektív kritikával illette a szocializmus erkölcsi alapjait.⁹⁴

Ebben az átalakuló szellemi környezetben jelentkezett Csiky Lajos újabb kiváló ismerteretessel Wichern életművéről. Ennek oka az volt, hogy – a korábban látott körülmények között – 1894-ben lezajlott az úgynevezett nulladik katolikus nagygyűlés Magyarországon, amely nem haladta még ugyan meg az egyházpolitikai sérelmi tartalmat, de mégis ráirányította a figyelmet az 1848-as német katolikus nagygyűlés és az első evangelischer Kirchentag tapasztalataira. Nem véletlen, hogy a debreceni teológiai akadémiai tanár ismerteretésének alapjául ezúttal a „német belmisszió atyjá”-nak, a *Fliegende Blätter* 1848-as évfolyamában „A forradalom és a belmisszió” címen közölt cikkét választja. Ebben Wichern a belmisszió feladatai közé sorolta az egyházzal meghasonlottak kiengesztelését, az összes német protestáns egyház szövetségének létrehozását, hogy feltámadjon hamaiból egy újraélesztett corpus evangelicorum.⁹⁵ Visszautasította azt a tévedést, hogy a belmisszió csak a szegények és képzetlenek megmentésével volna dolga. Irányul az a gazdagok, előkelők és a legképzettebbek megmentésére is, a mennyiben ezek az evangéliumtól elfordultak. A belmisszió területének határa a keresztség, ebben különbözik a

93 *PSz.* 1895. 479.; 491–494.

94 *DtPL.* 1899. 698.

95 Az 1648-tól ülésező ún. folytonos Birodalmi gyűlésen (immerwährender Reichstag) a protestáns rendek porosz vezetésű Habsburg- és katolikusellenes összefogása.

pogány- vagy külmisziótól. A belmisszió szükséges intenzitása attól függ, hogy a megkeresztelt keresztyénekben van-e olyan érzület és életirányzat, mely nem keresztyéni, hanem inkább pogányos. A hamburgi szociálpedagógus megdöbbenő példaként vázolta egy vándorló mesterinas nyomorát és a számukra elérhető beszállók kísértéseinek pogány iszonyatát. A svájci, párizsi, londoni német diaszpórák veszélyeztetettsége pedig az atheisztikus kommunizmus részéről nyilvánvaló. A társadalom álkeresztyén voltának ékes bizonyítékai a körében szélesben terjedő antikrisztusi eszmék. Az államformákban való véleménynyilvánítás nélkül szükség van a legbelső egyházi és állami viszonyok teljes megújulására is. Mindez bűnbánat nélkül nem lehetséges, de az egyháznak saját feladatainak keresztyén szellemben való végzéséhez fel kell használnia a szabad egyesülés társadalmilag biztosított jogát is. Nem lehet jó keresztyén, aki Istentől kapott népiségét nem becsüli, nem törekszik nemzete javára élni. A belmisszió olyan szeretetmű, mely rendtől, rangtól, társadalmi állástól, nemtől és előléttől függetlenül mindenki számára nyitott.⁹⁶

Wichern gondolataiban egyértelműen vázolja azon alapvető hittételek társadalmi hatásait, melyeket a 17. századtól kibontakozó racionalizmus és az azt követő liberalizmus „tudományos” alapon egyre inkább megkérdőjelezett: az eredendő bűn, a megromlott emberi természet, a helyettes áldozat, az utolsó ítélet, viszont elkötelezte magát a korábban liberális értéként megfogalmazódott szabad társadalom és nacionalizmus (nemzeti összetartozás-tudat) mellett. Sajátos keresztyén egyenlőségesszéményt fogalmaz meg, mely mind a katolikus, mind a liberális felfogástól erőteljesen különbözik.⁹⁷

Csiky Lajos Wichern nyomán komplett, magyarországi viszonyokra alkalmazott belmissziói programot is kidolgozott, melyet még az évben több helyen is ismertetett. Ennek négy pontja tartalmazott konkrét társadalompolitikai célokat és eszközöket: 9.) A szegény- és árvagondozás ügye, melyet a református Egyházi Törvények 98–100. §-ai egyenesen a lelkészek kötelességévé is tesznek. Lelkeszi közreműködés révén el kell érní, hogy a bár minden tiszteletet megérdemlő, de pusztán humanitárius törekvések, férfi- vagy nőegyletek a vallásos irány bevitelével magasabb, belmissziói színvonalra emeltessenek, és mintegy megszenteltessenek. 10.) Legyenek a lelkészek a mértékleteségi ügy apostolaivá. Hirdessék tehát szószerűkből, felolvasásokban a mindinkább terjedő mértéktelen pálinkaivás egészségügyi, szellemi, erkölcsi és lelki károkat okozó, kiszámíthatatlanul káros hatását. Jelenjenek meg e kérdéstről népies nyelven írott, de a dolgot mélyebben taglaló füzetkék. 11.) Nagyobb városokban a már meglévő vagy felállítandó nőegyletek vegyék át a leánycseled-szerződöttet vagy közvetítő munka végzését, hogy a szegény nők erkölcsi bukásának és az egyre inkább szociális kérdéssé váló cselédkérdésnek a nyomását ellensúlyozni lehessen. 12.) A vándorló mesterlegények számára a lelkészek a református iparosok közreműködésével állítsanak fel a német Herberge zur Heimath-ok mintájára, megfelelő anyagi alapokkal ellátott munkásbeszállókat.⁹⁸

A tervezettel kapcsolatban a debreceni teológiai tanár több irányból érkező kritikát kapott. Ferenczy Gyula szerint a szerencsétlen tervezet megvalósítása esetén humán törekvések azonossága és hazafias érzelmek folytán (már) összeforrt társadalmak sorakozhatnának (fel újra egymással szemben) felekezetek szerint.⁹⁹ A felekezetieskedés vádjá-

96 CSIKY Lajos: *Wichern J. H. a németországi belmisszió atyja*. PSz 1895. 580.

97 Előbbinél jóval individualisztikusabb és kevésbé szervezet-központú, utóbbival szemben viszont transzcendens és dogmatikus alapozású.

98 Legrészletesebb kifejtését lásd: DPL 1895. 297.

99 DPL 1895. 141–142.

ra – tudomásom szerint – Csiky csak áttételesen, azzal a másik váddal összefüggésben reagált, hogy az általa javasolt belmisszió az a cura pastoralis lenne, amit az egyház már amúgy is végez. A debreceni teológiai akadémiai tanár ekkor azzal a kiegészítéssel pontosított, hogy a belmisszió a szűkebb cura pastorallisszal ellentétben nem tekinti a felekezeti határokat.¹⁰⁰ Csiky tehát csatlakozott Erdős József 1894. évi újévi gondolataihoz, miszerint a modern társadalom legfőbb problémája immár nem a katolikus-protestáns szembenállás, hanem a társadalom valós pogánysága, ami az evangéliumhiányra vezethető vissza. Ráadásul nyilvánvaló tény volt, hogy a Magyarországon létrejött korabeli jótékonyági egyletek egyik legnagyobb baja az volt, hogy úgy jöttek létre felekezeti alapon, hogy közben a vallásos célkitűzés lehetőségét eleve figyelmen kívül hagyták. A korábbi formák egyházasabb irányba fordulásának lehetünk tanúi Hódmezővásárhelyen, amikor az összeomlás okozta lelki sokk és a belmissziói ébredés hatására a korábbi Református Nőszövetség és Jótét Egyesület helyett 1921. március 21-én megalakult a Református Szövetség II. számú Keresztyén Segítő Szeretet főosztálya 1.) Segélyező; 2. Lelki gondozás; 3. Szövetségház; 4. Gazdasági osztályaival.¹⁰¹

Komolyabb támadást kapott a debreceni tanár a Délvidékről. Szalay József szerint Csiky Lajos elfeledkezik az általa is ismert Wichern alaptételéről: „a belmisszió feladata, hogy a lelkek számára hozzá férhetővé tegye a megbocsátás vigaszát.” A nagybecskereki lelkész szerint ez azt jelenti, hogy az evangéliummal mint sóval át kell hatni minden egyént, így kell élőszó és iratok által megújult erkölcsi erőt vinni a társadalomba. A debreceni gyakorlati lelkészeti tanár javaslatai jelen formájukban nem egyebek egyszerű humanisztikus tevékenységnél. Szalay Wacker alapján igyekezett kimutatni, hogy a belmisszió csak addig követ egyházi célokat, amíg nem törekszik másra, mint arra, hogy a lelki üdvöt mindenki számára hozzáférhetővé tegye. Ez esetben a drágagyöngy szellemében működik. Ha ezt elfelejti, és csak a külső segélynyújtásban látja hivatását, akkor a jó gyöngyök (gute Perlen) belmisszióját képezi, a melyek nem kizárólag, vagy egyáltalán nem tartoznak az egyházi hatalomkörhöz, a mennyiben éppen úgy a társadalom, az állam kötelességei között tartoznak. Mihelyt az időleges szociális szeretetmű mint olyan az egyház feladatává tétetik, tévútra kerül a dolog. Az egyháznak csak egy feladata van: szolgálni az evangéliumot. Tény ugyan, hogy ott, ahol az evangélium a lelkeknek közvetítette az egy szükséges dolgot, más is következik, belőle.¹⁰² Csakhogy ez a következmény nem célja és feladata az egyháznak és így nem is feladata a belmisszióknak mindaddig, míg ez utóbbi egyházi ténykedés akar maradni.¹⁰³

Csiky Szalayval szemben teljes joggal hivatkozott saját élményeire Bázeltől, és arra, hogy több évvel ezelőtt, a békés-bánáti egyházmegyei lelkészeknek éppen Nagybecskereken tartott értekezletén éppen ő tarthatott felolvasást a belmisszióról. Ott részletesen kifejtette, hogy mi a belmisszió és a humanitárius törekvések közti különbség.

100 DPL 1895. 141–142.

101 A Református Szövetség alapszabálya. Hódmezővásárhelyi Református Egyház Presbiteri jegyzőkönyvek (A Hódmezővásárhelyi Ótemplomi Református Egyházközség Irattára) ad 121/1921.

102 A szakasz bibliai hivatkozásai: „Hasonlatos a mennyeknek országa a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöket keres, aki találván egy drágagyöngyre, elméne, és mindenét eladván a mije volt, megvevé azt.” Máté evangéliuma 13. rész 45–46. versek. „Ne hányjátok gyöngyeiteket a disznók elé, hogy meg ne tapossák azokat lábaikkal, és néktek fordulván, meg ne szaggassanak titeket.” Uo. 7. rész 6. vers. „Mártha, Mártha, szorgalmas vagy és sokra igyekezel: de egy a szükséges dolog, és Mária a jobb részt választotta, mely el nem vétetik ötle.” Lukács evangéliuma 10. rész 41–42.

103 DPL 1895. 591.

Elmondta, hogy míg a humanitásnak az a feladata, hogy a testi nyomorúság bajain segítsen, a belmisszió ezen túl megy egy nagy lépéssel, mert midőn a testi nyomorúságon akar segíteni, egyszersmind a lélek betegségeit is gyógyítani akarja. Szalay megállapodik a kísértővel küszködő Jézusnak ezen szavainál: „nemcsak kenyérrel él az ember”. Ő pedig a hegyen prédikált Úr Jézus ezen szavaira is gondol „a mi mindennapi kenyérünket add meg mi nekünk ma”, amikor azt állítja és tanítja, hiszi és vallja, hogy a belmisszióknak ki kell a maga gondját terjesztenie a szegényekre is, mert a hol ama pajzsos férfiú, a nyomor uralkodik,¹⁰⁴ ott bizony nem nagy sikerrel hirdethető a megbocsátás vigaszának evangéliuma.¹⁰⁵

Mint láttuk, 1893 óta a liberalizmus növekvő válságtüneteivel a protestáns oldalon is minden reálisan látó ember tisztában volt. Azok is, akik a liberalizmust továbbra is nélkülözhetetlen szövetségesnek tekintették az ultramontanizmus – romanizmus – klerikális katolicizmus – jezsuitizmus elleni harcban. Petri pesti teológiai tanártársa, Szabó Aladár 1896-os írásaiban arról értekezett, hogy a kor fő kérdése az ultramontanizmus és a liberalizmus ellentéte. Ebben utóbbi csak akkor győzedelmeskedhet, ha becületes szabadelvűségként az igazi, egyszerű evangéliummal nem ellenkezik. A valódi liberalizmus nem doktrinээр liberalizmus, amennyiben a közjó érdekében hajlandó a munkaadók kötelezettségeiről és a mértékletesség előmozdításáról szóló törvényeket hozni. Mint ilyen nem nélkülözheti a Krisztus evangéliumát. Valódi liberalizmus csak ott lehetséges, ahol az egyszerű evangélium igazán átmege a nép vérébe, mert ez a konzervativizmust is megfosztja ultramontán színezetétől, mérgétől, és azt a népelet hasznos, a rohamos haladást mérséklő, de okos reformokat egyáltalán nem gátló tényezőjévé teszi.¹⁰⁶

Fekete Gyula szerint a protestáns [értsd: református] egyház bizonyos köreiben újabban bizonyos idegenszerű lelkesedés támadt a szociális kérdés iránt. A nemzeti liberálisok gyakran hangoztatják, hogy a szociális kérdés mellett egyelőre minden más mellőzessék, a különböző keresztyén felekezetek pedig egymás ingerlése helyett induljanak egyesült erővel a szocializmus leverésére. A nagykikindai lelkész visszautasítja 'Róma áldásá'-t. A pápaság ugyanis – a liberálisokhoz hasonlóan – a lényegi szociális érzéketlenség okán képtelen a társadalmi problémák valódi orvosolására. A nagykikindai lelkész az evangéliumi hit lényegének az újjászületést tartja, mely erkölcsi természetű dolog. Ezzel szemben az üdvközvetítő katolikus szentségtan (az opus operatum) véleménye szerint a naturalizmussal lényegileg egyező külsődleges erkölcsökhöz vezet. Érzékeli ugyan az 1891-től a pápai enciklikákban jelentkező új hangot, ezt azonban ő is egy technokrata hatalomgyakorlási módszer lényegét nem érintő, tömegeket csábító szirénhangjainak tekintette, melynek vége a külsődleges, dogmatikai-teológiai elnyomás és szervezeti beolvasztás lenne. Éppen ez a formális szervezatközpontúság mutatja – úgymond – leginkább, hogy a római katolicizmus külső organizáció és nem élő szervezet (organizmus). A szocialista nézet terjedése elleni összefogás szükségességében van – úgymond – az igazságnak egy kis magja. A keresztyénség világtörténeti helyzete sohasem volt sima és felhőtlen, minden kornak megvolt a maga gonoszsága, mely ellen a keresztyénségnek protestálnia kellett, és úgy tűnik, a saját kor bűnei és problémái jellegzetesen társadalmi feladatot jelentenek. A keresztyénségnek protestálnia kell nemcsak a német idealista

104 A szakasz bibliai hivatkozásai: Máté evangéliuma 4. rész; Lukács evangéliuma 4. rész. Példabeszédek könyve 6. rész 11. és 24. rész 34. versek.

105 DPL 1895. 591.

106 SZABÓ Aladár: *Új óramutató*. Szemle. Keresztyén Magvető 1896. 277.; PEIL 1896. 132.; 570.

természetbölcseleti rendszer ellen, mely összekever természetet és szellemet, Istent és világot, és ezek egyikének sem adja meg az őt megillető részt,¹⁰⁷ hanem a helyében egyre inkább uralmi helyzetbe kerülő materialista világgép, és az ezt támogató azon történelemfelfogás [értsd: elsősorban a marxizmus] ellen is, mely mindent csak gazdasági okokból képes magyarázni. A modern naturalizmus büszke ugyan gyakorlati eredményeire, hogy felfedezéseit egyre gyorsuló ütemben találmányok követik, melyek számban és tömegben gyarapodó konkrét termékeké válnak a mindennapi életet egyre jobban átalakítják. Hogy azután az új termékek megnövekedett hasznot eredményezzenek, és ehhez a materialista tábor prófétái lelki emelkedettséget is fűzzenek. A pillanatnyi anyagi siker és a fantasztikus nagyság mámoros álma mégis bacchánstancosok által körbetáncolt, mámoros fantázia szülte arany jövő. Fekete Gyula ezzel szemben beszél a Krisztusban elrejtett életű ember kitartásáról és lelkieréről a gazdasági válság [értsd: az 1890-es években kibontakozó gabonaválság] idején, de arra is hivatkozik, hogy mennyivel többet érnek serdülő leánynak egy gondos protestáns anya intései, mint amelyeket egy gyóntatószékből kaphatna. Teszi mindezt a Martensen-féle *Sociale Ethik* alapján.¹⁰⁸

Szlávik Mátyás 1898-ban Nathusiusnak *Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der sozialen Frage* című műve alapján kiváló összefoglalását adja a protestáns olvasatú társadalmi gondolkodásnak. A röviden összefoglalt közgazdaságtan mellett figyelmünket inkább a Nathusius által *keresztyén társadalmi tanítás rendszerének* (das Systems der christlichen Gesellschaftstehre) nevezett összefoglalásnak szenteljük, amit a szerző a szociáletikával (Socialethik) azonosít. A greifswaldi egyetemi tanár szerint a kor gyakorlati szociális törekvései a legszerveesebb összefüggésben állnak a keresztyén vallásos erkölcsi világnézettel, s ez alapon kell a szociális kérdések tárgyalásának az eddiginél nagyobb tért biztosítani az etikában és a *gyakorlati teológia* [kiemelés tőlem – KKÁ] rendszerében. Nathusius is Wichern nyomán hangsúlyozza, hogy a vallásos-erkölcsi hanyatlás az anyagi romlást vonja maga után. Utóbbi hivatkozás nyomára vezet bennünket annak, hogy három évvel korábban Csiky Lajos nagyon is tudatosan idézte a *Példabeszédek könyvének* ígeverseit. Wichern nyomán azt hangsúlyozta ki vele, hogy az evangéliumi vigasz gyakran éppen azt a lelki restséget söpri el, ami még a testi nyomornak is az egyik legfőbb forrása lehet. A szociális kérdés a társadalmat alkotó osztályoknak egymáshoz való viszonya, a melyek az élethez szükséges anyagi javak megszerzése és élvezése körül kölcsönösen kiegészítik és segítéyzik egymást. A társadalom fogalmát annak történeti rajza alapján ismerhetjük meg, és végső soron a *természetjogban* [kiemelés tőlem – KKÁ] rejlenek a modern társadalom fogalmának utolsó gyökerei. A nemzetgazdaság az emberek ama tudatos és tervszerű tevékenysége, amellyel a külvilági dolgokat szükségleteiknek megfelelően alakítják úgy át, hogy a legfőbb gazdasági törvény egyúttal az etikának a törvénye. A munkamegosztáson alapuló társadalom tehát a gazdasági és az erkölcsi élet közös produktuma.¹⁰⁹

Mivel Baltazár Dezsőnek a katolikus civilizatórikus tudatról vallott 1896-os nézetei helytállóak lehetnek, a szociális és munkáskérdés felbukkanásakor a katolikus sajtóban a Ketteler-hivatkozások számának megnövekedésére számíthatunk. Ettől eltérő módon a

107 Utalás a Máté-evangéliuma 22. részében, a Márk-evangélium 12. részében és a Lukács-evangélium 20. részben megörökített adópénz-történetre.

108 FEKETE Gyula: *Az evangéliumi hit világmeggyőző erejéről*. Sch. után. *PEIL* 1896. 805–806.; 821–822.

109 Idézi SZLÁVIK Mátyás: *Az egyház munkássága a szociális kérdés megoldásában (Nathusius nyomán)*. *PEIL* 1898. 138.

protestáns közvélemény itt a reális helyzetfelmérés érdemét a szocializmusnak tulajdonította, és az általa föltárt társadalmi bajokat a tényleges és elvitathatatlan valóságként azonosította. Hogy Pesch 1902-es gondolataihoz hasonlóak a protestáns közvéleménybe is bevétel nyertek, bizonyítja, hogy Szóts Farkas 1906-ban a magában reális látletlet megtisztítását szorgalmazta az ideologikus dogmatizmus ráakódásától.¹¹⁰

A gondolkodás megváltozásának hatásai alól olyan illusztris vezető személyiségek sem vonhatták ki magukat, mint Tisza István (1861–1918). Tisza még első miniszterelnökségére készültében adott hangot azon véleményének, hogy a nyugat-európai társadalmi változások gerjesztette szellemi-tudományos áramlatok csak távoli hullámcsapásaikkal érintették a magyar intelligenciát, a szocializmus mint ilyen a protestáns lelkészek is csak felületesen és általánosságban ismerik, a legtöbb társadalmi kérdést illetőleg pedig nem annyira a munkás-, mint általában a szegénykérdés bajával találkoznak. Dunántúli főgondnokként az egyházzal kapcsolatban több elvárást is megfogalmaz. Legyen a nép igaz barátja, de ne a lelkészek által szervezett keresztyénszocialista szakszervezetek által. Ez ugyanis mind a munkásság törvényes és erőszakmentes szervezkedésének, mind az egyház erejének megszibbasztása lenne. Az egyházi járszalag ugyanis a munkás jogos fegyverének tompítása lenne, az egyházba pedig behozná és erősítené a materialista és ellenségességen, mérközésen alapuló társadalmi közszellemet. Az egyháznak mindezt meg kell haladnia önmagában, prófétai szerepével a társadalmi bajokat kiváltó okok, a materializmus és az élvhajzászat ellen kell hatnia szegényben és gazdagban egyaránt. Előbbinek igaz barátja, hú tanácsadója, lelki gondozója legyen. Szentelje meg benne az élet nélkülözéseit, küzdelmeit, szenvedéseit úgy, hogy gazdasági érdekeire irányuló törekvéseit is erkölcsi tartalommal és a szeretet szellemével töltsi meg. Utóbbi lelkét hozza a szegény emberhez közelebb, figyelmeztesse és tegye fogékonyra kapott gazdagságával együtt járó nagy és magasztos hivatásra,¹¹¹ és tegye őt a körülötte élő nép lelki gondozójává. Büszke jog és kötelesség ez egy olyan egyháznak, mely az egyetemes papság elvét vallja. Tisza István James Haddon Spurgeon (1834–1892)¹¹² szavaira emlékeztető módon fejti ki,¹¹³ hogy a tehetősebb ezáltal nemcsak a körülötte élő nép üdvösségét munkálja, de sajátjához is közelebb kerül ezáltal. A nép haladásának, boldogulásának, a társadalmi békének, a tettekben nyilvánuló felebaráti szeretetnek munkálásával lesz valaki szocialista a szó legmagasabb emberi és krisztusi értelmében.¹¹⁴

110 Megjegyzendő, hogy a cikkíró Szóts Farkas ezen a helyen a szociális problémák reális felmérését a „szocializmus nemes ércé”-nek nevezi. Szóts Farkas: *i. m. PSz* 1906. 668.

111 Tisza István ezen a helyen az „áldás” szót használja.

112 Alexander Neil Sommerville evangelizációs útja kifejezetten felhívta a figyelmet az angol kálvinista baptizmusra és annak prédikátorfejedelmére. Révész Mihály 1889-ben Spurgeon után írta meg *Az iszákos* című tárcáját. A Debreczeni Protestáns Lap 1891-es évfolyama folytatásokban leközölte *Az igehirdető hangja* című igehirdetés-sorozatát.

113 „Tegye meg bárki, a ki eddig meg nem próbálta, látogasson végig egynéhány szegény családot, nem rideg alamizsnával, de jó szóra, jó tanácsra, vigaszra hajló, résztvevő lélekkel ...” Vö. „Sokan sietve, meg gondolatlanul adnak pénzt a szegényeknek, még többen semmit sem adnak. Ez a drága ígéret [a 41. zsolttár 2. verse] azoknak szól, akiknek gondjuk van a szegényekre, közelről megvizsgálják az ügyüket, terveket készítenek megsegítésükre és körültekintően véghez is viszik azokat. Ezzel a gondoskodással többet tehetünk, mint a pénzzel, de a legtöbbet a kettővel együtt. Spurgeon, James Haddon: *Isten ígéreteinek tárháza. Áhítatok az év 365 napjára*. Evangéliumi, Bp. 1997. Január 22-i áhítat. 44.

114 Tehát nem azért, hogy a dolgokat a szocializmus szemüvegén tekintve Jézust hirdeti az első szocialistának. Tisza István: *A szocializmus és az egyház*. Protestáns Szemle 8/1903. 25.; 33.

* * *

Jelen tanulmány az elmúlt két és fél év kutatásainak szerves folytatása, amikor is a századforduló időszakát (protestáns egyháztörténeti értelemben 1889–1909) kezdem vizsgálni. A 19. századi keresztyén (protestáns) társadalmi tanítás magyarországi jelentkezését a politikai protestantizmus kérdésköréről leválasztva vizsgáltam. Úgy találtam, hogy a kommunizmus kori református egyházi vezetés át kívánta engedni a szociális tanítás kérdését Magyarország dialektikus materializmuson alapuló marxista-leninista munkáspártjának, még ha ezzel saját múltja egy szeletét hamisította is meg. Az így okozott mulasztást a rendszerváltozás után sem sikerült pótolni, aminek az az elterjedt közvélekedés is oka lehet, hogy a katolikusokkal ellentétben rendszerbe foglalt protestáns társadalmi tanításról nem beszélhetünk. A magyar keresztyén szociális gondolat meghatározását nehezíti ezen túl, hogy e köré a szemléletmód köré külön párt nem szerveződött. Tanulmányommal bizonyítottam, hogy a sajtóprotestantizmus sajátosságait ismerve, megfelelő módszertan birtokában a kérdés igenis vizsgálható. A tanulmány alapvetően három kérdést vizsgált: 1.) A korabeli protestáns társadalmi tanításnak a katolikushoz való viszonyát; 2.) A keresztyén társadalmi tanítás saját jellemzőit; 3.) A szociális kérdés jelentkezését a kor protestáns politikai gondolkodásának erőterében. Úgy határoztam meg, hogy a keresztyénység esetében csak akkor beszélhetünk modern társadalmi gondolkodásról, amennyiben mind a hagyományos (kiváltságvédő) konzervatívizmustól, mind a klasszikus liberalizmustól eltérő módon határozza meg a francia forradalom hármasszavához való viszonyát. A katolikusok és protestánsok esetében ellenkező irányú tendenciáknak lehetünk tanúi: míg előbbieket a bizonyos határok közötti elfogadás, utóbbiak az egyre markánsabbá váló elhatárolódás irányába mozdultak el. Ezzel összefüggésben kijelenthető, hogy a liberalizmus a szabadságot, a szocializmus az egyenlőséget, a kialakuló keresztyénszociális gondolkodásmód vagy keresztyéndemokrácia egy új típusú testvériségeszmenyt tett elsődleges társadalomszervező elvvé. Ennek megfelelően a társadalmi egységet a liberálisok szerint a jogegyenlőség, a szocialisták szerint a javakhoz és lehetőségekhez való egyetemleges hozzáférés, a keresztyén- vagy keresztyénszociálisok szerint pedig a morális testté tett társadalom egészéhez való tartozás biztosítja. Vizsgálataim során megállapítható volt, hogy a keresztyén gondolkodás ekkor még egyértelműen a keresztyén vagy újrakrisztianizálható társadalomban gondolkodott. A pozitív népegyházi szemlélet egyúttal az egyházra mint újra a fejlődés élére állítható mintatársadalomra is tekintett. A keresztyén társadalmi tanítás ilyen körülmények között katolicizmus-, keresztyénszocializmus-, liberalizmus- és szocializmuskritikaként is felfogható. Az 1890-es években mind katolikus, mind protestáns oldalról egy sajátos paradoxonnak lehetünk tanúi. Úgy kritizálták a 19. század uralkodó eszméinek társadalmi dogmáit, hogy saját társadalomképük megfogalmazásakor fokozottan nyúltak vissza dogmatikus teológiai hagyományaikhoz, ezzel párhuzamosan fokozottan erősítették saját teológiai rendszerük gyakorlati oldalát is. A pozitív reformátori örökség így egyértelműen elhatárolható lett a liberális ráakódásoktól. Előbbi fő jellemzőjének ugyanis a valóság természetfeletti részének elfogadása, sőt igenlése bizonyult, szemben az ideologikus liberalizmussal, mely továbbra is ragszkodott a világ kizárólagos immanenciaszemléletéhez. A világ transzcendens részéhez való megújult hozzáférés számos olyan elemet tett újra virulenssé és eleven hatóerővé, melyet a liberális teológia és a modern tapasztalati természettudományosság korábban már az elavult mítoszok közé sorolva temetett. Míg a katolikus szemlélet hajlamos a protestáns teológiai gondolkodást redukcionizmusként

(csonkításként) és negációként (tagadásként) értelmezni, egyértelműen kimutatható, hogy a keresztyén társadalmi tanítás nagyon sok mindent megőrzött, illetve átvett a (neo) tomista természetjogi felfogásból, a keresztyén szolidarizmus és a maitól gyökeresen elérő értelmezésben keletkezett szubszidiaritás gondolataiból, de ezeken túlmenően is tudott újat mondani a modern társadalom számára. Ez a jellegzetesen protestáns jelleg pedig az alábbi hangsúlyokban ragadható meg: 1.) A jóra való képesség felülről való adomány, mely az újjászületésben adatik meg az embernek. 2.) Az egyébként nélkülözhetetlen anyagiaknak a megszenteltetés által mintegy a lelkiek szolgálatába kell állniuk. 3.) A szegénység nemeiben nélkülözhetetlen szükség van a különböztetés ajándékára, hogy a megfelelő gyógymódot lehessen alkalmazni.

KÁLMÁN ÁRPÁD KOVÁCS

19TH-CENTURY PROTESTANT SOCIAL TEACHINGS IN HUNGARY: THE SOCIAL, INTELLECTUAL AND DOGMATIC BACKGROUND

The ideals of the 19th century grew out of the tripartite motto of the French Revolution. First of all, the ideals of liberalism, socialism and burgeoning Christian democracy emphasized freedom, equality and the new type of fraternal ideals of the moral society, respectively. For modern Christian social thinking to develop, Roman Catholicism and Protestantism had to primarily distance themselves from traditional conservatism and classical liberalism, respectively. We know very little about the origins of 19th-century Protestant social teachings in Hungary. This can be traced to three reasons. 1.) At the time, no party organized around the tenets of Protestant social thinking. 2.) During the Communist Era, the leadership of the Protestant Church wished to concede the issue of social teachings to Marxism-Leninism. 3.) Following the System Changeover, public opinion held that only among Catholics were social teachings promulgated systemically.

The study looks at social views as represented in the Protestant media. On this basis, the author has determined that the most innovative Protestant mentality was the so-called home mission, which represented the amalgam of evangelization and the diaconate. Although the home mission mostly functioned in a grassroots manner, it nonetheless looked upon the revived Church as a model society at the forefront of development. In these circumstances, Protestant social teachings warned that political ideals of the period evolved from unprovable social dogmas. On the other hand, it reverted to the heritage of the Reformation in such a manner that it simultaneously strengthened the practical side of theology. Protestant theological renewal – mirroring Catholicism – discovered for itself the perception of (Neo-)Scholastic natural law and adopted Christian solidarity and the principle of subsidiarity. Protestant character can be understood in what it emphasized compared to Catholicism: 1.) The ability to do good comes from God. 2.) Financial resources are indispensable, but they must be used in the service of the spiritual world (not necessarily in the service of the Church). 3.) Poverty as a social phenomenon cannot be completely eradicated. How a society attends to poverty, however, is a reflection of the state of morality of that society. 4.) Differentiating among the spiritual, intellectual and material forms of poverty is necessary, for it matters what a society uses to alleviate hardship. Temporary material assistance, the spreading of the Gospel and providing vocational skills are all equally legitimate methods of treatment; moreover, there should be an overlap among them.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

A NEMZETI ÉS FELEKEZETI KISEBBSÉGEKET ÉRINTŐ JOGI KERETEK
ALAKULÁSA ROMÁNIÁBAN
(1918–1932)

Egyetemes egyházi és/vagy kisebbségi érdek*

Mindenekelőtt ki kell térnünk az 1918. december 1-én tartott gyulafehérvári román népgyűlés döntéseire. A határozatok III. szakaszának első, második és negyedik pontja a következőket mondja ki: „1. Teljes szabadság az összes, együttlakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; [...] 2. Egyenlő jogok és a felekezeti önkormányzat teljes szabadsága az állam összes felekezetei számára. [...] 4. Tökéletes sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság; minden emberi gondolat szabad terjeszthetése.”¹

Az erdélyiekben némi remény támadt, amikor 1919. december 9-én Párizsban a szövetséges hatalmak és Románia kisebbségi egyezményt kötött, amely a Magyarországtól elszakított egyházak helyzetét is élhetőbbé tette volna. „Minden román állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezzi. Vallási, hitbéli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen román állampolgárra sem lehet hátrányos.”² – áll a dokumentum 8. pontjában.

A két fent hivatkozott dokumentum – mint láttuk – teljes vallásszabadságot és belső autonómiát ígért minden egyháznak, így a római katolikusnak is. Itt kell megjegyeznünk, hogy a korábbi – az első pontot kivéve – törvénybe sem iktatták, utóbbi pedig bekerült ugyan a román corpus jurisba 1920-ban, de a mindennapi gyakorlatban sohasem alkalmazták.

Az 1923-as alkotmány már mást mond. Nem kis ellentmondást jelez, hogy az összes vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, ugyanakkor a 22. szakasz rangsort állít fel közöttük, ami ellentétben áll az azonos szabadság elvével (amit egyébként szintén magában foglal): „Az állam az összes vallásfelekezeteknek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít [...]. A görög-keleti (orthodox) és a görög katolikus egyház

* A kutatásokat az Országos Tudományos és Kutatási Alap (OTKA) támogatta. Pályázatszám: PD 76004.

1 *A gyulafehérvári határozatok*. In: Magyar Kisebbség, 1922. 1. évf. 7. szám. 218–219. [Az idézeteket az eredeti helyesírás szerint közöljük.]

2 NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944. [a továbbiakban: NAGY 1944] 101. Online elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=891> [Olvasva: 2014.01.15.]

román egyház. A görög keleti román egyház a románok nagy többségének vallása lévén, uralkodó (dominant) egyház az államban; a görög-katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van (precedent) a többi felekezetek előtt. Az állam és a különböző felekezetek viszonyát külön törvény fogja megállapítani.”³

A román ortodox egyház szervezetéről szóló 1925-ös törvény⁴ úgy fogalmaz, hogy az ortodox egyház román egyház, amely uralkodó helyzetű az országban, és amely más kedvezmények mellett jelentős földbirtokokat is kapott, illetve a többi egyházakhoz képest nagy előnyt jelentett számára, hogy az államsegélyt elsődlegesen a hívek száma alapján adták.

Az egyházak jogviszonyait a következő lépésben az 1928/1093. sz. vallásügyi törvény⁵ szabályozta. Itt már teljesen egyértelmű az egyházak és a felekezetek közti – az erdélyi magyar hívekre nézve kifejezetten hátrányos – megkülönböztetés. Az egyházaknak öt csoportját különíti el: az első az uralkodó ortodox egyház, a második az elsőbbséggel rendelkező görög katolikus egyház. A következő a hierarchiában a magyar ajkú lakosság többségét magába foglaló történelmi egyházak csoportja: ide tartoznak a (latin, rutén, görög, és örmény szertartású) katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius, az örmény, és a zsidó egyházak. Ezt követi az elismert felekezetként egyedül számon tartott baptista egyház. Végül – el nem ismert felekezetekként – a nazarénusok és az adventisták csoportja zárja a sort.

A kisebbségek vallásfelekezetei – az érintettek szerint – már nem is tekinti teljes egyházaknak, csupán „kultuszoknak”.⁶ A törvény elvben számukra is biztosítja a szabadságot, de az egyházi élet minden területén szigorú állami felügyeletet rendel el felettük: nem politizálhatnak, a kormány engedélye nélkül nem fogadhatnak el segílyt külföldről, a papi rend tagja csak román állampolgár lehet, az egyházfőknek pedig hűségesküt kell tenniük a román alkotmányra az uralkodó előtt.⁷ Ezt a korlátozó értelmű felfogást tükrözik Ghibu szavai is: „[a] pápisták, ha tetszik, hívhatják magukat katolikusoknak; [...] Ma ebben az országban mi vagyunk az igazi katolikusok.”⁸ Mindez pedig jól illeszkedik Románia korabeli, nagyszabású külpolitikai terveihez, röviden fogalmazva: ahhoz a politikai elképzeléshez, hogy – az orosz bolsevizmus ellenpontjaként – kiterjessze befolyását az egész Balkánra. Ennek egyik eszközeként az ortodox kereszténység új központjaként igyekezett feltűnni a térségben.⁹

3 Szász Zsombor: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus. I.* In: *Magyar Szemle*, 1933. 17. köt. 2. szám. [a továbbiakban: Szász 1933 (1)] 197.

4 NAGY 1944. 102.

5 *Uo.* 103.

6 Szász 1933 (1). 196.

7 Szász Zsombor: *Az Erdélyi Római Katolikus „Státus”. II.* In: *Magyar Szemle*, 1933. 17. köt. 3. szám. [a továbbiakban: Szász 1933 (2)] 291.

8 Szász 1933 (1). 199.

9 KERESZTURY Sándor: *A bukaresti patriárkátus és az erdélyi magyar kisebbségek.* In: *Magyar Kisebbség*, 1926. 1. köt. 1. szám. 23–24.

„A KONKORDÁTUMOK A KISEBBSÉGI JOGOK ELŐHARCOSAI NEM LEHETNEK”

A Vatikán konkordátum-politikája az I. világháború után

1917-ben készült el a Codex juris Canonici. „[...] benne az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonya szisztematikusan szabályozva nincsen. Ez mutatja igazán, hogy a Szentszék is véglegesen elejtette az egyház és állam viszonyát illetőleg a középkorias felfogást és [...] minden államformát, mint szuverén közületi alakulatot ismerhet el, ha [...]»benne az uralom igazságos és az általános jólétet célozza.«¹⁰ Ebből a szövegből vizsgálva a „konkordátum előfeltételül tehát bármely állam kikötheti, hogy ez a nemzetközi szerződés is az ő nemzeti állameszméjét egyes rendelkezéseivel elismerje.”¹¹ Kérdés, hogy ha ezek a nemzeti érdekek az egyes államokban élő kisebbségek jogait sértik, akkor milyen álláspontot kell a Szentszéknek képviselnie. Erre nehéz választ adni, hiszen „[h]a a Szentszék az abszolút krisztusi igazságosság érvényre juttatását kívánáa [...]», úgy aligha köthetne konkordátumot bármely modern állammal.”¹²

A Szentszék mégis szükségesnek látta a konkordátumok megkötését, hogy az egyház jogi viszonyai ne maradjanak kizárólag az államok hatáskörében. A kérdés ebben a helyzetben az, hogy milyen mércét kell követnie, Jakabffy Elemér¹³ szavaival élve: „hol találhatja meg a Szentszék azt a mérleget, melyre az egyes államok kívánáa konkordátumi rendelkezéseket reá helyezheti [...]»¹⁴ Ennek megválaszolásához a szerző a nemzetközi szerződéseket és a modern alkotmányokat tartja irányadónak.

Nem Románia volt az egyetlen ország, ahol az egyház és az állam viszonyát új alapokra kellett helyezni. Tudták ezt Rómában is: XV. Benedek pápa maga vetette fel a konkordátumok megkötésének szükségességét. Több állam is élt azzal a lehetőséggel, hogy ne csak saját törvényei, hanem egy nemzetközi egyezmény útján szabályozza kapcsolatát az ország területén működő katolikus egyházakkal.¹⁵ Főként azok, amelyek új határaikat a világháborút lezáró békének köszönhatték. Ezeknek az országoknak saját függetlenségük kinyilvánítása és nemzeti érdekeik biztosítása volt az elsődleges céljuk, a konkordátumot is ennek szellemében kötötték meg. A Szentszéknek tehát már a tárgyalások megindulásakor fel kellett tennie a kérdést, hogy a konkordátumi rendelkezések „vajjon [...] a laikus, vagyis a kor uralkodó felfogása követelte igazságosságnak és jogelismerésnek megfelelnek-e vagy sem? [...] Ha már most a nemzeti állam ideológiájának elismerése mellett a Szentszék keresi azokat az elveket, melyek a ma érvényes általános felfogás szerint a nemzeti gondolat igazságos érvényesülésének határait mutatják a nemzetkisebbségekkel szemben, akkor ezeket az elveket [...] csak nemzetközi szerződésekből, vagyis a Párizsban megkötött ugynevezett kisebbségi szerződésekből és a Nemzetek

10 JAKABFFY Elemér: *A konkordátum és a nemzetkisebbségek*. In: Magyar Kisebbség, 1931. 1. köt. 2. szám. [a továbbiakban: JAKABFFY 1931] 50.

11 *Uo.* 51.

12 *Uo.*

13 Jakabffy Elemér (1881.05.17., Lugos – 1963.05.19., Szatmár): politikus, publicista, a romániai Országos Magyar Párt alelnöke.

14 JAKABFFY 1931. 52.

15 1922-ben Lettország, 1925-ben Lengyelország, 1927-ben Litvánia, lásd: JAKABFFY 1931. 49.; 1933-ban Németország, lásd: GYÁRFÁS Elemér: *A német birodalommal kötött konkordátum*. In: Magyar Kisebbség, 1933. 19–20. szám. 566.

Szövetségének ezekre vonatkozó felfogásában találhatja meg.”¹⁶ – írja Jakabffy Elemér. Úgy véli továbbá, hogy „[a] konkordátumok kisebbségi jogok előharcosai nem lehetnek. A konkordátumoktól azonban megkivánhatjuk, hogy ne legyenek más nemzetközi szerződésekben elismert ilyen jogok feladói akkor, mikor a gyengébbeknek így elismert jogait az erősebbek csorbitani törekcszenek.”¹⁷

Az egyes érintettek viszonya az elhúzóó tárgyalásokhoz

A tárgyalásokat az Avarescu-kormány kultuszminisztere, Octavian Goga kezdte meg 1920-ban. Már az első évben legalább öt különböző tervezetet küldtek Rómába.¹⁸ Gogát Banu, majd Lăpădatu váltotta 1926-ig, 1927-ben pedig ismét ő utazott a Vatikánba, amikor is sor került a végül elfogadott szöveg részleteinek kidolgozására.¹⁹

A megbeszélések hírére és a kiszivárgott részletekre minden érintett fél (a római katolikus magyar kisebbség, az ortodox románág, a román kormány, és a görög katolikus románok) másként reagált, mindenki a maga érdekei, elvárásai és félelmei szerint. Ezeket a tényezőket az érdekeltek csoportjain belül sem mindig látták egyformán.

A román állam viszonya ellentmondásos egyházaival. Politikusainak keresztényellenes felfogása a francia politikai kultúra hatásából eredeztethető antiklerikális eszmék megvalósulásának gátját látja az egyházi autonómiákban. Az ortodoxiát az állam alárendeltjeként kezeli, az államvallás mint az állam egységének kifejezője jelenik meg: egységes nemzetállam egységes vallással. A kisebbségek kulturális és egyházi különállásukkal megbontják ezt az ideálisnak tekintett egységet,²⁰ különösen a görög katolikus egyház léte: az állam ugyanis „olyan éknek tekinti, amelyet a román nép ellenségei annak idején azért vertek a román nép testébe, hogy megbontván vele vallásbeli egységét, szétrombolhassák nemzeti egységét is”.²¹ Ezért olyan kettős az állam viszonya ezzel a felekezettel. Egyrészt „a legnehezebb önvédelmi harcot kénytelen folytatni saját fennmaradásáért”,²² és azt követelték a hívektől, hogy forduljanak el Rómától. Másrészt viszont a római katolikusok rovására engedményeket kaptak. Az agrártörvény végrehajtásakor komoly birtokokhoz jutottak a többségükben a történelmi magyar egyházaktól kisajátított földekből.²³ Ezen felül minden püspökük helyet kapott a román parlament szenátusában.²⁴

Mint korábban láttuk, Románia függetlenségének és területi annexiójának elismeréséért a politikai elitnek törvénybe kellett iktatnia a kisebbségek védelmét szolgáló nemzetközi egyezményt.²⁵ Pontosan tudták azonban, hogy egységesítő – elrománosító

16 JAKABFFY 1931. 52.

17 *Uo.*

18 SZÁSZ 1933 (2). 292.

19 PÁL Gábor: *Konkordátum és a katolikus magyarság*. In: Magyar Kisebbség, 1928. 2. köt. 18. szám. [a továbbiakban: PÁL 1928a] 678–679.

20 SZÁSZ 1933 (1). 193.

21 JANCsó Benedek: *Kisebbségi magyar sors. A katolikus egyház helyzete Romániában*. In: Magyar Szemle, 1928. 4. köt. 1. szám. [a továbbiakban: JANCsó 1928] 61.

22 JANCsó 1928. 59–60.

23 PÁL 1928a, 686.

24 JAKABFFY Elemér: *A konkordátum*. In: Magyar Kisebbség, 1929. 1. köt. 12. szám. [a továbbiakban: JAKABFFY 1929] 442.

25 SZÁSZ 1933 (2). 290.

– törekvéseik ezekkel a pontokkal nem egyeztethetők össze. Körültekintően kellett eljárniuk, hogy elkerüljék a nemzetközi bonyodalmakat, és hogy az elméletben elfogadott pontok gyakorlati áthágásáért ne kelljen felelniük a nemzetközi porondon. A legjelentősebb nyugati erkölcsi tekintéllyel, Rómával sem szerettek volna konfliktusba keveredni, miközben saját kisebbségi egyházpolitikájukat akarták jóváhagyatni a Szentszékkal. A cél olyan konkordátum megkötése volt, ami a lehető legkevesebb áldozatot követeli Romániától, ugyanakkor a lehető legtöbb előnyt biztosítja számára. A tárgyalások részletei nem kerültek nyilvánosságra,²⁶ így minden érintett fél táborában nagy volt a bizonytalanság. Goldis²⁷ volt kultuszminiszter a kedélyek megnyugtatása érdekében igyekezett hangsúlyozni, hogy bár sokan nem örülnek a konkordátumnak, az hosszú távon nem jelent hátrányt Románia számára, ellenkezőleg, ez a lehető legjobb mód a kisebbségek panaszainak elhallgattatására. „Nem lett volna elégséges e szempontból egy egyszerű törvény [...] mert »ez csupán a román államnak egyoldalú ténye lett volna, a pápának, a katolikus egyház legfőbb tekintélyének nyilvánvaló és kifejezett hozzájárulása nélkül. Ez esetben [...] az irredenta agitáció egyenesen a román állam ellen irányult volna a vallási sérelmek ürügye alatt [...]. A konkordátum azonban nehéz helyzetbe hozza az agitátorokat, mert ez nyíltan magán viseli a pápa jóváhagyását [...] és senki sem ismerheti el, hogy a romániai agitátorok jobb katolikusok volnának, mint maga a római pápa. E legfőbb tekintéllyel szemben el kell némulnia minden befekettítésnek és rágalmazásnak.«²⁸ Goldis szavai világosan mutatják, hogy a konkordátum megkötése miért volt érdeke a román kormánynak. Hogy mekkora sikert könyvelhetnek el általa, attól függött, milyen hatékonyan tudják elkerülni, hogy számukra nemkívánatos engedményeket kelljen tenniük céljaik elérése érdekében.

A görög katolikus egyház vezetői is ellentmondásosan viselkedtek. A megállapodás megkötését az impériumváltás után eleinte főként ők szorgalmazták.²⁹ Raymund Netzhammer bukaresti római katolikus érsek³⁰ írásából megtudhatjuk, hogy „[a] világháború után az erdélyi görög katolikus klérus főpapjai abban a hitben ringatóztak, hogy befolyásukkal sikerülni fog Bukarestben kedvező hangulatot teremteni a katolikus egyházzal való sokat emlegetett »unió« iránt. »Ezeket a reménységeket [...] az egyesültek Rómában is felkeltették. « [...] gyanakvóan és vádlóan tekintettek mindenkire Rómában, aki e szép remények megvalósulásában kételkedett.»³¹ A görög katolikus egyházi vezetők tehát Erdély román fennhatóság alá kerülése után azon munkálkodtak, hogy a görögkeleti románok is lépjenek unióra Rómával.³² A római katolikusokkal szemben viszont ellenségesen léptek fel, pedig összekötötte őket a pápához fűződő hűség, és a

26 GYÁRFÁS Elemér: *A Szentszék s az erdélyi katolikusok*. In: Magyar Kisebbség, 1928. 2. köt. 19. szám. [a továbbiakban: GYÁRFÁS 1928] 720.

27 Goldis (1862.11.12. – 1934.02.10.): a Román Nemzeti Párt és a Román Akadémia tagja.

28 GYÁRFÁS Elemér: *A konkordátum és az erdélyi katolikusok*. In: Magyar Kisebbség, 1929. 1. köt. 12. szám. 467.

29 METZGER Márton: *A konkordátum*. In: Magyar Kisebbség, 1924. 2. köt. 22. szám. [a továbbiakban: METZGER 1924] 878.

30 Netzhammer bukaresti római katolikus érsek politikai nyomásra kénytelen volt lemondani. A vele szembeni legfőbb kifogás az volt, hogy a konkordátum-tárgyalások során a katolikus érdekek védelmére a román nemzeti érdek elé helyezte.

31 A cikk a *Schönere Zukunft* című katolikus egyházi folyóirat 1928. április 8-i számában jelent meg. Lásd: JANCÓS 1928. 59.

32 Uo. 59–60.

különböző mértékben, de mégis közösen elszenvedett hátrányos megkülönböztetés.³³ A görög katolikus egyházi vezetők „a római Szentszéket nem egyházas érzületből, hanem román nemzeti törekvések elősegítése céljából informálják”.³⁴ A fent már hivatkozott Netzhammer érsek egy évtized elmúltával így értékelte a román görög katolikus klérus törekvéseinek megvalósulását: »[m]a azonban, Nagy-Románia tizedik évében [...] maguk a görög katolikus románok is kénytelenek bevallani, hogy az akkori reményeknek a legcsekélyebb része sem teljesedett be.« [...] ma Romániában az egyesülésre semmi kilátás sincs.»³⁵

Az ortodox klérus álláspontja egyértelmű volt: Nagyváradon tartott kongresszusukon követelték, hogy a kormány szüntesse be a tárgyalásokat. 1927 tavaszán, mikor azok újra komolyabbra fordultak a Vatikánnal, Bukarestben gyűltek össze tiltakozni, mert „a konkordátum hivatalos formában megpecsételi a görög katolikus románság elszakadását”, és „alkalmat nyújt, hogy Róma katalizálja a románság többi részét is”.³⁶ Az egyház vezetői nem akarták, hogy kormányuk szerződést kössön a Szentszékkal, hiszen ez ismét hangsúlyozta volna a tényt, amit szívesen figyelmen kívül hagytak volna: hogy az ország területén nemzeti és vallási kisebbségek élnek.

A római katolikus egyházmegyéik vezetői is igyekeztek minden lehetséges módon kifejezni tiltakozásukat a tervezet kapcsán. Glattfelder Gyula csanádi püspök memorandumot készített, Majláth Gusztáv Károly egyenesen a pápával vette fel a kapcsolatot, mivel a magyar katolikusok véleménye szerint a Vatikán túlzott engedékenységet tanúsított a Román Királysággal szemben,³⁷ „amely mit sem törődik Magyarország ezeréves múltjával. [...] Futnak az unió illúziója után Rómában. Itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérettel beszéljen a Szentszékkal és figyelmeztesse eddigi politikája veszélyeire.”³⁸ – így nyilatkozott Széchényi Miklós nagyváradi püspök is a követendő politikáról.

Az erdélyi magyar katolikus közvéleményt és az azt a 16. század óta összefogó Erdélyi Római Katolikus Státus³⁹ tagjait szintén megosztotta a konkordátum-tárgyalások híre. Akadtak, akik örömmel üdvözölték, mások tartottak tőle. Voltak, akik az erdélyi magyar római katolikusok elnyomástól való megmentését várták, de olyanok is, akik átlátták a kormány szándékát, és félték, hogy minden igyekezet ellenére elérik majd céljukat. Ennek ellensúlyozására az erdélyi katolikusok 1921-ben egy 8 pontból álló memorandumban gyűjtötték össze észrevételeiket és adtak tájékoztatást valós helyzetük-

33 PÁL 1928 (1). 688.

34 PÁL Gábor: *A konkordátumról*. In: Magyar Kisebbség, 1928. 2. köt. 21. szám. [a továbbiakban: PÁL 1928 (2)] 804.

35 JANCsó 1928. 59.

36 SzÁsz 1933 (2). 292.

37 Ennek oka többek között Románia azon ígérete volt, mely szerint a közeljövőben az ortodoxok áttérése is várható a római katolikus egyházba, illetve egy olyan elképzelés, melyet a görög katolikus román egyházfők is igyekeztek táplálni, hogy az országon belül minél nagyobb teret tudjanak hódítani – pápai támogatással a háttérben – az ortodoxoktól: a két katolikus egyház uniója. Természetesen a gyakorlatban egyik felvázolt ígéret sem találkozott a valósággal.

38 Sas Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház. 1900–1948*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008. [a továbbiakban: Sas 2008] 44–45.

39 Az Erdélyi Római Katolikus Státus „*az erdélyi katolikus hívők összessége által választott egyházi és világi képviselők azon szervezete, mely a papokat az egyházmegyei vagyon egy részének kezelésében és a jelzett vagyomból fenntartott intézmények kormányzásában segíti.*” *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*. Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton, 1925. 376.

ről.⁴⁰ Az iratban többek között csalódottságukat fejezték ki, amiért sem a wilsoni pontok, sem a kisebbségi egyezmény, sem a gyulafehérvári határozatok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeiket. A papiron garantált jogok gyakorlatba való átültetése rendre elmaradt,⁴¹ és a konkordátumtervezet sem találkozott az elképzeléseikkel. Kifogásolták az egyházszervezet tervezett átalakítását,⁴² a püspökválasztás rendszerének módosítását, beszámoltak a birtokkiszajátításokról,⁴³ az oktatás helyzetéről,⁴⁴ és kérték a pápát, hogy vegye védelmébe egyházi autonómiájukat. A nyolcadik pontban felsorolták, hogy mely területek azok, melyeket a konkordátum nem érint, pedig szükséges lett volna ennek a szerződésformának a keretében szabályozni őket. „Ilyen a katolikus szervezetek egyesülési, gyülekezési, tanácskozási és döntéshozatali jogának elismerésére, vagy az istentiszteletek rendjét a román hatóságok beavatkozásaitól védő rész hiánya.”⁴⁵

A konkordátum-tárgyalások 1924-ben kezdődő újabb szakaszának idején Metzger Márton⁴⁶ leszögezte, hogy „[a] konkordátum reánk katolikusokra nézve nem életkérdés”.⁴⁷ Igyekezett rávilágítani arra, hogy a tárgyalások iránt mutatott érdeklődés a magyar kisebbség részéről annak bizonyítéka, hogy maguk is szeretnék előmozdítani az állam boldogulását.⁴⁸ A görög katolikus értelmiséget hozta fel példaként, hogy megmutassa: „[a] kath. vallás az elnemzetlenítésre igen alkalmatlan eszköz!”⁴⁹ Támogatta a konkordátum megkötését, arra hivatkozva, hogy „a hanyatló egyházak hanyatló hívei felette csekély számban térnek más egyházba, hanem a teljes vallástalanságba sülyednek, ami ma egyenlő a kommunizmussal”,⁵⁰ ami kölcsönösen ártalmas a kisebbségek és az állam számára is.⁵¹

„Megmondták-e hát valóban és idejében [ti. a Róma tájékoztatásával megbízott Stáustagok] a római Szentszékeknek mindazt, amit itthon nekünk oktatásul hirdettek? Ha igen, [...] akkor hihetjük-e, hogy »téves és hiányos információk« okozták a döntést? Ha pedig mindazt meg nem mondták, akkor nem volt-e jogos ok a nyugtalanságra?”⁵² – teszi fel a kérdést Pál Gábor. „Megnyugtathatom Pál Gábort, hogy »megmondtuk mindazt, amit itthon hirdettünk«, sőt ennél lényegesen többet is.”⁵³ – feleli Gyárfás Elemér, hozzátéve, hogy az egyik legfontosabb feladat továbbra is a Szentszék informálása az erdélyi katolikusok helyzetéről.⁵⁴ A többségükben magyar erdélyi katolikusok számára a konkordátum-tárgyalások során ez volt az egyetlen eszköz, amivel a saját érdekeiket

40 SARNYAI Csaba Máté: *Az erdélyi katolikusság „kiáltó szava” a pápához (1921). A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása.* In: Székelyföld, 2009. 13. évf. 9. szám. [a továbbiakban: SARNYAI 2009] 90.

41 *Uo.* 91.

42 *Uo.* 92.

43 *Uo.* 93.

44 *Uo.* 94.

45 *Uo.* 96.

46 Metzger Márton (1876.01.02. – 1945.07.28.): pap, tanár, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alelnöke.

47 METZGER 1924. 877.

48 *Uo.* 878.

49 *Uo.* 879.

50 *Uo.*

51 *Uo.*

52 PÁL 1928a. 693.

53 GYÁRFÁS 1928. 726.

54 *Uo.*

védhették. Röviden fogalmazva: a román kormány ígéreteivel valós helyzetük minél részletesebb ismertetését állították szembe.

Az erdélyi magyar katolikus közösség felfogását a hosszan alakuló konkordátum kapcsán jól foglalják össze a korábban már idézett – hangsúlyozzuk, hogy nem magyar – Netzhammer bukaresti római katolikus érsek szavai: „a Szentszéknek Romániával való konkordátumtervezetei”-nek „éle a Romániához került katolikus magyarság ellen volt fordítva”.⁵⁵

A konkordátum főbb pontjai, utóélete, és értékelése a katolikus magyarság szemszögéből

1927. május 10-én a Szentszék és a román kormány képviselői aláírták a konkordátumot, de Romániában még több mint egy évig nem ratifikálták azt. Ennek oka, hogy egyes rendelkezésein utólag még módosítani akartak, hogy azok jobban szolgálják nemzeti érdekeiket.⁵⁶

Az erdélyi római katolikusok döbbenten szembesültek a konkordátummal. Nehéz helyzetbe kerültek, hiszen a pápához fűződő hűség arra kötelezte őket, hogy elfogadják annak rendelkezéseit, de magyarként nem hallgathatták el csalódottságukat.⁵⁷ A legnagyobb döbbenetet a II., az V., a IX., a X., és a XIII. szakasz, valamint az utólagos módosítások jelentették.⁵⁸

A II. szakasz megszüntette a 800 éves nagyváradi püspökséget, amit Szent László alapított,⁵⁹ és az ezeréves gyulafehérvári helyett a bukaresti püspökséget emelte érseki rangra, és annak rendelte alá az erdélyi püspöki megyéket. Az intézkedések célja kettős: egyrészt elérni, hogy a római katolikus érsek ne támogassa a magyarok nemzetiségi harcát,⁶⁰ másrészt úgy változtatni a görög és latin rítusú püspöki megyék számát, hogy a XIII. pont szerinti felállításra került Patrimonium Sancrum tanácsában (ami a római katolikus vagyon feletti rendelkezésbe vonja be az egyházmegyék képviselőit) az előbbieket legyenek többségben. Röviden szólva: hogy a vagyonkezelés kérdésében a magyarokéval szemben a román érdek érvényesüljön.⁶¹

Az V. szakasz értelmében a későbbiekben csak olyan püspök nevezhető ki az egyházmegyék élére, aki ellen a kormány nem emel kifogást. A „politikai aggály” tág fogalmát saját érdekeik szerint értelmezhetik, mert a „Szentszék nem fog harcot kezdeni és állhatatosan kitartani egy kinevezés miatt [...] olyan szempontok eléréseért, melyeket amugyis mellékesnek tart”.⁶²

55 JANCsó 1928. 59.

56 A konkordátum szövegét az utólagos módosításokkal együtt lásd: BITAY Árpád (ford.): *Törvény a konkordátum ratifikálásáról*. In: Magyar Kisebbség, 1929. 1. köt. 12. szám. [a továbbiakban: BITAY 1929] 473–480.

57 PÁL 1928b. 804.; JAKABFFY 1929. 442.; GYÁRFÁS 1929. 445.; JÓSIKA János: *A konkordátum ratifikálása*. In: Magyar Kisebbség, 1929. 1. köt. 12. szám. 471.

58 BITAY 1929. 473–476.

59 GYÁRFÁS 1929. 460.

60 PÁL 1928a. 681.

61 *Uo.* 691. Hasonló tervezet Magyarországon is napvilágot látott korábban, ami ellen akkor a görög katolikusok hevesen tiltakoztak, készek voltak a végsőkig ellenállni, még a Rómával kötött unió felbontását is kilátásba helyezték. Lásd: GYÁRFÁS 1929. 452.

62 PÁL 1928a. 689–90. Optimistább álláspont a kérdésben: GYÁRFÁS 1928. 724.

A IX. szakasz és a későbbi értelmezés kizárta a Státust azon intézmények sorából, amelyek jogi személyiséggel bírhatnak, így a támadások ellene ismét felerősödtek.

A X. szakasz – miközben a kisebbségekkel való egyenlő bánásmódot hirdeti – nyilvánvaló egyenlőtlenséget hagy jóvá azért, hogy a római katolikusoknak csupán az érsekét emeli be a szenátusba (akitől nem várhatták, hogy felszólaljon a magyar érdekekért), míg a görög katolikusok minden püspöke képviseltette magát benne. Különösen fájdalmasan érintette ez a katolikusokat, mert a magyar parlamentben minden görög katolikus és görögkeleti püspök helyet kapott.⁶³

A megkötött konkordátummal az erdélyi katolikus magyarok nem lehettek elégedettek. Hogy ki mennyire tartotta kilátástalannak a jövőt, és milyen magatartást vélt követendőnek, abban a napvilágot látott vélemények alapján eltérések figyelhetők meg.⁶⁴

1931. április 30-án a román vallásügyi minisztérium a Státus ügyének kivizsgálására Ghibu elnöklete alatt „történelmi jogi” bizottságot állított fel, mely újfent arra az álláspontra jutott, hogy a Státus autonómiája nem nyugszik valós történelmi-jogi alapokon. Mivel a konkordátum sem tett róla említést, azt javasolta, hogy egy egyszerű adminisztratív intézkedés keretében szüntessék meg, és kobozzák el a Státus által kezelt vagyont.⁶⁵ A bizottság tagjai nem újabb történelmi és jogi érvek összegyűjtésére, sokkal inkább a Státus elleni propaganda terjesztésére törekedtek. Ezt egyértelműen alátámasztja Ghibunak Nikolai Jorga miniszterelnökhöz írott egyik előterjesztése. Ebben maga Ghibu világosan megfogalmazza az erdélyi katolikus autonómia elleni politikai támadások valódi okát, és a bizottság feladatát is egyben: „[m]ivel a Statusnak nincsen törvényes és kanonikus alakja és mivel a román államra nézve kimondhatatlanul veszedelmes szervezetnek bizonyult [...], azonnal fel kell oszlatni és azokat a vagyontokat, amelyeket jogtalanul kezelt, az államnak kell átvennie és az állam adja át a bírásokra jogosult tényezőknél, elsősorban a kolozsvári egyetemnek. Mivel pedig a Status jogilag nem létező alany, az állam azt minden formalitás nélkül, egyszerű rendelettel megteheti.”⁶⁶

Végezetül meg kell említeni, hogy a román kormány 1932 elején külön tárgyalásokat kezdeményezett a Státus kapcsán a Szentszékkal, tette ezt azért, mert a képviselőház jogi bizottsága szerint a kisebbségi szerződés alapján a Státus intézményének védelme jogilag megalapozható, és ha igényeiket a Szentszék is támogatja, az nem tenne jót a kormányzat és az ország nemzetközi tekintélyének. Ezért azt javasolták, hogy a Státus

63 GYÁRFÁS 1929. 461.

64 PÁL 1928a. 693.; GYÁRFÁS 1928. 717–719.; PÁL 1928b. 803.; JAKABFFY 1929. 444.; GYÁRFÁS 1929. 469.

65 SCHEFFLER János: *Az „Erdélyi Katolikus Státus” küzdelmes húsz éve*. In: Magyar Szemle, 1941. 40. köt. 5. szám. 303. A vizsgálat kapcsán december 21-én a kolozsvári ügyész beidézte a Státus titkárát és könyvelőjét. Az ajtónálló, majd egy gépirónő tolmácsolása mellett hallgatták ki őket. A szervezet múltbeli elismertségével kapcsolatban tettek fel nekik kérdéseket, Mária Terézia diplomájára és egyéb olyan ügyekre vonatkozólag, amikről nem rendelkeztek beható ismeretekkel. Mikor erről Gyárfás tudomást szerzett, felkereste az ügyészt, hogy felajánlja: ő – mint illetékes – válaszol a kérdésre, és hogy megtudja, „valamilyen bünygyi eljárás van folyamatban? Azt válaszolta, hogy az államtitok.” Ez volt az egyedüli válasz, amit kapott. Ezután nagyon megdöbbenett, hogy egy román képviselő a már megszületett vádiratból idézett az övét megelőző felszólalásban. *Az Erdélyi Katolikus Státus a Szenátus előtt. Gyárfás Elemér világi elnök beszéde és N. Jorga miniszterelnök válasza a Szenátus 1932. február 12-iki ülésén*. Különnyomat az „Erdélyi Tudósító” 5. számából. Cluj-Kolozsvár, 1932. 13. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/08500/08563/08563.pdf> [Olvasva: 2014.01.15.]

66 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok. 1867–1940*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989. [a továbbiakban: BÍRÓ 1989] 377. (325.) Online elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=732> [Olvasva: 2014.01.15.] A zárójelben megadott oldalszám az online változat oldalszámát jelöli.

ügyét Rómával egyeztetve kell „megoldani”, mert akkor a katolikus magyarság a Szent-szék által támogatott döntésbe kénytelen lenne belenyugodni, és az említett nemzetközi presztízs sem szenvedne csorbát.

Az előzetes bukaresti tárgyalásokon a román vezetés a következő célokat tűzte ki: a Státus neve változzon meg, ne legyen jogi személy, a Státus vagyonának kezelése és ellenőrzése a bukaresti érsek irányítása alatt, a római és görög katolikus püspökkel közösen történjék, valamint azt, hogy csupán a gyulafehérvári római katolikus püspök melletti tanácsadó testületként működhessen.⁶⁷

A Státus képviselői – Balázs András és Gyárfás Elemér – a fentiek közül leginkább az e vagyon kezelésére vonatkozóakat utasították el. A román külügyminiszter, Valerian Popescu végig azt követelte, hogy azt olyan „katolikus vagyonnak” tekintsék, ami nem csupán a római, hanem görög katolikusoké is. A megegyezés alapja az lett, hogy Suciú görög katolikus érsek hivatalos nyilatkozatban nyilvánította ki, hogy nem tart igényt erre a vagyonra.

Mielőtt Balázs András és Gyárfás Elemér a Státus képviselőjében Rómába utaztak volna a tárgyalások lezárására és a megállapodás megkötésére, Crăciunescu, a kultuszminisztérium államtitkára levélben üzent meg Majláth Gusztáv Károly püspöknek, hogy – a római tárgyalások eredményétől függetlenül – a telekkönyvileg már az állam kezébe került Státus-vagyon továbbra is ott marad, mert e javak kérdése olyan jogi kérdés, ami a román igazságszolgáltatás kompetenciájába tartozik.

A római tárgyalások során a külügyminiszter igyekezett megakadályozni, hogy Gyárfás és Balázs jelen legyen a megbeszéléseken. Ennek okán utóbbiak írásban juttatták el álláspontjukat Pacelli pápai államtitkárhoz, aki ugyanilyen formában válaszolt: úgy nyilatkozott, hogy csak a magyar képviselők beleegyezésével változtathatnak az előzetes tárgyalásokon elfogadott döntéseken, így a vagyonjogokat érintőeken is.

A megegyezés tervezetében a román kormány képviselői a bukaresti pontokon túl azt is követelték, hogy a kolozsvári egyetem melletti magyar katolikus templomot – amely a Státus kezelésében volt – adják át a román görög katolikusoknak. Ennek kapcsán a Státus jelenlévő képviselői csak abba egyeztek bele, hogy vasárnap és ünnepeken 11 órakor román görög katolikus pap tarthasson román misét.

A tárgyalások eredményeként 1932. május 30-án született ún. Accord (Római Egyezmény)⁶⁸ értelmében az Erdélyi Római Katolikus Státus megszűnt, és helyét a gyulafehérvári római katolikus püspökség Egyházmegyei Tanácsa foglalta el, amely így már nem minősült különálló jogi személynek. Vagyon a gyulafehérvári egyházmegye kezelésébe került, jövedelmét vallásos, iskolai és nevelési célokra kellett ugyan felhasználni, de a bukaresti érsek felügyelete és a román állam ellenőrzése mellett. A kérdésben leginkább érintettek viszonyát a dokumentumhoz Balázs reakciója jellemzi a legjobban: amikor az Egyezmény szövegét megismerte, sírva fakadt.⁶⁹

67 BÍRÓ 1989. 378. (325.)

68 Magát a dokumentumot a román törvényhozás nem cikkelyezte be, csupán miniszteri rendeletként tették közzé a hivatalos lapban (*Monitorul Oficial*, 1932. aug. 3. 180. szám.) Lásd: NAGY 1944. 103.

69 BÍRÓ 1989. 379. (326.)

Értékelés

A román uralom alá jutott magyar egyházak kérdésében – Bíró Sándor szavait interpretálva – a román kormányok mindvégig halogató és lényegében rosszakaratú magatartást tanúsítottak. Az egyházak egyenlőtlen közjogi helyzete mindvégig – még a későbbi, 1938-as román alkotmányban is – változatlan maradt. A közöttük lévő „jog-egyenlőség Nagy-Románia egész fennállása alatt sem papíron, sem a valóságban nem volt meg. Különösképpen látszik ez az egyházak anyagi kérdéseinek megoldásában.”⁷⁰ A katolikus egyház vonatkozásában a megkötött konkordátum sem változtatott ezen, és a Státus helyzetét sem oldotta meg, mert – akárcsak a kultusztvörvény – „lehetőséget adott különféle jogi magyarázatokra, melyeket a Status ellenségei siettek a maguk javára kihasználni”.⁷¹

Ezzel egyidejűleg nem lehet figyelmen kívül hagyni Marton József álláspontját sem, aki szerint „[r]eálisan tekintve, adott viszonyok között, a magyar nyelvű latin egyház szempontjából jobb konkordátumot nem lehetett várni”.⁷² Ő is kiemeli, hogy az eredménnyel a román kormány sem volt megelégedve, a korabeli magyar sajtó pedig igyekezett bizalmatlanságot kelteni a megegyezéssel szemben. Úgy látja, hogy nem szabad kizárólag a túlzónak tűnő kijelentések alapján megítélnünk a konkordátumot. Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a Szentseknek minden romániai katolikust védenie kellett, a magyarság érdekeit nem helyezhette a többiek elé. Az elért sikerek közé sorolja – noha nem tagadja a rendelkezések hiányosságait sem – a püspökök szabadságának biztosítását a hívekkel és Rómával való érintkezésben, a katolikus kisebbségi iskolák törvényi előírások szerinti nyilvánossági jogának, valamint az egyház jogi személyiségének elismerését, és a lelkipozítás jogának biztosítását. Azt ugyanakkor ő is elismeri, hogy az intézkedések előnyeit többnyire a gyakorlatban nem sikerült érvényesíteni. Marton értékelése szerint a konkordátum „[i]dőtartama nem volt hosszú. Tartalmilag is kifogásolható, mégis a biztosított keret egyházunk legfontosabb intézményeinek működését szavatolta.”⁷³

Ezzel együtt még Iorga miniszterelnök is úgy vélte, hogy bár a Státus megszűnt, „az általa képviselt és megtestesített magyar katolikus erdélyi közösség körül állam és egyház küzdelme fog megindulni”.⁷⁴ A radikális, és nem jelentéktelen közvélemény-formáló Ghibu olyannyira elégedetlen volt az események alakulásával, hogy röpiratban támadta magát Iorgát és a kormány más tagjait is, mert az ő értelmezése szerint „a megszületett megállapodás nem más, mint Románia szuverenitása elleni merénylet és az »irredenta« Státus győzelme”.⁷⁵

A fentieket is figyelembe véve záró gondolatként a dolgozat főcímében említett egyetemes egyházi és/vagy kisebbségi érdek kapcsán meg kell állapítanunk, hogy a Szentsek viszonylagos engedékenysége a tárgyalások során elsődlegesen azzal magyarázható, hogy az új államokkal való megállapodás prioritást élvezett bármilyen katolikus kisebbségi érdekekkel szemben.⁷⁶

70 BÍRÓ 1989. 382. (329.)

71 BÍRÓ 1989. 376. (324.)

72 MARTON József: *A szentsek és Románia konkordátuma 1927-ben*. Online elérhető: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/05marton.htm> [Olvasva: 2015.02.11.]

73 *Uo.*

74 SAS 2008. 54.

75 *Uo.* 55.

76 *Uo.* 50.

A román politikai vezetés a Rómával kötött konkordátum révén egyszerre több célt is elért. Mivel a római katolikus vallás követőinek döntő többsége az országhoz csatolt területeken élő magyar kisebbséghez tartozott, így érdekeinek megfelelően tudta szabályozni annak belső egyházi viszonyait; méghozzá a katolikus hívek számára legfőbb vallási és erkölcsi autoritásnak tekintett Római Szentszék hitelesítésével. És ezzel egy időben szolgálva az etnikai és vallási egységesítés politikai célját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A gyulafehérvári határozatok.* In: *Magyar Kisebbség*, 1922. 1. évf. 7. szám.
- Az erdélyi katolicizmus multja és jelene.* Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton, 1925.
- Az Erdélyi Katolikus Státus a Szenátus előtt. Gyárfás Elemér világi elnök beszéde és N. Jorga miniszterelnök válasza a Szenátus 1932. február 12-iki ülésén.* Különlenyomat az „Erdélyi Tudósító” 5. számából. Cluj-Kolozsvár, 1932. 13. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/08500/08563/08563.pdf>
- BÍRÓ 1989 = BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok. 1867–1940.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989. Online elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=732>
- BITAY 1929 = BITAY Árpád (ford.): *Törvény a konkordátum ratifikálásáról.* In: *Magyar Kisebbség*, 1929. 1. köt. 12. szám.
- GYÁRFÁS 1928 = GYÁRFÁS Elemér: *A Szentszék s az erdélyi katolikusok.* In: *Magyar Kisebbség*, 1928. 2. köt. 19. szám.
- GYÁRFÁS 1929 = GYÁRFÁS Elemér: *A konkordátum és az erdélyi katolikusok.* In: *Magyar Kisebbség*, 1929. 1. köt. 12. szám.
- GYÁRFÁS 1933 = GYÁRFÁS Elemér: *A német birodalommal kötött konkordátum.* In: *Magyar Kisebbség*, 1933. 19–20. szám.
- JAKABFFY 1929 = JAKABFFY Elemér: *A konkordátum.* In: *Magyar Kisebbség*, 1929. 1. köt. 12. szám.
- JAKABFFY 1931 = JAKABFFY Elemér: *A konkordátum és a nemzetkisebbségek.* In: *Magyar Kisebbség*, 1931. 1. köt. 2. szám.
- JANCSÓ 1928 = JANCSÓ Benedek: *Kisebbségi magyar sors. A katolikus egyház helyzete Romániában.* In: *Magyar Szemle*, 1928. 4. köt. 1. szám.
- JÓSIKA 1929 = JÓSIKA János: *A konkordátum ratifikálása.* In: *Magyar Kisebbség*, 1929. 1. köt. 12. szám.
- KERESZTURY 1926 = KERESZTURY Sándor: *A bukaresti patriárkátus és az erdélyi magyar kisebbségek.* In: *Magyar Kisebbség*, 1926. 1. köt. 1. szám.
- MARTON József: *A szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben.* Online elérhető: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00009/05marton.htm>
- METZGER 1924 = METZGER Márton: *A konkordátum.* In: *Magyar Kisebbség*, 1924. 2. köt. 22. szám.
- NAGY 1944 = NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.-T, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944. Online elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=891>
- PÁL 1928a = PÁL Gábor: *Konkordátum és a katolikus magyarság.* In: *Magyar Kisebbség*, 1928. 2. köt. 18. szám.

- PÁL 1928b = PÁL Gábor: *A konkordátumról*. In: *Magyar Kisebbség*, 1928. 2. köt. 21. szám.
- SARNYAI 2009 = SARNYAI Csaba Máté: *Az erdélyi katolikusság „kiáltó szava” a pápához (1921). A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása*. In: *Székelyföld*, 2009. 13. évf. 9. szám.
- SAS 2008 = SAS Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház. 1900–1948*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008.
- SCHEFFLER 1941 = SCHEFFLER János: *Az „Erdélyi Katolikus Státus” küzdelmes húsz éve*. In: *Magyar Szemle*, 1941. 40. köt. 5. szám.
- SZÁSZ 1933 = SZÁSZ Zsombor: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus. I*. In: *Magyar Szemle*, 1933. 17. köt. 2. szám.

CSABA MÁTÉ SARNYAI

CHANGING LEGAL FRAME OF ETHNIC AND CHURCH MINORITIES IN RUMANIA 1918-1932

Due to the territorial redistributions following WW1, Transylvania became part of Romania. Most of its population were Hungarian-speaking Catholics. For the Romanian state, the conclusive resolution of their issues was the agreement with the Holy See in Rome. On the one hand, the Catholic obliged to the standpoint of Rome, on the other hand, due to the international situation, Romania could not afford to avoid an official agreement with the pope in the case of Hungarian Catholics, in order to prevent accusations of anti-religiousness. The official diplomatic communication between Bucharest and the Vatican began in 1919 and concordat negotiations began in 1920. It was signed on May 10, 1927 and was only ratified by the Romanian parliament on June 13, 1929.¹ During this long process, the Romanian legislation had several important events that affected the situation of the churches and thus that of the minority society. These are the first to be discussed in the paper.

Afterwards, we briefly address the principles and practice of the contemporary concordat policy of the Holy See. Each involved party (Roman Catholic Hungarian minority, Orthodox Romanians, the Romanian government and Eastern Catholic Romanians) reacted to leaked negotiation details differently. This is presented in the next section. In the last part of the paper, we examine the main points, aftermath and evaluation of the final and accepted concordat, from the viewpoint of the Catholic Hungarians.

1 This research is supported by the National Scientific and Research Fund (Országos Tudományos és Kutatási Alap) (application number: PD 76004)

Csaba Máté SARNYAI: *Az erdélyi katolikusság „kiáltó szava” a pápához (1921). A román konkordátum-javaslat és az erdélyi hívek reagálása*, in: *Székelyföld*, 2009, 9, 89–99. 97.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

AGOSTINO CASAROLI (1914–1998) EGYHÁZJOGI DOKTORI
ÉRTEKEZÉSÉNEK MAGYAR VONATKOZÁSAI

Agostino Casaroli a Pápai Egyházi Akadémia hallgatójaként a Pápai Laterán Egyetemen védte meg doktori értekezését.¹ Ennek szakmai elemzését itt nem szándékozzuk elvégezni, hiszen ahhoz alapos kánonjog-történeti ismeretekre lenne szükség. Inkább föl szeretnénk hívni a figyelmet az értekezés létezésére és fontosságára a Casaroli-életmű szempontjából is, ezért ismertetjük szerkezetét, magyar vonatkozású fejezetét, és egyháztörténeti szempontból kommentárt adunk. Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy munkája Klaus Mörsdorf 1933-ban megjelent kötetét² egészíti ki, amikor azt kritizálva érdeklődését kiterjeszti a világegyház egészére. Amint maga Casaroli írja az előszóban: Mörsdorf friss és alapos összefoglalása nem terjed ki az egész katolikus világra.³

Újabbán Pietro Parolin bíboros államtitkár méltatta ezt a doktori értekezést a Casaroli-centenáriumon elhangzott előadásában, és felhívta a figyelmet arra, hogy már a vatikáni keleti politikát negyedszázaddal megelőzve foglalkozott e témával, és meglehet, hogy budapesti vagy prágai tárgyalásai folyamán diplomáciai tevékenységét ifjúkori tanulmányai is segítették, annál is inkább, mert a püspöki kinevezések a vatikáni keleti politika legkényesebb kérdései közé tartoztak.⁴ Ezt az álláspontot megerősíti az a körülmény,

1 CASAROLI, Augustinus: *De episcoporum nominatione novum ius. Thesis ad lauream in iure canonico obtinendam*. Romae, Pont. Institutu Utriusque Iuris, 1939. Stencilezett, 198 lap.

2 MÖRSDORF, Klaus: *Das neue Besetzungsrecht der bischöflichen Stühle unter besonderer Berücksichtigung des Listenverfahrens*. Bonn 1933.

3 „Putamus non inutile esse talem tractationem, cum de re agatur quae vitam et prosperitatem Ecclesiae tantum respicit, et multa adsint quae cognosci merentur et fortasse indigent. Praeclarum enim opus doctoris Klaus Mörsdorf, quod pluries citabimus, quodque inscribitur, *Das neue Besetzungsrecht der bischöflichen Stühle unter besonderer Berücksichtigung des Listenverfahrens*, non est completum, cum multas nationes praetermittat, particularem tractationem agens de locis ubi viget commendatio ex parte cleri regionis et de Bavaria et Borussia; et insuper rem non pertractat sub aspectu novitatis vigentis iuris, nec systematicam praebet expositionem.” CASAROLI: *De episcoporum nominatione novum ius, i. m.* I–II. o.

4 „Un quarto di secolo prima di impegnarsi nell’Ostpolitik, Casaroli aveva discusso presso la Pontificia Università Lateranense una tesi in diritto canonico dal titolo *De episcoporum nominatione novum ius*. Forse, nel trattare con Budapest o Praga, l’esperienza diplomatica di tanti anni lo aiutava ben più di uno studio teorico giovanile. Questo tema di gioventù è nondimeno significativo. Le nomine episcopali costituivano il capitolo più delicato dei vari processi di Ostpolitik (tranne che in Jugoslavia e in Germania orientale). Non era facile per la Santa Sede assumere informazioni sui candidati, lo si doveva fare con infinita pazienza e accortezza per la politica di disinformazione dei regimi.” PAROLIN, Pietro: *Ospolitik? No, Ospastoral. Cento anni fa nasceva Agostino Casaroli*. In: *L’Osservatore Romano*, 2014. november 23. 5.

hogy a Casaroli-féle levéltár⁵ 132. sz. dobozának tartalma a dolgozat továbbfejlesztett változata az 1974-i állapot szerinti helyzet szerint, ugyanolyan szerkezeti felosztásban.⁶

Casaroli doktori értekezésének elemzése betekintést adhat a központi egyházkormányzati apparátusba készülő fiatal diplomata – és professzorai – műveltségébe, horizontjába és munkamódszerébe. Lehet, hogy túl kritikus a véleményünk, de mai szemmel nézve több alaposságot is feltételezhetnénk a szakirodalom feltüntetésében – hiszen hiányosan idéz, és a folyóiratcikket nem is tünteti fel az irodalomjegyzékben. Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Verbőczy *Tripartitum*ának 1527. évi [sic!] kiadásáról ír a jegyzetekben.⁷ Feltehetően gépelési hiba, a helyes dátum 1517.

Ugyanakkor javára válik az a frissesség, hogy az 1939-ben megvédett kézirat már hivatkozik Madarász István 1938-ban megjelent magyar nyelvű vonatkozó közlésére.⁸ Erre azért volt szüksége, mert ennek alapján rekonstruálta az 1927. évi *intesa semplice* szövegét, amelyről tehát tudomása volt, jóllehet a szövege ismeretlen maradhatott előtte. Tegyük hozzá, hogy a későbbiek is ezt támasztják alá, ugyanis magyar fordításban először 1966-ban jelent meg,⁹ olasz nyelvű fogalmazványa pedig csak 2015-ben lett publikus.¹⁰

Felfigyeltünk arra, hogy a fiatal pápai diplomata hivatkozik a magyar történeti irodalomban nem idézett szerzők, Böredy János és Böredy István vonatkozó tanulmányaira,

5 Korábban a Pármai Állami Levéltárban, 2015 áprilisa óta a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában, ahol maga Agostino Casaroli diplomáciai pályafutását megelőzően, tíz hosszú esztendőn át (1940–1950) dolgozott. A Casaroli-levéltárra, jelenleg Casaroli-fondra lásd írásunkat: SOMORJAI Ádám: *Agostino Casaroli bíboros levéltári hagyatéka*. In: *Levéltári Szemle*, 67. évf. 2017. 1. sz. 5–15. Lásd még úő: *Újabb Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995*. (METEM Könyvek 88), Budapest 2017.

6 „La situazione giuridica della religione e della Chiesa cattolica nei vari Paesi (studio aggiornato fino al 13 settembre 1974), Europa.” Országok olasz betűrendben, köztük: „Ungheria”. Jelzete: SS. [Segreteria di Stato], S.RR.SS. [Sezione Rapporti con gli Stati], Fondo Casaroli, 132. doboz, Concordati. – Ugyanez a téma, megegyezések és konkordátumok szerint folytatódik a következő dobozokban.

7 Verbőczy munkáját először, mint ismeretes, 1517-ben adta ki. Második kiadása Verbőczy halálát követően, 1545-ben, Bécsben jelent meg. Lásd: GAZDA István: *Történeszek Werbőczyről és a Hármaskönyv kiadásai*. Megjelent a Tudománytár könyvsorozat 1990-es kötetében, az 1894-es latin–magyar kétnyelvű Werbőczy *Tripartitum* utánnomásának bevezetéseként (A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei, 23.), Budapest 1990. XXVI. – „Nincs magyar, sőt magyarországi könyv sem, amelynek annyi kiadása volna, mint a Hármaskönyvnek. Némelyek összeállítása szerint 42, mások szerint 56 kiadásban jelent meg.” ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története (függetlenül válogatott forráshelyek gyűjteménye)*. Budapest 1910. 137. „Az első bécsi kiadás után (1517), a második (1545-ben), sőt a harmadik kiadás is (1561-ben) ismét Bécsben lát napvilágot. ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*, i. m. 138.

8 MADARÁSZ István: *A katolikus Egyház kapcsolatai a magyar állami közigazgatással*. Budapest 1938. [In: A mai magyar város. Bp. 1938, Állami. 719–732. p. (A korszerű közzolgálat útja 8.)] Madarász István 1928–1939 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. Ügyosztályán dolgozott mint miniszteri tanácsos. A Casaroli által idézett publikációt, talányos módon, nem is tünteti fel az újabb szakirodalom, lásd BEKE Margit: *Madarász István kassai megyéspüspök (1884–1948)*. In: *Magyar Sion. Új Folyam* V. XLVII (2011/1) 87–96. Itt: 96. Interneten: epa.oszk.hu/01300/01397/00009/pdf/EPA_01397_MSion_2011_01_087-096 (letöltés: 2015. májusban). Lásd itt a korábbi vonatkozó szakirodalmat és bibliográfiákat.

9 CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest 1966. 301–309.

10 JOHAN ICKX: *A Pápai Államtitkárság második szekciójának történeti levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára*. In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*, szerk. Fejérdy András, Budapest–Róma 2015. 45–59. (faksimile) További irodalom: CSÍKY Balázs: *Szerédi Justinián javaslata a magyar püspökök jelölésének új eljárására 1937-ben*. In: i. m. 128. 5. jegyzet.

egyben átveszi azok tartalmi elemeit. Előbb arra gondoltunk, hogy vagy professzorai (Pápai Laterán Egyetem, Utriusque Iuris Intézet), vagy a Pápai Egyházi Akadémia¹¹ (amelynek bennlakó növendéke volt) előljárói jóvoltából valamely magyar egyházbiztonsági kapcsolat révén jutott információhoz. Böredy János tanulmányát azonban ismerte már Eugenio Pacelli, a későbbi bíboros államtitkár, még később XII. Pius néven pápa is, aki 1916-ban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának altitkáráként Teodoro Valfré di Bonzo érsek, kinevezett bécsi nuncius számára az instrukciók vonatkozó részét írta.¹² Így nem feltétlenül szükséges magyar kapcsolatot keresnünk, hiszen a korabeli római kánonjogászok már ismerhették a német nyelvű szakirodalom révén a magyarországi főkegyúri joggal kapcsolatos újabb véleményeket is.¹³

Magyarországról érkekezésének 77–82. oldalain ír Casaroli. Itt közöljük a szöveget fordításunkban, az eredeti jegyzetekkel (amelyeket alább kiegészítünk):

MAGYARORSZÁG

Magyarországon virágzását élte az a főkegyúri jog, amelynek eredete II. Szilveszter 1000-ben Szent István királyhoz intézett bullája; az 1855. évi osztrák konkordátumot a császár, aki azonos volt Magyarország Királyával, e királyságra is megkötötte, bár a konkordátum ilyenformán a magyar részekre történő kiterjesztésének jogérvénye erősen vitatott volt. 1918/19 után, a király nélküli királyság korszakában új, ideiglenes püspökkinevezési jog kezdődött. A következőkben ennek részleteiről szólnunk.

-
- 11 A Pontificia Accademia Ecclesiastica – korábbi nevén Pontificia Accademia dei Nobili Ecclesiastici – 1701 óta képezi a pápai diplomatákat. Épülete a Vatikán Városállam része, Róma belvárosában, a Panteon közvetlen szomszédságában található.
 - 12 Kovács, Elisabeth: *Österreich-Ungarn aus der Sicht des Vatikans: Die Instruktion für den Apostolischen Nuntius in Wien, Teodoro Valfré di Bonzo, vom Sommer 1916*. In: Archivum Historiae Pontificiae 30 (1995) 275–298. (Lásd interneten is, a google-könyvek között.) Kovács Elisabeth helyesen az 20.387 iktatószámot s az Austria 527 sz. jelzetet adja meg. Tanulmányának írása évtizedében azonban az Államtitkárság Történeti Levéltárában a jelzetek megváltoztak, mai jelzetük: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1916. Pos. 1118. Fasc. 473. ff. 7–78. A kézírásos szövegben Böredy János irodalmi tételét a maga teljességében idézi, lásd i. h. f. 21. Ez az instrukció megérdemli a figyelmet, már csak azért is, mert négy esztendővel később, 1920 augusztusában, éppen ezeket az oldalakat vették át, amikor az első kinevezett magyarországi nuncius, Lorenzo Schioppa instrukcióját fogalmazták. Utóbbi szövegét a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött eredeti példány alapján közzétette: MRKONJIC, Tomislav OFMConv: *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939)*. In: Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor. Szerk. Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo és Tusor Péter (Collectanea Vaticana Hungaria, vol. 4), Budapest 2008. 255–288. Segretario di Stato Pietro Card. Gasparri al nunzio in Ungheria Lorenzo Schioppa: istruzioni, i. h. 274–288. (282–283.) – Ugyanezt az 1920 augusztusában készült nunciusi instrukciót elemzi a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában őrzött hivatali példány alapján Mara DISSEGNA: *L’apertura delle nunziature in Ungheria e Romania*. In: Diplomazia senza eserciti. Le relazioni internazionali della chiesa di Pio XI. Szerk.: Fattorini, Emma. Róma 2013. 155–177. Lásd még a következő alapos elemzést: TÓTH Krisztina: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk.: Fejérdy András, Budapest–Róma 2015. 85–105.
 - 13 A korabeli római kánonjogászok informáltságára és személyére vonatkozóan is új felismeréseket hoz Csíky Balázs: *Szerédi Jusztinián javaslat a magyar püspökök jelölésének új eljárására 1937-ben*. in: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015, I. m., 127–145. A korabeli magyarországi felfogásra lásd SZABÓ István: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*. In: Iustum Aequum Salutare VI. (2010) 1. sz. 103–117.

Ősi jog

1. 1918 előtt

Bármit tartunk is II. Szilveszter bullájának hitelességéről,¹⁴ az idők folyamán – nem az Apostoli Szentszék jóváhagyása nélkül – kialakult az a sajátos jogi intézmény, amely magyar [királyi] főkegyúri jog néven ismeretes, és amelynek gazdag tartalma van.

Ennek a jognak a jellegéről, amelyen Magyarországon az Egyház és az Állam kapcsolata alapszik, meg kell jegyezni, hogy számos magyar szerző szerint „az általános kánonjoggal és az egyház szabadságának alapelvével teljes ellentétben áll”.¹⁵ Különösképpen a püspökkinevezési jogra vonatkozóan gondolni kell Pázmány szavaira: „mindenesetre bizonyos az, hogy Magyarország királyainak, nem úgy, mint a többi főkegyuraknak, akiknek csak prezentációs joguk van, választó és beneficiumot [egyházi vagyont] átadó joguk is [van]”; s aki azt tanította, hogy „Magyarország királya adományozza, átadja a beneficiumot”.¹⁶

Amikor az Apostoli Szentszék és az Osztrák Birodalom között megkezdődtek a tárgyalások a konkordátumról, megfogalmazódott az a kétség, hogy az egyházi dolgok egyformán vonatkoznak-e az egész Birodalom területére, azaz a császár jogai megegyeznek-e Magyarország apostoli királyának jogaival és illetékességével.¹⁷

Az osztrák államférfiaknak az volt a véleményük, hogy a császár nem mondhat le mindezekről a századokon át felhalmozott [elő]jogokról, s Magyarország püspökei sem hagyhatták figyelmen kívül ezeket a jogokat és egyben a magyarországi Egyház sajátos helyzetének védelmét.¹⁸

Rauscher bíboros ellenben az egyesítés elvének a védelmében járt el, amit Bécs politikai szempontból (hogy a vallási ügyek egysége egyben a politikai egységet is előmozdítsa) hagyott jóvá.¹⁹

A püspökök kinevezésére vonatkozóan, amiről a konkordátum 19. pontja rendelkezik,²⁰ meg kell jegyezni, amint Rauscher bíboros írta Viale Prelà bíborosnak 1855. au-

14 A bullát először Mechior Inhoffér adta ki 1644-ben (vö. REINER, p. 432 és BÖREDY Stephan: *Die Echtheit des sog. Privilegiums des h. Königs Stephan von Ungarn*. In A. k. K., 59 [1888], p. 194., ahol „Inchofer”-t ír). Majd egyesek (pl. Kollár és Wattenbachs [sic!]) tagadták a bulla autenticitását, Jaffé a „Regesta Pontificorum Romanorum” 2. kiadásában elvetette a bullát mint nem hitelest (3909. sz.). A bulla hitelessége ellen BÖREDY János, in A. k. K., 61 (1889), p. 44. s. arra hivatkozik, hogy Verböczi hallgat róla a Tripartitumban (kiadva Bécsben, 1527-ben [sic!]): ezt a hallgatást magyarázza és ellenvéleményt fejt ki TIMON Ákos, in A. k. K., 61 (1889), p. 369 sk.

15 Így TIMON Ákos: *Osztrák concordatum s. magy. Közjog*, p. 105., amely jóváhagyólag hivatkozik Reinerre, p. 470. Ezt a megállapítást BÖREDY János: l. c. p. 46 „geradezu exorbitant”-nak [’egyenesen példa nélkül álló’] nevezte.

16 „Rex Hungariae det, donet, conferat beneficia”. Idézi REINER, p. 466 s. i. h., p. 429. ss. Lásd a magyarországi püspökkinevezési jog kialakulásának leírását az 1855. évi konkordátumig.

17 HUSSAREK: *Die Verhandlungen*, p. 519. a 143. jegyzettel.

18 HUSSAREK: i. h., p. 520.

19 HUSSAREK: i. h., p. 519 s.

20 „Maiestas Sua Caesarea in seligendis Episcopis, quos vigore privilegii Apostolici a Serenissimis Antecessoribus suis ad ipsam devoluti a S. Sede canonice instituendos praesentat seu nominat, in posterum quoque Antistitum in primis comprovincialium consilio utetur.” Magyar fordításunkban: Ő császári felsége a püspökök kinevezésében, akiket az apostoli privilégium erejében legfenségesebb elődeitől [örökölve] az Apostoli Szentszék kánoni kinevezésére prezentál vagy kinevez, a jövőben kinevezendő püspökök esetében elsősorban az azonos egyháztartomány püspökeivel konzultáljon.

gusztus 18-án kelt levelében: „Magyarországon ősi időktől fogva szokásban volt, hogy a királyok a püspökkinevezés folyamatában, a többi kifejezéseken túl, amelyeknek nincs akadályuk, a »conferre« szót is használják. Szorosan értelmezve a kánonjog elveit ez alig engedhető meg, ezért őfelsége parancsolja, hogy a kinevezés folyamatából töröltesék.” Erre ugyanaznap így válaszolt Viale Prelà bíboros: „A Szentatya nem kis örömmel értesült a Legfenségesebb Császár azon óhajáról, hogy a »conferre« szó töröltesék Magyarország püspökeinek kinevezési folyamatából, mert azt a kánonjog elvei nem engedik meg.”²¹

Ez volt az az alapvető és lényeges változás, amely a konkordátum szerencsés megkötéséhez vezetett, amelyhez hozzáértendő a püspök tanácsának igénybevételére vonatkozó kötelezettség is.²²

A magyar szerzők majdnem mind egyetértettek abban,²³ hogy az 1855. évi konkordátumnak nincs jogi érvénye a Magyar Királyság területén, különböző érvekre hivatkozva, amelyek közül elegendő kettőt felemlíteni: 1. A főkegyúri jog nem a királyt, hanem a koronát illeti, ezért a király nem mondhat le róla; 2. Mivel több magyar törvény is előírja, hogy a kinevezés és a beneficiumok átadásának a joga a királyt illeti, így a vonatkozó törvények eltörlésére (amint azok meghozatalára is) a törvényes módon megkoronázott király illetékes a rendi gyűlés hozzájárulásával, ezért szükséges lett volna, hogy az 1855. évi konkordátumban található [jogról való] lemondáshoz is megszerezze a rendi gyűlés hozzájárulását.²⁴ Az alkotmány visszaállításakor (1860) a konkordátum is hatályon kívül került.²⁵ Ezért a következő időkben a püspökkinevezésnek a korábbi gyakorlatot kell követnie.²⁶

2. 1918/19 után

Az Osztrák–Magyar Monarchia feloszlása után Magyarország független királysággá lett, az ideiglenes kormányzói tisztség, s egyben a főkegyúri jog bizonyos értelemben vett gyakorlásával, amely – s ebben mindenki egyetért – kizárólag és személyesen Magyarország királyát illeti; amely jelenleg kétségkívül fel van függesztve, s amelyet a magyar jog is jóváhagy.²⁷

Ezért, ami a püspökök kinevezését illeti, 1918/19-et követően kezd kötelezni az általános [egyetemes egyház]jog.

21 A két vonatkozó dokumentumot lásd in MERCATI, p. 837 ss.

22 Lásd REINER, p. 470.

23 REINER, p. 472.

24 Lásd REINER, p. 471 s., aki más érveket is felhoz.

25 REINER, p. 472.

26 Amint REINER, p. 472 írja: „Und so besetzt der König von Ungarn kraft seines Patronatsrechtes und seines unterschieden nicht zurückgenommen apostolischen Legatiosrechtes die Bisthümer geradeso wie seine Verfahren, die die Collation am reinsten zur Geltung brachten; conferat, det, donat, und nicht nur praesentat, nominat oder postulat...”

27 Loi sur le rétablissement du régime constitutionnel 1920, art. 13: „Il (le Régent) ne peut exercer le droit supérieur de patronat.” (A kormányzó nem gyakorolhatja a főkegyúri jog legfelsőbb jogát) MEYSZTOWICZ, p. 326.

Érvényben lévő jogi helyzet (1927-től kezdődően)

1927. május 10-én Gasparri bíboros államtitkár és a szentszéki magyar követ között reverzális levél [értsd: szóbeli jegyzék – *Szerző megj.*] útján²⁸ megegyezés történt, hogy valamely püspöki szék megüresedése esetén a kormány két hónapon belül jelölje meg az Apostoli Szentszéknek az ő jelöltjeit, de utóbbi mást is választhat, jóllehet efelől a kormányt megkérdezi, nehogy politikai természetű akadály merülhessen fel.

Az a mód, ahogy ma Magyarországon a püspökökinevezés történik, ahhoz kezd hasonlítani, ami érvényben van Kolumbiában és a svájci Sitten [Sion, Sedunensis] püspökség esetében,²⁹ azaz sem a világi hatóságok ajánlása, sem az Apostoli Szentszék szabad választása nem korlátoztatnak; sem a kormány politikai szempontú ellenvéleménye, ha az ajánlott személyeken kívüli püspököket választanak.

A Casaroli által használt magyar vonatkozású szakirodalom mai könyvészeti szempontok szerint, időrendben:

Böredy Stephan: Die Echtheit des sogenannten Privilegiums des heiligen Königs Stephan von Ungarn, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 59 (1888) 194–196.

Reiner, Johann: Die Besetzung der Bisthümer in Ungarn, in historischer Entwicklung bis zur Gegenwart, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 59 (1888) 429–472.

Böredy János: Einige Bemerkungen zur Abhandlung von Dr. Reiner über die Besetzung der Bisthümer in Ungarn, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 61 (1889) 44–46.

Timon Ákos: Das städtische Patronat in Ungarn. Rechts-historische Studie nach archivalischen Quellenforschungen von Ákos Timon, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 61 (1889) 369 skk.; 62 (1990) 3 skk.

Timon Ákos: Osztrák concordatum s magyar közjog [német változatára hivatkozik, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 61 (1889) – oldalszámot nem ad meg.]

Hussarek, Max: Die Verhandlungen des Konkordats vom 18. August 1855. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Staatskirchenrechts. *Archiv für österreichische Geschichte* 109. Band / 2. Hälfte, Wien 1922. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse.)

Jaffé, Philippus: Regesta Pontificorum Romanorum, Editionem secundam correctam et auctam auspiciis Gulielmi Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Lipsiae 1885. [Photomechanischer Nachdruck Graz 1956. I. 497.]

Madarász István: A katolikus Egyház kapcsolatai a magyar állami közigazgatással, in: *A mai magyar város*. (A korszerű közszolgálat útja 8.) Bp. 1938, Állami. 719–732.

Mercati, Angelo: Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili, Roma 1919.

Meyszowicz, Valérien: La religion dans les Constitutions des Etats modernes (Receuil de textes, analyse, essai de synthèse), Rome 1938.

28 Ennek a levélnek a szövegét sehol sem találtuk meg. Vonatkozó följegyzések találhatóak in: MADARÁSZ, p. 10, ahol arról is szó van, hogy a tábori püspök kinevezése esetében a kormánynak elismertetik a vétőjoga. Ugyanitt említés található a püspökök esküjéről is.

29 Lásd fentebb, p. 58. és 64 skk.

Mörsdorf, Klaus: Das neue Besetzungsrecht der bischöflichen Stühle unter besonderer Berücksichtigung des Listenverfahrens, Bonn 1933.
Verböczi, Stephanus: Tripartitum. Opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae, Vindobonae 1527 [sic! – helyesen: 1517].

FORRÁSKÖZLÉS

Részletek Casaroli doktori értekezésének eredeti latin szövegéből

Bevezetés, I–II. oldal:

PRAEFATIO

Circa initium saeculi XX novam incoepisse dici debet historicam periodum relate ad ius nominationis Episcoporum, occasionem praebentibus mutationibus, quae, tum variis ex factis particularibus, tum praesertim ex crescenti separatione Statuum ab Ecclesia et ex politicis consequentiis magni belli, inductae sunt. Mens theseos est hanc periodum describere, non tantum in se, sed et sub aspectu eiusdem novitatis: proindque non de iure vigenti simpliciter, sed de iure novo inscribitur.

Limites hi sunt: agimus de Ecclesia latina solummodo; et insuper de Episcopis residentialibus, Coadiutores cum iure successionis addendo.

Inter regiones autem quae in nostra tractatione comprehenduntur, illas in quibus ius commune viget breviter commemoramus, specialem econtra locum illis dando, in quibus iura particularia sunt inducta.

Ius vetus denique, quod novitatis vigentis iuris videndae gratia describimus, generatim non tam ample tractamus, nisi vel specialem habere videatur relevantiam, vel ad vigens ius melius intelligendum inservire.

Opus tribus partibus distinguimus, prouti nempe vigens ius est collatio ex parte S. Sedis, vel electio ex parte Capitulum cathedralium vel denique nominatio ex parte civilis potestatis. Caput autem generale praemittimus, quo conspectum totius processus nominationis Episcoporum delineamus.

Putamus non inutilem esse talem tractationem, cum de re agatur quae vitam et prosperitatem Ecclesiae tantum respicit, et multa adsint quae cognosci merentur et fortasse indigent. Praeclarum enim opus doctoris Klaus Mörsdorf, quod pluries citabimus, quodque inscribitur: Das neue Besetzungsrecht der bischöflichen Stühle unter besonderer Berücksichtigung des Listenverfahrens, [II] non est completum, cum multas nationes praetermittat, particularem tractationem agens de locis ubi viget commendatio ex parte cleri regionis et de Bavaria et Borussia; et insuper rem non pertractat sub aspectu novitatis vigentis iuris, nec systematicam praebet expositionem.

Non confidimus omnia tulisse puncta, et competentes qui thesim examinare habebunt multos, fortasse graves, invenient in illa defectus; sperare tamen volumus non in vanum prorsus nos adlaborasse et tractationem hanc quondam saltem allaturam utilitatem. Quod faxit Deus.

A tartalomjegyzékből (oldalszámok nélkül):

INDEX ANALYTICUS

Praefatio

Fontes et Litteratura

Introductio

Caput I Conspectus generalis processus nominationis Episcoporum

PARS I

COLLATIO EX PARTE S. SEDIS

Sectio I Collatio ex parte S. Sedis absque normis iuris particularis

Caput II Regiones in quibus talis forma viget

1. Enumeratio regionum, 2. Hispania, 3. Boemia et Moravia-Slovacchia

Sectio II Collatio ex parte S. Sedis cum praevia commendatione

Caput III De praevia commendatione ex parte cleri regionis

Caput IV Regiones ubi viget collatio ex parte S. Sedis cu praevia commendatione

1. Status Foed. Americae Sept. 2. Aliae regiones ubi eadem commendandi methodus ac in Statibus Foed. introducta est. 3. Anglia. 4. Hollandia. 5. Australia. 6. Bavaria.

Sectio III. Collatio ex parte S. Sedis cum praenotificatione officiosa

Caput V. De praenotificatione officiosa

Caput VI. Regiones ubi viget collatio ex parte S. Sedis cum praenotificatione officiosa

1. Columbia. 2. Insula Melitensis. 3. Dioecesis Sedunensis. 4. Gallia. 5. Lettonia. 6. Polonia. 7. Lituania. 8. Hungaria. 9. Rumenia. 10. Italia. 11. Austria. 12. Aequator.

PARS II

ELECTIO EX PARTE CAPITULI CATHEDRALIS

Caput VII De electione (et postulatione)

Caput VIII Loca in quibus viget ius electionis ex parte Capituli cathedralis

1. Germania. 2. Dioecesis Basileensis. 3. Dioecesis Sangallensis. 4. Dioecesis Curiensis. 5. Dioecesis Olomucensis. 6. Dioecesis Salisburgensis.

PARS III

NOMINATIO EX PARTE CIVILIS POTESTATIS

Caput IX De iure nominandi

Caput X Loca in quibus viget ius nominationis ex parte civilis potestatis.

1. Alsatia-Lotharingia. 2. Haiti. 3. Peruvia. 4. Indiae Orientales Lusitanicae.

Appendix ad Caput X Regiones ubi nominatio ex parte civilis potestatis de facto viget

1. Venezuela. 2. Argentina. 3. Bolivia. 4. Paraguay. 5. Costarica

Conclusio.

Index regionum alphabeticus.

*

Magyarországról a 77–82. oldalak szólnak, eredeti jegyzetekkel hozzuk, szögletes zárójelben az eredeti oldalszámok:

HUNGARIA

In Hungaria coelebre viguit illud ius Patronatus quod originem sumpsisse fertur a Bulla Silvestri II ad S. Stephanum Regem (a. 1000); concordatum austriacum a. 1855 ab Imperatore qui identidem Hungariae Rex erat etiam pro hoc Regno pactum est, quamvis magna fuerit quaestio de iuridico valore huiusmodi extensione concordati ad ditionem hungaricam; post annum vero 1918/19, Regno sine Rege [78] perdurante, novum, saltem provvisorie, jus quoad Episcoporum nominationem ortum est. De singulis igitur nobis videndum est.

Ius vetus

1. Ante a 1918.

Quidquid sit de authenticitate Bullae Silvestri II,³⁰ certe decursu temporis non sine Sedis Apostolicae beneplacito, efformatum est illud iuridice singulare institutum quod jus Patronatus Hungaricum appellatum est quodque plura continebat.

De characterere huiusmodi iuris, in quo relatio Ecclesiae et Status in Hungaria fundabatur, notandum est quod secundum plures hungaricos scriptores erat „in plena oppositione cum iure canonico communi, et cum principio libertatis ecclesiasticae”.³¹ Praesertim quoad ius nominandi Episcopos pensanda sunt verba Pázmáni: „omnino certum est Reges Hungariae, non tantum, ut caeteros Patronos habere ius praesentandi, sed etiam eligendi, ac conferendi beneficia”; qui etiam docuit dicendum esse „quod Rex Hungariae det, donet, conferat beneficia”.³² [79] Cum tractatus coepti sunt ad concordatum inter S. Sedem et Imperium Austriacum ineundum dubium expressum fuit, essentne res ecclesiasticae eodem modo pro toto Imperio ordinandae, respectu praesertim habito ad iura Imperatori qua Apostolico Hungariae Regi competentia.³³

30 Bulla prima vice publici iuris facta est a. 1644 a Mechior Inhoffer (cfr. Reiner, p. 432 et Böredy Stephan, Die Echtheit des sog. Privilegiums des h. Königs Stephan von Ungarn in A. k. K., 59 [1888], p. 194 qui scribit Inchofer). Postquam iam alii (e. g. Kollár et Wattenbachs) authenticitatem Bullae negaverant, Jaffé in 2 ed. sui „Regesta Pontificorum Romanorum” retulit Bullam ut non authenticam (N. 3909). Contra authenticitatem Bullae Böredy János in A. k. K., 61 (1889), p. 44. s. refert silentium Verböczi in suo tripartito codice veteris iuris hungarici (ed. Viennae a 1527): quod silentium explicare e contra conatur Timon Akos in A. k. K., 61 (1889), p. 369 s.

31 Ita Timon Akos, Osztrák concordatum s magy. Közjog, p. 105. quem refert et approbat Reiner, p. 470. Quam affirmationem Böredy János, l. c. p. 46 vocat „geradezu exorbitant”.

32 Relatum a Reiner, p. 466 s. Ibid., p. 429. ss. vide descriptionem evolutionis iuris nominandi Episcopos in Hungaria usque ad concordatum a. 1855.

33 HUSSAREK: Die Verhandlungen, p. 519. cum nota 143.

Statistae Austriaci opinabant Imperatorem iuribus illis ipsi per plura transmissis secula renuntiare non posse, nec Episcopi Hungariae praetermiserunt iura illa et insimul particularem positionem Ecclesiae Hungaricae patrociniandi.³⁴

Card. Rauscher e contra defensor fuit principii unificationis, quod denique Viennae propter politicas rationes (ut nempe unitas in religiosis rebus iuvamen esset politicae unitatis) acceptatum est.³⁵

Quoad Episcoporum nominationem, pro qua art. 19 concordati latum est,³⁶ notandum est quod in littera Card. Rauscher ad Pro-Nuntium Card. Viale Prelà diei 18-VIII-1855 haec dicebantur: „Ex antiquissimis temporibus in Hungaria consuetum fuit, ut Reges in Episcopis nominandis praeter alias expressiones, quibus nihil plane obstat, etiam vocem «conferre» adhiberent; quae cum stricta interpretata genuinis iuris canonici principiis haud consentiat, Maiestas sua iussit, ut ex nominationis instrumento deleatur.” Quibus eadem die, respondet Card. Viale Prelà: „Non levi Sanctissimus Pater gaudio afficitur percipiens Augustissimum Imperatorem iam iussisse, ut ex instrumento nominationis ad Episcopatus [80] Hungariae vox ‘conferre’ deleatur, quippe quae iuris canonici principiis haud consentiat”.³⁷

Haec fuit principalis et substantialis mutatio quam feliciter attulit concordatum, cui addenda est obligatio utendi consilio Episcoporum.³⁸

Aa. hungarici fere unanimes³⁹ nullitatem iuridicam concordati a. 1855 pro Regno Hungariae docuerunt, variis ex argumentis, inter quae duo referre sufficiat: 1) ius Patronatus non Regi sed Coronae pertinebat, ideoque Rex nequibat illi renuntiare; 2) cum plures leges hungaricae statuerent ius nominandi et concedendi beneficia Regi spectare et ad abrogandas (sicut et ad emanandas) leges competens esset legitime coronatus Rex cum assensu Camarae legislativae, necessarium fuisset hunc assensum haberet ad renuntiationem faciendam quae in concordato a. 1855 invenitur.⁴⁰ Restituta constitutione (a. 1860) concordatum etiam viam quae de facto habuerat perdidisse dictum est.⁴¹ Attamen etiam posteriore tempore nominatio Episcoporum sicut antea peracta est.⁴²

[81]

2. Post a. 1918/19

Monarchia Austro-hungarica dissoluta, Hungaria Regnum independens effecta est, sub provisorio moderatione Regentis alicuius Exercitium igitur iuris Patronatus, cum

34 HUSSAREK, i. h., p. 520.

35 HUSSAREK, i. h., p. 519 s.

36 „Maiestas Sua Caesarea in seligendis Episcopis, quos vigore privilegii Apostolici a Serenissimis Antecessoribus suis ad ipsam devoluti a S. Sede canonice instituendos praesentat seu nominat, in posterum quoque Antistitem in primis comprovincialium consilio utetur.”

37 Duo documenta relata habentur in MERCATI, p. 837 ss.

38 De hoc cfr. REINER, p. 470.

39 REINER, p. 472.

40 Cfr. REINER, p. 471 s. qui et alia affert argumenta.

41 REINER, p. 472.

42 Quamvis REINER, p. 472 dicat: „Und so besetzt der König von Ungarn kraft seines Patronatsrechtes und seines entschieden nicht zurückgenommen apostolischen Legationsrechtes die Bisthümer geradeso wie seine Vorfahren, die die Collation am reinsten zur Geltung brachten; conferat, det, donat, und nicht nur praesentat, nominat oder postulat...”

illud, omnibus consentientibus, Hungariae Regi personaliter et exclusive competat, pro nunc absque possibili dubio suspensum est: quod etiam lege hungarica est sancitum.⁴³

Ideo, quod ad Episcoporum nominationem spectat, post a. 1918/19 vigere ibi coepit ius commune.

Ius vigens (ab a. 1927)

Die 10-V-1927 inter Cardinalem a secretis Status Gasparri et legatum hungaricum apud S. Sedem per litteras reversales⁴⁴ pactum est quod, sede aliqua episcopali vacante, Gubernio liceat intra duorum mensium spatium candidatos suos S. Sedi palam facere, quae tamen potest et alium seligere, hoc tantum cauto quod Gubernium interroget ad videndum adsint ne contra selectum obiectiones politicae.

Modus igitur quo hodie in Hungaria ad Episcopos nominandos proceditur similis est illi qui viget in Columbia et pro dioecesi Sedunensi in Helvetia,⁴⁵ i. e. commendatio ex parte civilis potesta- [82] tis qua tamen libera electio ex parte S. Sedis non limitatur; et ius Gubernii obiiciendi ex politica ratione si Episcopus extra illos commendatos seligatur.

Összegzés, 195. oldal:

CONCLUSIO

Ex expositione, quam singulas quoad regiones fecimus, patet vigere hodie in Ecclesia latina novum ius de Episcoporum nominatione.

Haec historica periodus incoepisse dicenda est circa initium huius saeculi; occasio autem, praeter particularia fata, inveniri debet in principio separationis Statuum ab Ecclesia quod a Guberniis magis magisque applicatum est et in mutationibus politicis que in Europa post magnum bellum praesertim locum habuerunt: ita enim multa privilegia ab Ecclesia quoad Episcoporum nominationem concessa vel cessatione concordatorum vel subiecti ipso facto deciderunt.

Characteres novi iuris determinare si voluerimus, hi sunt dicendi:

1. Fere totalis applicatio principii collationis officii episcopalis ex parte S. Sedis. Iura nominationis Principibus spectantia, enim, quae praeterito saeculo tam late invaluerant, de iure hodie servantur solummodo in Alsatia-Lotharingia, in Haiti et in Peruvia, quamvis quoad formam etiam in Indiis Lusitanicis ius praesentandi ex parte Praesidis Lusitaniae vigeat; his addendae sunt regiones quaedam Americae Latinae ubi de facto huiusmodi privilegium exercetur. Iura autem electionis ex parte Capitulum cathedralium, quamvis quoad extensionem territorialem non [196] fuerint deminuta, in plerisque dioecesibus ita immutata sunt quoad substantiam, ut positivus influxus S. Sedis praecipuam partem etiam hic habeat.

43 Loi sur le rétablissement du régime constitutionnel 1920, art. 13: „Il (le Régent) ne peut exercer le droit supérieur de patronat”. MEYSZTOWICZ, p. 326.

44 Textum harum litterarum nullibi invenire potuimus: notitia tamen relativa habetur in MADARASZ, p. 10, ibi dicitur etiam quod pro nominatione Episcopi Castrensis Gubernio ius vetandi concessum est. Ibidem etiam de iureiurando ab Episcopis praestando mentio habetur.

45 Cfr. supra, p. 58. et 64 ss.

2. Nova species privilegii potestati civili concessi, obiciendi nempe ex politica ratione. Pauca tantum Gubernia ius obtinuerunt pandendi propria vota vel commendandi candidatos ad sedes episcopales.

3. Nova forma participationis cleri regionis selectioni Episcoporum, per commendationem scilicet, qua, dum S. Sedes uno excepto casu (in Bavaria) non ligatur, candidati idonei melius cognosci possunt.

Bene igitur dici potest praesentem periodum hinc ultimum esse gradum illius saecularis evolutionis, qua directe exercita potestas Romanorum Pontificum in negotio nominationis Episcoporum magis magisque in praxim deducta est; ex altera vero parte, magis temporibus respondentem formam possidere quod refert ad influxum civilis potestatis in re tam sancta et prosperitatem Ecclesiae tangente.

ADAM SOMORJAI OSB

AGOSTINO CASAROLI (1914–1998) ON APPOINTMENT OF BISHOPS IN HUNGARY ACCORDING TO HIS DOCTORAL THESIS IN CANON LAW (1939)

Agostino Casaroli defended his doctoral thesis in 1939 on Canon Law at the Pontifical Lateran University. The topic was the appointment of bishops according to the New Law (i. e. to the Codex Iuris Canonici of 1917).¹ His intention was to complete the analogue work of Klaus Mörsdorf of 1933,² extending the interest to the whole Catholic World. Recently was Cardinal Pietro Parolin, Secretary of State of the Holy See who referred to it and accentuated that Casaroli's thesis could have some influence on him during his diplomatical activity known as main actor of the so called "ostpolitik", because the appointment of bishops was the most sophisticated argument during the negotiations with the communist leaders.³ This is confirmed by Casaroli's later interest: in his papers one finds the same argument, i. e. the registration of the juridical situation of the Religion and of the (Catholic) Church in the different States of the 5 Continents.⁴

In this contribution one finds a short description on the appointment of bishops in Hungary during centuries and as to the year 1939 so it is offered here the reproduction of the respective part of the text of Casaroli's dissertation in both: Hungarian translation and Latin original with notes (original pages: 77–82). It is remarkable, that the young Casaroli was well informed, but based only on literature in German, so is listed here the specific literature used by Casaroli. On the and one finds the *Index Analyticus* of the doctoral thesis in Latin.

1 Augustinus CASAROLI: *De episcoporum nominatione novum ius. Thesis ad lauream in iure canonico obtinendam*. Romae, Pont. Institutu Utriusque Iuris, 1939. Manuscript, 198 pages.

2 Klaus MÖRSDORF: *Das neue Besetzungsrecht der bischöflichen Stühle unter besonderer Berücksichtigung des Listenverfahrens*. Bonn 1933.

3 Pietro PAROLIN: *Ospolitik? No, Ospastoral. Cento anni fa nasceva Agostino Casaroli*. In: *L'Osservatore Romano*, November 23, 2014. page 5.

4 "La situazione giuridica della religione e della Chiesa cattolica nei vari Paesi (studio aggiornato fino al 13 settembre 1974), Europa." The states listed according to Italian alphabet, see: Secretary of State, Section for Relations with States, Fondo Casaroli, busta Nr. 132, Concordati. See again busta Nr. 133.

MIKLÓS PÉTER

EGYHÁZI FORRÁSOK HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
SZOVJET MEGSZÁLLÁSÁRÓL
(1944–1945)

Magyarország szovjet megszállásának borzalmas eseménytörténete az utóbbi évtizedekben egyre jobban ismert és föltárt fejezetévé vált huszadik századi történetünknek. Az alábbiakban olyan, jelenleg a váci egyházmegye levéltárában őrzött dokumentumokat mutatok be, amelyek 1945 áprilisa és júniusa között készültek, s amelyek összefoglalják Hódmezővásárhely 1944 októbere és 1945 eleje közötti főbb egyházi és város-történeti folyamatait. Az egyházi jelentések – a belőlük megismerhető konkrét forrásértékű adatok és tények mellett – rámutatnak arra a jól kirajzolódó konfliktusra, amely a megszállók elől elmenekülő belvárosi plébános, Cseh András és a Szent István-templomban tevékenykedő jezsuiták között alakult ki.

Hódmezővásárhelyen a tárgyalt korszakban a katolikus egyháznak több intézménye működött. Az ősi belvárosi Szentháromság-plébánia mellett az újonnan szervezett – és a jezsuiták vezetése alatt álló – Szent István-templomhoz kapcsolódva is létrejött előbb a plébánia (mint kánonjogi egység 1936-ban), majd az egyházközség (mint a katolikus hívek civil szervezete 1946-ban). A domonkos rend női ágának a rendháza mellett iskolái működtek a városban, a jezsuita szerzetesek pedig a plébániai teendőkön kívül a nagyszámú tanyai lakosság lelki gondozásából, valamint a hitoktatásból és az ifjúságpasztorációból is kivették a részüket.

Hódmezővásárhely a magyarországi katolikus egyházigazgatáson belül a váci püspökség – amelynek főpásztora akkor Pétery József – része volt, s annak is a csongrádi főesperesi kerületének a hódmezővásárhelyi esperességéhez tartozott. A vásárhelyi kerületi esperes ebben az időben Verdon Lajos címzetes apát, szegvári plébános. A hódmezővásárhely-belvárosi plébános Cseh András kanonok, míg a Szent István-templomban Zsíros Ferenc jezsuita, Vásárhely-Kutason (a mai Székkutason) pedig Olajkár Alajos látta el a lelkészi feladatokat. Az 1943. évi egyházmegyei összeírás szerint a hódmezővásárhelyi egyházközségnek – és annak három plébániájának – a területén a városban 19 832, míg a külterületen – a környező tanyavilágban – 60 342 katolikus hívő élt.¹

Cseh András 1922 és 1950 között volt hódmezővásárhelyi plébános. 1887. december 18-án született Csépan. Szegeden és Kecskeméten, végül a váci szemináriumban tanult. 1910-ben szentelték pappá. Palotás, Gödöllő, Lajosmizse, Kiskunmajsa és Rákospalota volt segédlelkészi állomáshelye. 1920 szeptemberében került Hódmezővásárhelyre káplánként. 1920 decemberétől mint adminisztrátor, 1922 januárjától pedig mint plébános szolgálta a

¹ *Schematismus cleri dioecesis Vaciensis pro anno a Christo nato 1943.* Vác, 1943. 39–40.

vásárhelyi katolikus közösséget. 1924-től címzetes esperes, 1935-től a váci székeskáptalan tiszteletbeli kanonokja. Lelkészi működése idején az egységes vásárhelyi plébánia területén megszervezte a városi Szent István király-plébániát, valamint a kutasi és a mártélyi egyházközséget is. Több hitbuzgalmi témájú könyv szerzője. 1949 végével nyugdíjba vonult. 1950 karácsony másnapján Hódmezővásárhelyen hunyt el. Temetési szertartását egykori káplánja, Kovács Vince fölszentelt püspök, váci segédpüspök végezte.²

Zsiros Ferenc 1879. április 11-én született Cegléden. Innsbruckban és Pozsonyban végezte a jezsuita noviciátust. Bécsben, Kalocsán, majd Budapesten szolgált. A Szív újság és a Katolikus Missziók című lapot szerkesztette és tanácsadója volt a Magyar Kultúra című folyóiratnak. 1944 és 1951 között látta el – szintén jezsuita káplánjaival – a hódmezővásárhelyi Szent István-plébánia híveinek lelki gondozását. A szerzetesrendek fölözlatása után, 1951-ben rövid ideig Mezőkövesden tevékenykedett, majd a pannonthalmi papi otthonba kényszerült, ahol 1961. augusztus 17-én elhunyt.³

Zsiros Ferenc jezsuita atya, helyettes hódmezővásárhely-belvárosi plébános 1945. április 19-én írt jelentést a váci püspöki hatóságnak, amelyben összefoglalta a szovjet megszállás helyi eseményeit, valamint a frontátvonulás következményeit. Összefoglalása elején a helyettes lelkész tájékoztatta az egyházmegyei elöljáróságot, hogy azért nem tudta korábban küldeni a helyzetleírást, mert az azt bekérő püspöki (az 1944. évi IX. számú és az 1945. évi I. számú) körlevelek – a postaforgalom akadozása miatt – nem érkeztek meg Hódmezővásárhelyre, s azok tartalmáról csak a szomszédos Mártély plébániájáról kölcsönzött példányokból szerzett tudomást.⁴

Beszámolója elején Zsiros páter Vásárhely 1944. október 7–8-i szovjet megszállásának momentumait és annak előzményeit írta le. Ebből kiderül, hogy – a szocializmus kori történetírásban „első felszabadult városnak” nevezett – Makó felől érkezett a Vörös Hadsereg⁵, s hogy a belvárosi templom épülete – noha, mivel visszavonulási úton helyezkedett el, tűzvonalban volt – csupán csekély veszteséget könyvelhetett el a megszállás során.

„Itt már [1944.] szept[ember]. közepén megakadt a postaforgalom, 24-től kezdve pedig megkezdődött az orosz offenzíva Makó felől. A várost is lőtték, a belvárosi templom ez alkalommal sérült meg, ablakai törtek be, de már régen, a nagy hideg beállta előtt rendbe hoztuk. Egy-két nap múlva magyar segítség érkezett és az ellenséget visszanyomták Makóig, de aztán Makó, Földeák, Orosháza, Békéscsaba közt alakult ki a front és kéthétig tartott az izgalmas hullámozás, míg végre okt[óber]. 6-án áttörték a frontot és miután a magyarok visszavonultak okt[óber]. 7–8 közt elérték Hódot⁶. Egész éjjel lőtték a várost. Ez alkalommal a Szent István templom és plébánia is a tűzbe került, mert éppen a visszavonulási vonalba esett. A plébánia összes ablakait betörte a légnyomás vagy a sok szilánk, a templom azonban épen maradt, csak egy festett üvegablakot ért puskagolyó és a bejárat ablakai zúzódtak össze.

2 LICHNER Gáspár – GACSÁRI Kiss Sándor: *Hódmezővásárhely története katolikus szemmel*. Szerk., s. a. r.: Alácsi Ervin János – Pálinkó Máté. Hódmezővásárhely, 2014. 207–209.

3 LICHNER – GACSÁRI Kiss i. m. 2014, 302. és BIKFALVI Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára. 1853–2003*. Budapest, 2007. 255.

4 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Acta Parochiarum. A. I. 1. d. (a továbbiakban: VPKL A. I. 1. d.) Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

5 Vö. Makó, az első felszabadult város. Szerk. Tamasi Mihály. Makó, 1985.

6 Hódmezővásárhelyt.

Az orosz bevonulás okt[óber]. 8-án történt csendben, mert ellenállás nem volt. Délig már ellepték a várost, a nagyobb rész azonban továbbhaladt Szeged felé.⁷

A vásárhelyi Szentháromság-templom híveinek lelkipásztori ellátását a szovjetek bevonulása idején ellátó Zsíros Ferenc soraiból kiderül, hogy a belvárosi egyházközség mind a négy papja – Cseh András plébános, valamint Bea Antal, Horvát László és Kósa László segédlelkész – távozott a városból 1944 végén, ezért ideiglenes lelkipásztori megbízás kiadására volt szükség Forró Ferenc jezsuita számára. Mivel azonban a belvárosi plébánia működése leállt – még a „házvezetés” is szünetelt –, bár Forró páter éjjel-nappal átmeneti állomáshelyén volt, étkezni „hazajárt” a jezsuita rendházba.

„A plébániát és templomot semmi bántódás nem érte. Mivel a Szentháromság plébániáról a 4 lelkész közül az utolsó is elment, hogy ki ne rabolják, mint elhagyott objektumot, Forró Ferenc SJ hittanárt küldtem oda egyik segítőtestvérrel⁸, hogy a páter ott misézze és a híveket lássa el. Éjjel-nappal ott voltak, csak étkezésre jártak haza⁹, mert ott a házvezetés is teljesen megszűnt. Így sikerült a plébániát megóvni, csak kisebb károk keletkeztek.

Okt[óber]. 21-én éjjel az oroszok körülzárták a plébániákat és a templomot és házkutatást tartottak. Nem volt itt semmi gyanús.

Okt[óber]. 23-án összehívtam az egyháztanácsot, hogy itthon maradt tagjaival az egyházközség és iskolák ügyeit intézzük. Arról volt szó, hogy az iskolákat nov[ember]-ben megkezdjük és mivel a tanerők is elmenekültek /csak 3 maradt itt/, a hiányokat pótolni kellett. Mivel az egyházi adót a várostól megkaptuk, a tisztviselőket, tanítókat fizetni tudjuk és a károkat is kijavíthatjuk.”¹⁰

Nemcsak a városban élő hívek, hanem a tanyai lakosság lelki igényeinek kielégítését is megszervezte – olvasható az előbbiekből már bőven idézett nagy forrásértékű jelentéséből – a Jézus Társaságához tartozó helyettes plébános, akinek gondja volt a közeli Mindszent település plébániájának ellátására éppúgy, mint az iskolai katolikus hitoktatás megszervezésére.

„Ezekben a napokban tudtam meg – fogalmazott Zsíros Ferenc –, hogy Mindszent¹¹ pap nélkül maradt, azért P[áter]. Godó Mihály SJ káplánt odaküldöttem egyelőre 5 napra, később pedig egész hónapra, míg P[áter]. Keszeg Imre SJ fel nem váltotta. Ezt már Dr. Verdon [Lajos] püsp[öki]. helynök úrral is megbeszéltük.

Nov[ember]. 24[-én] Szegedről P[áter]. Omerovich Tamás SJ ide érkezett és a Szentháromság plébániára irányítottam P[áter]. Forró mellé, hogy könnyebben lássák el a híveket, mert P. Forró hittanár is.

Nov[ember]. 27-én idejött Dr. Verdon úr, megbízott az egyházközségi elnöki hivattal, ellátott a megfelelő fakultásokkal, P[áter]. Forró kinevezte a belső plébánia adminisztrátorává. P[áter]. Omerovichot káplánná.

Az iskolák már nov[ember]. elején megkezdődtek. P[áter]. Forró az eltávozott hittanár helyett átvette a ref[ormátus]. gimn[ázium]. és az állami polg[ári]. leányiskola kat[olikus]. növendékeinek tanítását. A belvárosi áll[ami]. elemi iskolák hitoktatására Skultéty Julia kispesti hitoktatónőt állítottam be, a zárdai kat[olikus]. polgári-gazdasági

7 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

8 Kálóczi Jánossal.

9 A jezsuita rendházba.

10 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

11 A mintegy tízezer lakosú – és közel száz százalékban katolikus lakta – Mindszent plébánosát, Kovács Alajos (1909–1972) plébánost 1944 végén letartóztatták.

iskola és a tanonciskola hitoktatását magam vettem át, a Szent István plébánia állami iskoláiban P[áter]. Koós SJ tanította a hittant.

Mivel a zárda iskoláiban csak két tanárnő illetve tanítónő maradt, fölkérésre vállaltam az iskolák igazgatóságát és ezt az ideiglenes püspöki helynök úr is jóváhagyta, hiszen senki mást nem tudtak ugyanis kijelölni.

Karácsony előtt, mikor az utazási viszonyok kicsit jobbak lettek, megkezdtük a tanyai központokon a misézést és a hittanórákat is. Mivel a kerékpár még elég veszélyes volt, legtöbbször gyalog tették meg az atyák a 10–15 km utat.¹²

Zsiros páter jelentéséből kiderül, hogy a hittanosok és az elsőáldozók fölkészítése nem állt meg a zavaros 1944/45-ös időszakban, s hogy 1945 elején a plébános és az egyik káplán is visszatért. A lelki és a vallási életre is hatással volt a front átvonulása, hiszen a Vásárhely környéki tanyai miséző helyeken legtöbbszöröződött a liturgikus eseményeken résztvevők száma.

„Így ment a két plébánia vezetése febr[uár]. közepéig, amikor Dr. Kósa László hitoktató visszatért, febr[uár]. 20-án pedig Cseh András kanonok úr elfoglalta állását. P[áter]. Forró megbízatása megszűnt, febr[uár]. 24-én P[áter]. Omerrel¹³ együtt visszatért a Szent István plébániára. A püspöki helynök úr továbbá ügyintézkedett, hogy a közös egyházközség vezetését mint egyházi elnök továbbra is tartsam meg. Mostanában a nehéz körülmények miatt kéthetenként van tanácsgyűlés, hogy a felmerülő ügyeket gyorsan elintézhessük.

Mivel az iskolákban a tanítás november óta zavartalanul folyik, a II. osztályos gyermekeket karácsony óta előkészítettük az első szent áldozásra és fehérvasárnap¹⁴ megtartottuk az első szentáldozást a mi plébániákon úgy a kat[olikus]., mint az állami iskolák növendékeinél.

Most kaptam meg Kegyelmes Uram intézkedését az első osztályos gyermekek első áldozásáról. Mivel időnk van, úgy készítjük elő a kicsinyeket, hogy Jézus Szíve ünnepén¹⁵ illetve a követő vasárnapon lesz az első szentáldozásuk.

Híveink közül sokan menekültek el: vagyonosak, tisztviselők, stb. Százalékban nem lehet megállapítani, mert egyesek hamar visszatértek és a hazatérés még tart. Akik itt maradtak, az ország többi részével összehasonlítva, keveset szenvedtek. Anyagiakban sok kár történt, de azt elég könnyen viselik el. Lelkikben a jók megerősödtek, a könyelműek pedig talán még léhábbak lettek.

Feltűnően szaporodnak a tanyai központokban a szentmise-látogatók. Ahol előbb 5–10 hívő jelent meg, ott most már 30–40 felnőtt és gyermek van a szentmisén.¹⁶

Összefoglaló helyzetjelentése végén Zsiros Ferenc jezsuita rámutatott arra a jelenségre, hogy a hódmezővásárhelyi katolikus gyermekek egy része protestáns – elsősorban

12 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

13 Omerovich Tamással.

14 Fehérvasárnap – Dominica in albis – a húsvét nyolcadát záró vasárnap (a második vatikáni zsinat óta húsvét második vasárnapja), amely 1945-ben április 8-án volt. Nevét onnan kapta, hogy az ókori keresztény időkben a nagyszombaton keresztelt katekumenek ezen a napon vetették le fehér ruhájukat, amelyet egy héten át viseltek.

15 Jézus Szentséges Szívének ősi gyökerű, de csak a barokk korban elterjedt főünnep a Pümkösd utáni második vasárnapot (az Úrnap nyolcadát) követő péntek, amely 1945-ben június 8-ra (az azt követő vasárnap pedig június 10-re) esett. A jezsuita rend pasztorációs programjában a társadalmi szolidaritás és megbékéltetés, valamint a szociális megújulás jeleként tekintett a Jézus Szíve-kultuszra.

16 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

református – iskolába jár, s jelentős részüknek – főleg a tanyaiknak – katolikus hitoktatójuk sincs. „Nagy baj – írta Zsíros páter –, hogy gyermekeink egy része még protestáns iskolába jár és a tanyákon protestáns tanító tartja a katolikus hitoktatást.”¹⁷

Pétery József váci püspök – aki a front közeledtével kifejezetten megtiltotta egyházmegyéje papjainak, hogy elhagyják az állomáshelyüket – elismerően nyugtázta Zsíros Ferenc és jezsuita rendtársai tevékenységét. 1945. április 28-án kelt válaszlevelében a főpásztor megerősítette Zsíros páter egyházközségi megbízását, amit hivatalosan azzal indokolt, hogy meg kell várni a Cseh András kanonokkal kapcsolatban lefolytatott igazolási eljárás lezárását.

„Nagy örömmel vettem kézbe Plébános Úr jelentését – írta a püspök Zsíros Ferencnek – arról a nagyszerű lelkipásztori helyállásról és működésről, amelyet Plébános Úr és a Jézus Társasági atyák az elmúlt nehéz hónapokban felmutattak. Meleg főpásztori elismerésemet fejezem ki Plébános Úrnak és Munkatársainak azért a hűséges kitartásért és körültekintő, áldozatos buzgólkodásért, amelynek köszönhetjük, hogy a jó hívek ezekben a viharos időkben nem maradtak lelkipásztori ellátás nélkül.”¹⁸

Két nappal Zsíros Ferenc főntebb bemutatott forrásértékű jelentésének elkészülte után, 1945. április 21-én Cseh András kanonok, belvárosi plébános is helyzetjelentést küldött a püspökségnek, amelyben egyrészt tájékoztatta a főpapot visszatértéről, másrészt kérte tőle az egyházközségi elnöki megbízatást.

„Legmélyebb tisztelettel jelentem – írta Cseh András –, hogy távollétem idejére Dr. Verdon Lajos főesperes, Püspöki Helynök Úr, Páter Zsíros Ferenc Jézus Társasági Atyát, a Sz[ent]. István templom plébánosát bízta meg az Egyházközség vezetésével. – Amikor hazatérésem után Püspöki Helynök Urnak jelentettem, hogy a plébánia vezetését átvettem, arra is kértem, hogy az egyházközség vezetését, mint egyházi elnök újra átvehessem. Választ nem kaptam, de úgy értesültem, hogy egyelőre az új kézben marad a vezetés.”¹⁹

Cseh kanonok levelében – miután hivatkozott arra, hogy Verdon Lajos főesperes 1945. április 10-i telefonbeszélgetésük alkamával azt ajánlotta neki, forduljon kérésével közvetlenül a püspökhöz – a következő indokokat hozta föl.

„1./ Semmi különös nehézsége nincs annak, hogy Zsíros páter fölmentessék az egyházközség tiszte alól. Semmi olyan ügy nincs szőnyegen, ami a vezető folytonosságát kívánná. Még az egyházközség szétválasztása sem, mely ügyet visszatérésemig pihentettek, s csak hazajövetelem utáni első gyűlésen vetettek fel újra.²⁰ – Még csak a költségvetés vagy zárszámadás összeállítás sem áll útban, mert ezideig ahhoz hozzá sem fogtak.

2./ Az egyházközség irányításában és ügyeinek vitelében szabálytalanságok vannak. Nem a jóakarát hiánya miatt, hanem az idevonatkozó szabályok és törvények, a sokévi ügyvitelből szereshető tapasztalatok, az egyes ügyek története és az egyházközségi szellemmel való telítettség hiánya miatt.

3./ Sem a vezetőnek, sem a mostani összeállítású »egyháztanács«-nak nincs meg az egyetemes /városunk összkatolikusága/ érdekek iránti érzéke. Ami a költségvetésen kívüli egyoldalú költségek megismétlődéséből különösen kitűnik. Amiket azért nem

17 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

18 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 538/1945.

19 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 953/1945

20 Akkoriban ugyan két plébánia működött Hódmezővásárhelyen, de egy egyházközségi szervezetbe tömörülve, amelynek élén az egyházi elnök állt. Az egyházközség – anyagi és szervezeti – szétválására csak 1946-ban került sor.

vehet észre a felettes hatóság, mert ezen határozatok/ról szóló jegyzőkönyvek/ nincsenek jóváhagyásra felterjesztve. – Ez a partikuláris gondolkodás teljesen érthető, ha rámutatunk arra, hogy az egyháztanács illetve »Intéző Bizottság« /?/ tagjainak újabb összeállítása a Szent István plébánia híveiből történt, mely eljárás még békevilágban is alkalmas az egyensúlyt megbontani.

4./ A Páter Zsíros egyházközségi elnökségével a jezsuiták privilegizált helyzete nem szolgálja a plébániák nyugodt egyensúlyát sem, amelyre én 8 éven át oly nagy súlyt fektettem. Való, hogy a plébániánk /belvárosi/ és papságának működési szabadsága, plébániai jogai nem egyszer háttérbe szorulnak. A jogok kölcsönös tisztelete csupán egyoldalú, a beavatkozás nem ritka eset. Nem kell igen éles szem ahhoz, hogy a folyamatban felfedezzük nemcsak a hegemoniára, illetve szupremáciára²¹, hanem a hódításra való törekvés körvonalait. – Nem állítom, hogy ez tudatos törekvés; de mindenesetre nem biztató annak kitörülhetetlen látása, hogy ez lesz a többágú munka eredménye.

A legkevésbé sérelmes megoldás szerintem az lenne, ha az egyházközségek szétosztásával ők is saját maguk gazdája lennének. De addig is, míg efelől döntés történhetik, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy, ha bölcs mérlegelés szerint jónak látja: méltóztassék Páter Zsíros Ferenc jézustársasági atya, plébános urat az egyházközségi egyházi elnökségtől fölmentve azt újra reám ruházni.”²²

Ugyanezen a napon – 1945. április 21-én – Cseh András a korábban említett püspöki rendelkezéseknek megfelelően maga is adott jelentést, amelyben nem pusztán a Hódmezővásárhelyen és a plébániája területén történt eseményeket írta le, de arra is magyarázatot kívánt adni az egyházmegyei előjárásnak, hogy miért volt távol a megszállás napjaiban – és utána mintegy négy hónapig – kijelölt papi állomáshelyétől.

„Szeptember második felében érkeztek városunkba az első nyugtalanító hírek az orosz seregek közeledéséről, bár azok csak október első hetében váltak valóra. – Én szeptember 25-én orvosom tanácsára Budapestre utaztam, hogy iszapos fürdőket vegyek kínzó reumámra és egyébként is felülvizsgáltsam magamat szakorvossal. Hála Istennek különös bajt nem talált. – Október 3-án Nagyméltóságodnál voltam tisztelgő látogatáson és az eljövendő időkben való miheztartásunkra kikérni kegyes utasításait. – A kultuszminisztérium elnöki osztályától nyert kiküldetési rendelettel /mely a Tisza átlépésére jogosított/ okt[óber]. 6-án hazaindultam Pestről, de – sajnos csak Szegedig jutottam. Vonat nem volt, autó nem vállalkozott, kocsink – sikerült szerezni – útközben a menekültek nagy számát és ijedelmét látva, megtagadta a tovább jövetelt. A rémhírek hatása alatt Budapestre menekültem, mint arról Főpásztoromnak jelentést is tettem.

Itthon ezalatt a következők történtek:

Szeptember 26-án néhány páncélos megközelítette a várost, s azt reggeltől délig messze hordó ágyúkkal lötték. Délelőtt ½ 11 órakor a templom keleti oldalán a gyóntatószékem fölött a szélső nagy ablak sarkánál 10 cm-es ágyúövedék csapott be, felrobbant és a gyóntatószéken, oltárlépcsőn, néhány padban a repesz szakított, a mennyezetet és az orgonát és falakat megsértette. A légnomás a templom 3 hajójának, a kórusnak összes ablakait betörte. Csak a szentély 2 színes ablaka és az orgona mögötti egy ablak maradt sértetlen. A kár körülbelül 10.000 pengő. A hívek ajándékaiból az ablakokat újra beüvegezték.

21 Vezető szerepre, illetve főnhatóságra.

22 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 953/1945.

Aztán csend lett, illetve a harcok visszatolódtak Makó és Földeák környékére. Közben egy Amerikát járt ref[ormátus]. lelkész – aki családjával a tiszai kompon Mindszentnél nem tudott elmenekülni, idegösszeomlást kapott és egész családját kiirtotta, végül önmagát szúrta agyon késsel. – Szept[ember]. 30-án 18 éves kortól mindenkit befogtak sáncásai munkákra. Okt[óber]. 1-jén plakátok jelentek meg, melyen a lakosságot a város kiürítésére hívták fel, illetve a menekülést tanácsolták: mire megindult a menekülők áradata. Az eddigi adatok szerint felnőtt és gyermek mintegy 10–15 000-en hagyták el a várost.

A Plébániánkon híradós század vezetősége, tovább 1 katolikus és 1 evang[élikus]. táborig lelkész, 1 tábornok szállottak meg. Ezek okt[óber]. 7-én elvonultak és a papságnak is tanácsolták a mielőbbi menekülést. Okt[óber]. 6-án éjjel 11-től okt[óber]. 7-én hajnali 3 óráig volt az első és egyetlen – nagy légitámadás, bombázással, mely alatt sokan meghaltak vagy megsérültek. Mire felülkerekedett a félelem és nagyon sokan elmenekültek.

Ekkor menekültek el Dr. Kósa László hitoktatóm, Horváth József káplánom és Bea Antal hittanárom is. A Szent István plébánia papsága is készen állott legalább a tanyavilágba való kihúzódsásra. De aztán itt maradtak, s káplánom kérésére egy páter mindjárt ide is jött kisegítő szolgálatra. Október 11-én állandó helyettesítésre jött Forró Ferenc páter, akit a Püspöki Helynök úr megbízott az adminisztrátori teendőök végzésével, majd nov[ember]. 25-én újabb kisegítőnek P[áter]. Omerovics, akik 1945. febr[uár]. 20-án ha-zaérkezésemig ellátták a lelképásztori teendőket és a hitoktatást.²³

A belvárosi plébános jelentéséből azt is megtudhatjuk, hogy a szovjet városparancsnokság ígéretet tett a szabad vallásgyakorlás föltételeinek biztosítására, valamint, hogy a Vásárhelyről besorozottak és az onnan a front elől elmenekülők mintegy nyolcvan százaléka visszatért, ugyanakkor a harcoknak százhetven katolikus ember esett áldozatul.

„Az orosz parancsnokság a fegyverszüneti feltételek becsületes betartásával szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, amit egy új parancsnok előttünk ápr[ilis]. elején ünnepelesen megújított. – Az egyházi személyeknek semmi bántódásuk nem történt; a templomban, a plébánián, egyházi lakásokban úgyszólván semmi kár nem esett. A jezsuitáknak, név szerint az igen kedves Forró Ferenc páternek, Kálózy János²⁴ fráternek elévülhetetlen érdeme, hogy a templom felszerelése, a plébániái lakások berendezése: bútor, ruha és ágyneműk szinte hiánytalanul megvannak. – Az egyházi épületeket sem érte kár. Az idők múlása okozta bajok is legfőljebb a plébániák és egyházközségi tanyáépületeken vannak. Sajnos: azok helyrehozatalára nincs pénzünk; de viszont építőanyagot sem lehet kapni, a munkabérekről pedig jobb nem is szólni.

Az elmenekülteknek /és bevonultaknak/ eddig mintegy 80%-a érkezett vissza. A Dunántúl még sokan vannak, és ifjúságunkból sokan mentek vagy vittek ki Németországba, akiket szorongva és imádkozva várunk vissza.

Városunk – Isten különöse jóvoltából – a nagyobb csapásokat elkerülte. Bombázás csak egyszer volt. Az anyakönyvek tanúsága szerint körülbelül 170 katolikus halottja van a háborúnak, akik a Hősök temetőjének parcellájában vannak elhantolva.²⁵

Cseh András kanonok beszámolója végén arra is kitért, hogy a város két plébániájának – a Szentháromság-templom és a Szent István-templom – hívei között konfliktust okozott az, hogy a belvárosi plébánia papjai elhagyták a várost és a hódmezővásárhelyi

23 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 953/1945.

24 Helyen: Kálóczy János.

25 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 953/1945.

katolikusok lelki gondozására csak a jezsuita atyák maradtak a városban. De jelentős problémaként említette az egyházi személyek elleni igazoló eljárásokat és a helyi egyházközségi és kegyúri földeknek a földbirtokreform során való igénybevételét is.

„A plébánia papságából legelsőnek Dr. Kósa László hitoktató tért vissza Kecskemétről, 1945. febr[uar]. 17-én, utána Cseh András plébános, február 20-án, végül Horváth József káplán, április 9-én. Bea Antal hittanár – úgy értesültem – a berkenyei plébániát látja el ideiglenesen.

A jezsuita páterek február 25-én fejezték be kiegészítő működésüket, s azóta a régi rendben, megújult buzgalommal foglalkozunk a hívekkel templomban, iskolákban, s a családok látogatásával az ő otthonukban. A templom látogatottsága, a napi s egyébkori szentáldozások száma növekvőben. A tanyai kiszállásokat, melyek múlt év október óta szüneteltek, újra rendszeresítjük.

Híveink kivétel nélkül szeretettel fogadtak s egyetlen megjegyzésük is sajnálkozó volt: »De kár, hogy elmentek, itthon nem történt volna semmi bajuk!«. – Nem úgy a Szent István plébánia egyes hívei, akik talán azért mert a jezsuiták nem menekültek el innen – »büszké« a papjaikra. Pedig onnan is menekült el páter, csak másképen állítják be. – Lekicsinylő felfogásuknak hangot is adnak és olyképpen viselkednek is velünk szemben. Úgy látszik, hogy ezek nem a »papot« becsülik, hanem csak a saját papjaikat. – Ezt a megkülönböztetett tiszteletet a másik plébánia el is fogadja, nem is védenek bennünket, nehogy különleges megtisztelőket megbántsák és rokonszenvüket kockáztassák.

De ez nem baj, a mi híveink tisztelnek, szeretnek, nem bántanak, ragaszkodnak hozzánk. – Ezek ismernek bennünket, hogy: kik vagyunk, mit érünk!

Inkább baj, hogy az itt maradt papság nem nézett utána illetékes helyen, hogy a 15/1945. M.E. sz. rendelet »kötelezi-e« igazolásra a papságot és emiatt saját magukat, minket sokszor izgalomnak, nyugtalanságnak tettek ki. De bízunk a Jó Istenben, hogy ez is mielőbb elmúlik, véget ér.²⁶

Még ennél is nagyobb baj, hogy a plébániák, kántorok javadalmi földjeit, továbbá az egyházközségi és kegyúri földeket 558 katasztrális terjedelemben elvették, illetve összesen 100 katasztrális hold földet hagytak meg a belvárosi plébánia és hitközségi ingatlanok egymás melletti lapos, vizes, szikes rét és legelő földjén, melyben alig van szántóföld. – Az Egyházközség igen nehéz feladat előtt áll, melyen az Isteni Gondviselésen kívül a hívek hite és buzgósa tud csak átsegíteni, hogy minden intézményünket fenntarthatassuk. – De erről, azt hiszem, az Egyházközség elnöke fog majd részletesen beszámolni. – Azt is remélem, hogy a benyújtott fellebbezésünk és a hatóságok igazságérzete a földkérdést kedvezőbben fogja elintézni.»²⁷

Pétery József váci püspök – mint válaszából kiderül – nem nagyon fogadta el Cseh András magyarázatát a szovjet megszállóktól sanyargatott híveitől való távolmaradásra. 1945. június 4-én kelt válaszában – amely éppen ellentétes hangvételű a Zsíros Ferenc páter tevékenységét elismerő levelével – szükszavúan, de maróan, a következőket írta. „Jelentését tudomásul veszem. Magam is nagyon sajnálom, hogy a világi papság elmenekült és megértem, hogy a hívek a jezsuitákat többre becsülik.»²⁸

26 Ugyan a jogszabály nem írta elő az egyházi személyek (felekezeti alkalmazottak) igazolását, mégis alávetették őket – országszerte – igazoló eljárásoknak.

27 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 953/1945.

28 VPKL A. I. 1. d. Hódmezővásárhely. V. doboz (1945–1962) 953/1945.

PÉTER MIKLÓS

ECCLESIASTIC SOURCES ON THE SOVIET OCCUPATION OF HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
(1944–1945)

During the examined period, the Catholic church had several institutions in Hódmezővásárhely. Beside the ancient Trinity parish church in midtown, the newly organized St Stephen church, managed by the Jesuits, also received a parish (in 1936, as an entity in canon law); the parish community of Catholic followers was established in 1946. The female branch of the Dominican order had a cloister and operated schools in the town, while Jesuit monks worked not only in the parish church, but also contributed to the spiritual tending of the many farmers in the area, to religious education and to youth pastoral activities.

Within the Hungarian Catholic church administration, Hódmezővásárhely was part of the diocese of Vác, led by József Pétery; more specifically, the town belonged to the Hódmezővásárhely deanery, which was part of the Csongrád arch-deanery district. The dean of Hódmezővásárhely was abbot Lajos Verdon, presbyter of Szegvár. The presbyter of the midtown church was canon András Cseh, while in the St Stephen church the Jesuit Ferenc Zsíros served as priest.

In the recent decades, events of the Soviet occupation of Hungary became a more and more examined and exposed chapter of our 20th-century history. The paper presents documents kept in the archives of the Vác diocese and made in April-June 1945, these summarize the major developments in the ecclesiastic and urban history of Hódmezővásárhely between October 1944 and early 1945. Beside the particular figures and facts of considerable source value, these ecclesiastic reports point out the details of the conflict that emerged between presbyter András Cseh, who fled from the invaders, and the Jesuits working in the St Stephen church.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MINDSZENTY-LEVELEK A KALIFORNIAI YORBA LINDÁBAN,
A NIXON-KÖNYVTÁRBAN¹

Mindszenty József bíboros hercegprímás az amerikai követségen való tartózkodása alatt nyolc levelet küldött Nixon elnöknek,² aki csak egyre válaszolt, 1971 júliusában, kiutazásával kapcsolatban. A budapesti amerikai nagykövetség elhagyását (1971. szeptember 28.) követően további hat számozott és egy számozatlan tételt találtunk, amelyből öt Mindszenty bíboros levele Nixon elnökhöz, kettő pedig Nixon elnök üzenete Mindszenty bíboroshoz: egy gratuláló levél a 80. születésnapra és egy köszöntő távirat az első amerikai út alkalmából.

Tekintettel arra, hogy kutatásaink során rátaláltunk a VI. Pál pápa és Nixon elnök 1969. március 2-i személyes találkozásáról készült följegyzésre és 1971. novemberi levélváltására, s mivel témánkra vonatkozik, ezt is fölvtettük e közlésünkbe. A pápa mindkét alkalommal megköszönte az elnöknek a Mindszenty bíborosnak nyújtott menedéket.

Az 1956. november 4. és 1971. szeptember 28. közötti követségi periódus levelezését a washingtoni külügyminisztérium három levéltári fondjában őrzött példányok alapján magyar fordításban is közzé tettük.³ Ezt követően vetettük össze a másolatokat három elnöki levéltárban őrzött eredetikkkel, ennek alapján készült a bilingvis,⁴ majd az angol⁵ szövegkiadás. A Nixon-Könyvtár anyagát korábban tehát nem vettük figyelembe, így a követségi periódus levelezésének rövid táblázatos kimutatását követően közöljük VI. Pál pápa és Nixon elnök vonatkozó levéltári anyagát, majd pedig a 1971. szeptember 28-át követő levelezés szövegét.

A bíboros leveleinek eredeti példányait az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárának egyik intézménye, a Kalifornia állam Yorba Linda nevű helységében (Los Angelestől ke-

1 Ezúton is köszönetet mondok egyik rendtársamnak, aki felkérésre a helyszínre utazott és az első felvételeket készítette, továbbá Balogh Margitnak és Bognár Szabinának, akik velem kutatási eredményeiket megosztották. Ily módon két felvételsor is rendelkezésemre áll ezen összefoglalás készítésekor.

2 Nixon (1913–1994. április 22.), az Egyesült Államok 37. elnöke, hivatalba lépett 1969. január 20-án, elnöki adminisztrációja 1974. augusztus 9-ig tartott.

3 SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, Budapest 2010. 283–315.

4 SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Mindszenty bíboros to the Political Leaders of the United States, 1956–1971*, METEM, Budapest 2011. E kötetünkben még nem vehettük figyelembe a Nixon-Könyvtár anyagát.

5 Adam SOMORJAI OSB–Tibor ZINNER: *Do not forget this small honest nation*. Bloomington, IN, USA, 2013. E kötetünkben sem vehettük még figyelembe a Nixon-Könyvtár anyagát.

letre) található Nixon Elnöki Könyvtár őrzi.⁶ Az austini (Texas) Johnson-Könyvtárhoz⁷ és az abilenei (Kansas állam) Eisenhower-Könyvtárhoz⁸ hasonlóan a helyszíni kutatásra előzetesen interneten lehetett felkészülni. Mint a többi esetben, szükséges volt előzetes időpont egyeztetése, e-mailben való jelentkezés. A levéltár részéről azonnal érkezett válasz, később pedig részletes tájékoztatás.

A Nixon-Könyvtárban is a következő kérdések tisztázását reméltük:

1. Hány Mindszenty-levél érkezett be a Fehér Házba?
2. Van-e olyan Mindszenty-levél, amelyet idáig nem ismertünk?
3. A levelek eljutottak-e az elnökhöz?

Összesen mintegy három és félezer dokumentum felvétele készült el, ennek kb. egytizede az, ami kifejezetten Mindszenty bíboros követségi tartózkodására és levelezésére vonatkozik.⁹

KUTATÁSAINK SORÁN FIGYELEMBE VETT LEVÉLTÁRI ÖRZÉSI EGYSÉGEK

Kutatásunk során figyelembe vettük a magyar vonatkozású dokumentumokat, de ebben a közlésünkben kifejezetten Mindszenty-levelekkel foglalkozunk. A mindenkori kíséző dokumentumok általában e levelek környékén található meg. Elsősorban a következő őrzési egységek keltették fel figyelmünket:

Nixon-Könyvtár (RMN), Yorba Linda, CA	Rövidítések
President Personal File (PPF)	
Name/Subject File, Box 11	RMN PPF B11
Az elnök személyes iratai.	
White House Central Files (WHCF) - Countries (CO)	
Subject Files, CO, Box 35	RMN WHCF B35
A Fehér Ház központi dokumentumai, ezek Nixon elnök hivatalának iratai.	
National Security Council (NSC)	
A Fehér Házban Nixon elnök hivatala mellett működött a Nemzetbiztonsági Tanács, ennek irattára.	
– NSC Files – Presidential Correspondence, Box 755. 2. dosszié	RMN NSC B755
Az eredetit csak külön kérésre, betekintésre, a könyvtáros (levéltáros) jelenlétében, amint a bostoni Kennedy-Könyvtárban és az austini Johnson-Könyvtárban is történt.	
A kiadott másolat jelzete: „Preservation Copy. Original in parallel President’s Personal File: President Personal File Name/Subject File, 1969–1974.”	
– NSC Files – Name Files, Box 828 6. dosszié	RMN NSC B828
– NSC Files – Country Files – Europe Box 693. 1. dosszié	RMN NSC B693
– NSC Files – Country Files – Europe, Vatican, Box 732	RMN NSC B732

⁶ Internetes honlapja: www.nixonlibrary.gov.

⁷ Lásd közlésünket: SOMORJAI Ádám OSB: *Mindszenty-levelek Texasban, a Johnson-Könyvtárban*. In: MEV 25 (2013/1–2) 125–130.

⁸ Lásd közlésünket: Uő: *Mindszenty-levelek Kansasban, az Eisenhower-Könyvtárban*. In: MEV 27 (2015/1–2), 115–120.

⁹ E közlésünkben sem térünk ki a Nixon-Könyvtár magyar köztörténeti jelentőségére, mert csak ismételnénk azokat az észrevételeket, amit a Kennedy-Könyvtár esetében tettünk, lásd: Uő: *Mindszenty-levelek a bostoni Kennedy-Könyvtárban*, in: MEV 21 (2010/3–4) 201–205.

Természetesen feltüntetjük az amerikai külügyminisztérium (State Department) három hivatalában korábban megtalált példányokat is, melyek rövid leírása:

National Archives and Records Administration (NARA), State Department

Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára (Új épület: College Park, Maryland, Washington DC külvárosa)

Budapesti Követség fondja (azon belül is a Mindszenty-különgyűjtemény) – rövidítve: BP
Leírása: NARA, Record Group 84, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163, Classified and unclassified files relating to Mindszenty bíboros, 1956-1972, maintained by the Mission in Budapest, 6 doboz, ebből a 4. és 5. doboz.

Kelet-Európai Hivatal (Office for Eastern European Affairs) fondja – rövidítve: EE
Leírása: NARA, Record Group 59, General Records of the Department of State, 1789-2002, Office of the Eastern European Affairs, 12 doboz, ebből a 9–11. dobozok.

Központi Hivatalok (Central Files) fondja – rövidítve: CF
Leírása: NARA, Record Group 59, Central Files. A következő leírású fondban: SOC 12-1 HUNG (Churches in Hungary), Central Files, 3067–3068. és 3072. sz. dobozok.

IDŐRENDI KIMUTATÁS A MINDSZENTY-NIXON LEVELEZÉSRŐL

Táblázatunk azokat a leveleket tartalmazza, amelyeket kutatásainkban az amerikai külügyminisztérium három fondjában (Budapesti Követség, Kelet-Európai Hivatal és az ú.n. Központi Hivatalok gyűjtőfond) ezidáig megtaláltunk, kiegészítve a Nixon-Könyvtárban tett kutatások eredményével. Kimutatásunk szerint

1971. szeptember 28-át megelőzően összesen kilenc tételt ismerünk, ezek mindegyike levél, ebből nyolcat küldött Mindszenty, három kivételével megérkeztek. Összesen három eredetit találtunk meg. 1971. szeptember 28-át követően pedig hat számozott, egy számozatlan tételt ismerünk, ebből kettő az elnök levele ill. távirata, négy pedig Mindszenty levele, egy kivételével megtaláltuk az eredetiket.

Mindszenty bíboros aláírása az eredetiken vagy kék, vagy fekete színű tollal történt. Egy eredetijét ilyen szempontból nem vizsgáltuk meg. Nixon elnök, elődeitől eltérően, nem láttamozta a neki címzett és az általa megtekintett leveleket.

*Amerikai követségi periódus, Budapest
 1968. november 4. – 1971. szeptember 28.*

State Department RMN
 Washington (College Park) Yorba Linda, CA

1968

1. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1968. november 8. BP – – –

1969

2. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1969. július 3. BP EE CF RMN NSC B755 orig kék

1970

3. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1970. március 5. BP – CF RMN NSC B828 or fekete
 4. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1970. szept. 15. BP – CF RMN NSC B828
 RMN WHCF orig fekete
 5. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1970. október 13. BP – – RMN NSC B35 orig fekete
 6. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1970. november 2. BP – – –

1971

7. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1971. június 27.¹⁰ BP – – –
 8. Levél, Nixon elnök Mindszenty bíboroshoz 1971. július 14. BP – CF RMN NSC B828
 9. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1971. július 29. BP – – –

Pázmáneum, Bécs
 1971. október 23. – 1975. május 6.

1971

10. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1971. nov. 5. RMN NSC orig kék

1972

11. Levél, Nixon elnök Mindszenty bíboroshoz 1972. márc. 28. RMN NSC B828
 12. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1972. okt. 26. RMN NSC B828 orig kék

1973

13. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1973. febr. 28. RMN PPF orig [?]
 14. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1973. május 24. RMN WHCF B35 orig kék
 15. Távirat, Nixon elnök Mindszenty bíboroshoz 1973. szept. 29. RMN NSC B755
 Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz 1973. okt. 2. MMAL 086/5. (MFN 10199, L-5034)

10 Ezt a fontos levelet nem találtuk meg eredetiben, csak tartalmának távirati összefoglalását. Mivel a State Departmentben készült a válasz tervezet, vélhető, hogy a Central Files általunk nem konzultált dobozainak egyikében található.

VI. PÁL PÁPA ÉS NIXON ELNÖK MINDSZENTY BÍBOROSRÓL
1969. MÁRCIUS 2.

Nixon elnököt 1969. március 2-án fogadta VI. Pál pápa a Vatikánban. A megbeszélésről készült amerikai főljegyzés szerint jelen voltak: Nixon elnök, VI. Pál pápa, Mons. Casaroli, Mons. Carew¹¹ és MG Walters¹². A többoldalas emlékeztető szerint az első témák között szerepelt Mindszenty bíboros követségi menedéke. A pápa nevében Mons. Carew felolvasott egy emlékeztetőt, amelyben kifejezte a pápa háláját az Egyesült Államoknak azért, hogy vendégül látják Mindszenty bíborost. Válaszában az elnök elmondta, hogy szívesen látják vendégül Mindszenty bíborost a budapesti nagykövetségen és a maga részéről sajnálja, hogy a bíboros ilyen szűkös körülmények között élhet ott. A Szentatya bizonyos lehet afelől, hogy az Egyesült Államok boldogan ad neki menedéket és segítséget, amíg ez szükséges lesz. A pápa megismételte köszönetét.¹³ Ugyanitt megtalálható a főljegyzések (memorandum) között az első helyen a Mindszenty bíborosról készített emlékeztető is, melyben az Apostoli Szentszék biztosítja az elnököt, hogy kielégítő és méltányos megoldást keres a problémára.¹⁴ – Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy az érintendő témákról február hónapban készült részletes terv szerint, amelyet a State Department és a Fehér Ház apparátusa benyújtott az elnöknek, nem szerepel Mindszenty bíboros kérdése.¹⁵

11 Mons. William Aquin Carew (1922–2012) kanadai pap, szentszéki diplomata, ez idő szerint a Vatikáni Államtitkárság munkatársa volt. 1969-től apostoli nuncius Ruandában és Burundiban, 1970-től püspök, c. érsek, 1974-től apostoli pro-nuncius Ciprusban és apostoli delegátus Jeruzsálemben és Palesztinában, 1983–1997 között apostoli pro-nuncius Japánban.

12 „MG Walters” az elnök kíséretében érkezhetett, feltehetően tolmácsi feladatokat látott el. Személyére nézve nem találtunk adatot. Érdekes névegyezés, hogy Cabot Lodge hivatali utódja egy David Walters volt, 1977–1978-ban.

13 A főljegyzés első négy bekezdése: „The Pope opened the conversation by stating how happy he was to receive the President’s visit and how grateful he was to the President for altering his schedule in order to come and see him. The President said that he too was very happy to see the Pope and was grateful to the Pope for receiving him. He felt it was a good thing at the outset of his administration to have occasion to talk with the Pope. – Monsignor Carew then read a memorandum expressing the Pope’s gratitude to the United States for the hospitality given Cardinal Mindszenty – The President said that we had been very happy to have Cardinal Mindszenty in the Embassy at Budapest and that he himself had been very happy to have Cardinal Mindszenty in the Embassy at Budapest and that he himself had been there and regretted that the Cardinal had to live in such confined quarters there. But the Holy Father could be sure that the United States would be happy to provide him with sanctuary and assistance as long as this was necessary. The Pope repeated this thanks for the passage of messages to and from the Cardinal. (The Memorandum is attached). – Monsignor Casaroli then read a memorandum from the Pope concerning Viet-Nam, which is attached. [...] – Jelzete: RMN NSC Country Files, Europe, Vatican Box 732.

14 Cardinal Mindszenty. The Holy Father desires to renew to the Government of the United States of America the expression of His most sincere gratitude for the courteous and thoughtful hospitality which continues to be granted to His Eminence Cardinal Mindszenty, on the premises of the American Embassy in Budapest; as well as for the generous kindness with which correspondence and messages of the Cardinal, to and from the Holy See, are forwarded. – With regret for the discomfort and many problems which that hospitality involves, the Holy See gives assurance that it is constantly intended to seek for and promote, as far as possible, a satisfactory and honorable solution for this situation. March 12 1969. – Jelzete: RMN NSC Country Files, Europe, Vatican Box 732.

15 National Archives and Records Administration, Record Group 59 Lot 74D177, A1 (5609) Box 15. EUR/WEA, Records Relating to Italy and Switzerland 1947–1972: President Nixon’s trip to Europe February–March 1969 Italy. Talking Points, 1969. február 20.

VI. PÁL PÁPA ÉS NIXON ELNÖK MINDSZENTY BÍBOROS MENEDÉKÉVEL KAPCSOLATBAN,
1971. NOVEMBER 5. ÉS NOVEMBER 29.

1971. november 5. Levél, VI. Pál pápa Nixon elnökhöz

Jelzete: RMN NSC Country Files, Europe, Vatican B732

Gépelte, aláírt, fénymásolat.

A levél időzítéséhez két körülményt kell figyelembe vennünk: egyrészt Mindszenty bíboros szeptember 28-i távozását az amerikai követségről ill. október 23-i távozását a Vatikánból, másrészt Cabot Lodge nagykövet¹⁶ november 8-i pápai audienciáját, amikor a levelet, Lodge szerint, a pápa adta át neki.¹⁷ Ebben mond köszönetet VI. Pál pápa a 15 éves menedékért.

Címer

To the Honorable Richard Nixon
President of the United States of America

On September 28 last, we had the joy of welcoming to the Vatican, after so many years, our dear brother, Cardinal József Mindszenty, Primate of Hungary.

A few hours before, he had left the American Embassy in Budapest, where in the autumn of 1956 he had, in dramatic circumstances, asked for and immediately received the protection of the Government of the United States. He had passed there almost fifteen years of enforced separation from his beloved archdiocese of Esztergom, always hoping for an early return to its clergy and people.

Now that this distressing situation has reached a positive conclusion, we wish to express once more to you, Mister President, to your Government and to your whole nation our deepest gratitude for the generous hospitality accorded to the Cardinal, for the care and courtesy given him and for the understanding shown to him even in the most critical moments.

While we trust in Divine Providence to reward adequately such great kindness, we cordially invoke upon you, Mister President, upon your distinguished family and on your great and noble country the richest blessings of the Lord.

From the Vatican, November 5, 1971

Paulus PP. VI- [s. k.]

16 Cabot Lodge, Henry Jr. (1902–1985) 1952-ben Eisenhower kampánymenedzsere, 1952-ben, az Amerikai Egyesült Államok képviselője az ENSZ-ben 1953–1960 között, alulmaradt az alelnök-jelöltségért folyó versengésben 1960-ban. Vietnámban 1963–1964 közepe és 1965 közepe–1967, az NSZK-ban 1968–1969 között nagykövet. Párizsban, a vietnami tárgyalásokon hazája küldöttségét vezette 1969-ben. Nagyköveti rangban az elnök személyes képviselője a Vatikánban 1970. június 5. és 1977. július 6. között, római irodáját Robert F. Illing vezette, ő időnként néhány hétre utazott Rómába. Őt megelőzően mintegy két évtizeden át nem volt külön kinevezett amerikai vatikáni követ, az Olaszországnál akkreditált amerikai nagykövetség foglalkozott a vatikáni kapcsolatokkal. A teljes értékű diplomáciai kapcsolatokat csak 1984-ben vette föl az Egyesült Államok kormánya az Apostoli Szentszékkal.

17 Lásd Cabot Lodge 1971. november 8-án kelt kísérő levelét Henry Kissingernek, az elnök nemzetbiztonsági főtanácsadójának: „Dear Henry: Enclosed is a letter to the President which Pope Paul VI handed me today. – As you know, the United States Government has for years wanted to get Cardinal Mindszenty out of Hungary the Embassy but it only became possible after President Nixon had established this new relationship with the Vatican.” Jelzete: RMN NSC Country Files, Europe, Vatican B732.

*

Lodge nagykövetnek az a fentebb idézett mondata, amelyben saját missziójának fontosságára utal, miszerint ez tette lehetővé a Mindszenty-kérdés megoldását, megvilágítja a Nixon elnöknek 1969. március 3-án adott személyes pápai kihallgatás és az 1971. novemberi levélváltás belső összefüggését. Ha igazat adhatunk Lodge-nak – és ezt erősíti a fentebb már hivatkozott 1969. februári följegyzés a tervezett megbeszélési pontokról az elnök és a pápa között, amelyben első helyen az USA-vatikáni kapcsolatok erősítését nevezték meg –,¹⁸ akkor az ő misszióját készítette elő ez a vatikáni csúcstalálkozó, és ez az egyik fontos körülmény, mert így az amerikai diplomácia a Vatikánon keresztül is nyomást tudott gyakorolni annak érdekében, hogy Mindszenty bíboros elhagyja a budapesti nagykövetséget.

Mindezek után arra gondolhatunk, hogy ha húszéves szünet után az amerikai elnök ismét személyes képviselőt küld a Vatikánba, akkor annak súlyos oka van és megvizsgálendő, hogy a Mindszenty-kérdés megoldása ezen belül mekkora hangsúlyt kaphatott.

1971. november 29. Levél, Nixon elnök válasza VI. Pál pápának

Közzétéve a budapesti amerikai követségi példány és a Central Files-ban őrzött példány alapján.¹⁹

AZ 1971–1975. KÖZÖTTI BÉCSI LEVELEZÉS SZÖVEGKÖZLÉSE

1971

10. 1971. november 5. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz

Jelzete: RMN, NSC Files – Country Files – Europe, Box 693. 1. dosszié.

A nyugati sajtó híreiből és komoly forrásokból értesült arról, hogy a jelenlegi washingtoni adminisztráció át akarja adni Szent István Szent Koronáját az ateista, illegális magyar rezsimnek, vagy moszkvai megfelelőjének. Nehezen hiszi el ezeket a sajtó által terjesztett híreket, mert az elnök 1970-ben megígérte, hogy nem adja át sátán követőinek a legszentebb és legnagyobb nemzeti ereklyét és büszkeséget.²⁰

18 „The principal objective of this visit should be to establish a personal relationship with the Pope and to share with him our estimate of the world today, including Vietnam, the Middle East, disarmament, and East-West relations. This is particularly desirable, since, in the absence of a regularly established link with the Vatican, the Pope’s view of American policies is not necessarily always an accurate one.” Jelzetét lásd fentebb.

19 SOMORJAI Ádám: „His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, Budapest 2012. 303–304. Faksimile: 294. Interneten: <http://mek.oszk.hu/13800/13863/>

20 1970-ben október 13-i kelettel fordult ez ügyben a bíboros Nixon elnökhöz, és mivel a válasz késett, november 2-án meg akarta sürgetni azt. Végül január folyamán kapott választ, amelyet Puhan nagykövet szóban kellett átadjon, s amelyben a főbb pontok: „1. levelét megkapta a Fehér Ház és ott tanulmányozták. 2. Jelenleg nem tervezik a Szent Korona visszaadását Magyarországnak. 3. Nagyra becstülik a bíboros érdeklődését a kérdéssel kapcsolatban és 4. Sajnálják, hogy nem tehetnek eleget kérésének és nem küld-

To the President of the United States
 Mr. Richard Nixon
 White House
 Washington D. C.

Vienna, November 5th, 1971.

Sir,

From Western Press reports and from other serious sources we got the information, that the present Administration in Washington intends to hand over the Holy Crown of St. Stephen to the atheistic, illegal Hungarian regime, or to that similar in Moscow.

I don't easily believe these rumours, spread by the Press, because Mr. President promised me in 1970 not to hand over to these followers of Satan our holiest and greatest national relic and pride.

Mr. President sincerely Yours
 + *Joseph Card. Mindszenty* [aláírt]
 Primate of Hungary

Mindszentynek ezt a levelét az amerikai magyarok küldöttsége adta át Harry S. Dentnek,²¹ az elnök irodájában, akiket Dr. Eckhardt Tibor²² és Pásztor László²³ vezett.²⁴ Mint maga Eckhardt írja, Mindszenty titkára, Vecsey József kérte arra, hogy sze-

hetik a koronát a Vatikánba, mert a korona egyértelműen a magyar nemzet tulajdona és az adott körülmények között egyoldalúan nem adhatják át a magyar kincset, amelyet eddig ők őriztek, egy harmadik félnek.” – Robert McKisson 1971. január 12-én kelt utasítása Puhán nagykövetnek, eredeti angol szövegét a budapesti követségi példány alapján közzétette: SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, i. m.* 370. 265. jegyzet. Az idézet a 340. oldalról.

- 21 Harry S. Dent (1930–2007), amerikai politikai stratégia, a Republikánus Déli Stratégia egyik szellemi atyja, nem azonos fiával, Harry S. Dent Jr-al, aki pénzügyi szakember. Dent Senior Nixon kampányában segített, ezért annak elnöksége alatt négy éven át a Fehér Házban az ő politikai tanácsadója és politikai stratégája volt. Pénzügyi visszaélés miatt 1972 decemberében meg kellett válnon hivatalától. Ennek a periódusnak levéltári hagyatékát szintén a Nixon-Könyvtár őrzi, leírását lásd: <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/c89887j5/> (életrajz is).
- 22 Eckhardt Tibor (Makó 1888–New York 1972), 1932–1952 között a Független Kisgazdapárt elnöke, országgyűlési képviselő, 1940-ben Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából, az Egyesült Államokba utazott, angolszász kapcsolatokat kiépítendő. A washingtoni Georgetown Egyetem előadója. 1941–1945 között a State Departmenttel dolgozott együtt. Az amerikai Magyar Nemzeti Tanács egyik megszervezője. Levéltári hagyatéka a stanfordi (Kalifornia) Hoover-Intézetben található, 24 kézirat doboz, kb. kilenc folyóméter anyag. Leírását lásd: <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf8d5nb2w9/?query=Eckhardt>
- 23 Pásztor László (1921–2015) gyógyszerész, a Hungarista Mozgalom tagja, amerikai magyar politikus. 1956 novemberétől előbb Bécsben és, 1957-től az Egyesült Államokban. 1969-ben a Republikánus Párt egyik országos igazgatója, 1970-ben az Országos Republikánus Nemzetiségi Tanács elnöke, 1971-ben a Republikánus Párt Elnöki Tanácsadó Testülete elnöke. 1984-ben az Amerikai Magyarok Országos Szövetsége egyik alapítója. Halálhírét a The Washington Times 2015. május 4-i száma tette közzé, lásd: <http://www.legacy.com/obituaries/washingtontimes/obituary.aspx?n=laszlo-c-pasztor&pid=174776761>
- 24 „Attached is a letter from Joseph Mindszenty to the President. It was hand-delivered to me by Dr. Tibor Eckhardt and some other gentlemen including Laszlo Pasztor, our nationality leader at the Republican National Committee. Naturally, these Hungarians are very concerned about the Paul Scott story on returning the Holy Crown and its jewels to the Communist government of Hungary. I cannot tell you how emotional these people get about this subject.” Harry S. Dent 1971. november 16-án kelt emlékeztetője Alexander M. Haig tábornok számára, jelzete: RMN NSC Files – Country Files – Europe, Box 693. 1. dosszié.

mélyesen adja át Nixon elnöknek. Eckhart magyarból fordította a levelet, annak szövege lényegesen eltér az aláírt példányétól.²⁵

Figyelemreméltó egybeesés, hogy ugyanerre a napra esik VI. Pál pápa levelének kelte Nixon elnökhöz, amelyben köszönetet mond azért, hogy az Egyesült Államok vendégül látta Mindszenty bíborost. Erről a levélről Mindszentynek nem volt tudomása.

Mindszenty bíboros nem kapott külön választ, csak Eckhart professor beszámolóját.²⁶

1972

11. 1972. március 28. Levél, Nixon elnök Mindszenty bíboroshoz

Jelzete: RMN, NSC, Name Files, Box 828, Mindszenty, Cardinal (April 70–May 74)

Hivatali példány, gépelt.

Nixon elnök gratulál Mindszenty bíboros 80. születésnapjára

My Dear Cardinal Mindszenty: It is a pleasure for me to extend to you congratulations and best wishes on the occasion of your 80th birthday.

May your celebration on this significant anniversary find you in good health.

25 Eckhardt Tibor, Coordinating Committee of Hungarian Organizations in North America. Supported by more than 400 Hungarian organizations. Chairman: dr. Tibor Eckhart. 121 East 31st Street New York, N. Y. 10016

November 9th, 1971

Memorandum

I have received today a letter from Cardinal Mindszenty, dated in Vienna, on November 5th. It reads in English (translated from Hungarian):

“Mr. Minister,

The news have spread and continue to appear that Washington is prepared to extradite St. Stephen’s Crown; this has been confirmed by a diplomat also.

If your Excellency obtains confirmation of it, please, present yourself before the President to convince him of the necessity of a firm denial concerning this insulting intention, detrimental and revolting to all Hungarians.

Please accept, Mr. Minister the expression of my sincere esteem

Joseph Mindszenty
Primate of Hungary”

A closed letter, addressed to President Nixon, is attached to the Primate’s letter with a note to me from dr. Joseph Vecsey, who acts as the Primate’s Secretary, telling that “His Eminence asks you to deliver personally this letter addressed to President Nixon in the White House”. *Tibor Eckhardt* [s. k.] Dr. Tibor Eckhardt. – Jelzete: RMN NSC Files, Country Files, Europe, Box 693. 1. dosszié.

26 Eckhardt Tibor 1971. november 17-én levele Mindszenty Józsefhez, lásd: Hoover Institution Archives, Tibor Eckhardt, Box 2. Correspondence: Mindszenty, Cardinal Joseph. A kérdéshez lásd: BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975*. MTA Bölcsészettudományi Központ, Budapest 2015, 1245. – Eckhart 1972 február 22-én a New York Times-ban is publikált a kérdésben, miután ugyanazon újság azt megelőzően, február 9-én Bécsből jelentette: „Nixon elnök arról tájékoztatta Mindszenty bíborost, hogy a korona továbbra is az amerikai kormány őrizekében marad. [...] Az Amerikai Magyar Szervezetek Koordináló Bizottsága vezető tagjai – Eckhart Tibor, Pásztor László, Pogány András, Gereben István – több ízben interveniáltak a washingtoni kormánynál és törvényhozásnál, ahol mindannyiszor azt a lakonikus választ kapták, hogy ‘nincsenek tervek a Szent Korona kiadására’.” Lásd: BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza*, internetes kiadás, Országos Széchényi Könyvtár Budapest 2006: <http://mek.oszk.hu/03400/03472/03472.pdf> – V. Hetvenöt. 2. A korona c. alfejezet.

Sincerely,
Richard Nixon [aláírás hiányzik]

His Eminence
Jozsef Cardinal Mindszenty
Pazneum [sic!]
Vienna

12. 1972. október 26. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz

Jelzete: RMN, NSC, Name Files, Box 828, Mindszenty, Cardinal (April 70–May 74)²⁷
Eredeti, gépelt, aláírt. Faksimilijét lásd: BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975. i. m.*, 1326.

Király távollétében, mint annak képviselője, Magyarország Primása, ismét az elnökhöz fordul, hogy biztosítékot kapjon: a szentkoronát nem fogják átadni új tulajdonosnak, egyben megismétli kérését, hogy fontolja meg annak visszaszolgáltatását a Vatikánhoz, amely a donátor volt.

Sir, [ceruzával fölötte: President] for a short time, if we are not mistaken, the cause of the Holy Crown came to a rest. But for how long?

For making true the national unity which seems to be the condition of delivery no one country gives a help more than verbal encouragements. – We are told that leaving the public opinion aside the Holy Crown would be moved to a new owner. I would be grateful to receive from you, Sir, lines reassuring me about your firm being as to it.

As the same time I ask you to do me the favor of pondering over the question of returning the holy Crown to the Vatican. It was the donator of it and it has been my first suggestion to return it back to the Vatican.

The undersigned Primate of Hungary representing the absent king has to act on behalf of it as a national property.

With my respectful compliments

Yours truly
+Joseph Card. Mindszenty [aláírt]
Archbishop of Esztergom
Primate of Hungary

on env: Jos. Card. Mindszenty
Boltzmannsgasse 14
1090 Wien Austria

Mr. Richard Nixon
President of the United States
Washington DC

²⁷ Mészáros István kutatása szerint megvan a fogalmazvány is a Mindszenty Alapítvány Levéltárában, a Bgy 90 jelzet alatt. Lásd MÉSZÁROS István: *Mindszenty iratkatalógus és bibliográfia*. Budapest 1995. 120. – Németh László Imre ennek alapján újra közli Mészáros István bejegyzését, de elütésekkel: „Sir, for a short time, if we are not mistaken, the cause of the Holy Crown came the a rest. But for how long?” Lásd: NÉMETH László Imre: *Zágon-leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest 2011. 80. 259. jegyzet.

*

Erre a levélre az elnök nevében a washingtoni külügyminisztérium Európai Ügyek Hivatalának helyettes államtitkára, Russel Fessenden válaszolt.²⁸ Biztosította Mindszenty bíborost, hogy álláspontjuk változatlan, a hírek spekuláción alapulnak. Az Egyesült Államok kormánya nem tervezi a szentkorona visszaadását Magyarországnak. Erre csak akkor kerülhet sor, ha a kapcsolatok terén további lényeges változás történik. Megfontolták javaslatát, hogy a szentkoronát a Vatikánnak adják át. Tekintettel arra, hogy a szentkorona a magyar nemzet tulajdona, úgy véli, hogy adott alkalmal eme nemzetnek kell majd visszajuttatni.

Hivatali példány, gépelt, indigós másolat.

Jelzete: RMN, NSC, Name Files, Box 828, Mindszenty, Cardinal (April 70–May 74)

Dátumbélyegző: Dec 6 1972

Dear Cardinal Mindszenty:

The President has asked that I reply to your letter of October 26 concerning the Holy Crown of St. Stephen.

Please allow me to assure you that reports that the United States Government is planning to return the Holy Crown to Hungary are based on speculation. Our position continues to be that the return of the Holy Crown to Hungary can be considered only after further substantial improvement in our relations with Hungary.

We have considered your suggestion that the Holy Crown be turned over to the Vatican. Since the Holy Crown is the property of the Hungarian nation, we believe that it should eventually be returned to that nation.

Sincerely,

Russel Fessenden [aláírás hiányzik]
Acting Assistant Secretary
for European Affairs

His Eminence

Jozsef Cardinal Mindszenty,
Boltzmanngasse 14,
1090 Vienna, Austria.

1973

13. 1973. február 28. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz

Jelzete: RMN, *Preservation Copy. Original in parallel President's Personal File*: President Personal File Name/Subject File, 1969–1974, Laxalt, Paul to Mindsenty [sic!], Joseph Cardinal, Box 11.

Gépelt, eredeti (és másolat), aláírt.

²⁸ Russel Fessenden (1916–2001), amerikai diplomata, 1971–1973 között töltötte be a washingtoni külügyminisztérium Európai Ügyek Hivatalának helyettes államtitkára tisztségét.

Washingtonban és Magyarországon tárgyalások kezdődtek a kapcsolatok normalizálásáról a két ország között. Félő, hogy a szentkorona kérdése is előkerül. Hivatkozva az elnök korábbi üzeneteire, amelyben biztosította őt, hogy a szentkorona az Egyesült Államokban marad, megismétli kérését, hogy továbbra is álljon ki a szerencsétlen magyar nemzet oldalán és mondjon nemet annak esetleges átadására a rab ország számára. A nemzet idegen uralom alatt van és nem szuverén.

Címer

Vienna, February 28th 1973

Sir:

in Washington, the United States of America and Hungary have started talks about normalizing the trade between the two countries. It is to be feared that the Holy Crown may become an object of negotiation.

In your former messages, Sir, you have reassured me about its keeping in the United States of America. I beg you to stand fast to the unfortunate Hungarian nation and to say No to its eventual transfer to the unfree country. The nation is under foreign rule and not sovereign.

Believe me yours sincerely

+*Joseph Card. Mindszenty* [s. k.]
Archbishop of Esztergom
Primate of Hungary

To

Mr. Richard Nixon
President of the United States of America
The White House
Washington DC

Erre a levelére nem érkezett válasz, lásd a következő levélnél.

14. 1973. május 24. Levél, Mindszenty bíboros Nixon elnökhöz

Jelzete: RMN, WHCF Subject Files (Co) 64 Hungary 1-1-73-, Box 35

Gépelt, eredeti.

Úgy értesült az Egyesült Államokból, hogy a távozó amerikai nagykövet, Budapestet elhagyva, „szuvenir”-ként Kádárnak akarja átadni Szent István szentkoronáját.²⁹ Ezt megelőző levelére az amerikai külügyminisztérium válasza az volt, hogy „a hírek spekuláción alapulnak”. Utolsó levelére nem kapott választ. Ismerve a távozó nagykövetet, ez nem képzeltő kérdés, hanem abszolút módon lényeges, hogy ismét a legmagasabb tekintélyhez, az elnökhöz forduljon: tartsa vissza a szentkoronát, annak ellenére, hogy az ország öt százaléka sürgeti annak átadását.

²⁹ Nem nevezi meg, de Alfred Puhánról van szó, aki 1969. június 16.–1973. július 9. között volt budapesti nagykövet és aki elérte az ő távozását. Puhan az Associated Pressnek 1973 augusztusában adott interjújában kijelentette, hogy a koronát vissza kell juttatni Magyarországra. Lásd. BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza*, i. h.

Címer

Vienna, May 24th 1973

Mr. President:

I have had word from the United States that the Sacred Crown of St. Stephen is again in jeopardy as the American Ambassador leaving Budapest wishes give it as a „souvenir” do Kadar.

To my second last letter of inquiry, the answer of the State Department was that „the reports were based on speculation”. There has been no reply to my last letter.

To want to return it, on the part of the Ambassador, is not a matter of imagination. I know him. Therefore, I deem it absolutely essential to appeal once again to the highest authority, – to you, Mr. President: be pleased to withhold the Sacred Crown despite the solicitations of the country’s five percent for the reasons pointed out above, and a number of prior occasions.

Allow me, Sir, to extend to you my sincere regards.

+Joseph Card. Mindszenty [s. k.]
Archbishop of Esztergom
Primate of Hungary

The Honorable Richard M. Nixon
President of the United States
The White House, Washington, D. C.

Erre a levelére Peter M. Flanigan, az elnök nevében annak nemzetközi gazdasági ügyekkel foglalkozó asszisztense³⁰ válaszolt a Fehér Házból. Biztosította őt, hogy nincsenek tárgyalások az Egyesült Államok és Magyarország között Szent István koronájának visszaszolgáltatása felől. Az ezzel kapcsolatos hírek nem pontosak. Megismétli: jelenleg nincs elképzelés a korona visszaadásával kapcsolatban.

Gépelt, aláírt, fénymásolt hivatali példány.

Jelzete: RMN, NSC, Name Files, Box 828, Mindszenty, Cardinal (April 70–May 74)

July 19, 1973

Dear Cardinal Mindszenty:

The President has asked me to thank you for your letter of May 24, 1973, concerning the Crown of St. Stephen.

I would assure you that there are no US-Hungarian negotiations taking place concerning the return of the Crown of St. Stephen. Rumors to this effect are inaccurate. And there are no current plans to return the Crown.

Again, the President has asked me to express his appreciation for your letter, and he extends his best wishes.

Sincerely,
Peter M. Flanigan [s. k.]
Assistant to the President
for International Economic Affairs

30 Peter M. Flanigan (1923–2013), Nixon elnök helyettes kampánymenedzsere, bizalmas, befolyásos pénzügyi tanácsadója, 1972-ig az elnök asszisztense. http://www.nytimes.com/2013/08/01/us/peter-m-flanigan-banker-and-nixon-aide-dies-at-90.html?_r=0

His Eminence
Joseph Cardinal Mindszenty
Archbishop of Esztergom
Pazmaneum, Boltzmanngasse 14
Vienna, Austria

15. 1973. szeptember 29. Távirat, Nixon elnök Mindszenty bíboroshoz

Jelzete: RMN, NSC Files, Presidential Correspondence 1969–1974, Box 755

Hivatalos fejléces Fehér Házas papíron gépelt, másolat.

Első amerikai lelkipásztori látogatása alkalmából Nixon elnök táviratban köszöntötte a bíborost. Figyelemreméltó az időzítés: Mindszenty Kanadából érkezett és szeptember 29-től október 3-ig tartózkodott – első ízben – az Egyesült Államok területén. Programja New York és New Brunswick meglátogatása volt. Az elnök apparátusa tehát figyelemmel kísérte az ő programját.

Telegram
The White House Washington, September 29, 1973

His Eminence Jozsef Cardinal Mindzsenty [sic!]
The Archbishop's Residence
452 Madison Avenue
New York, New York

It is a privilege to send this warm message of welcome as you arrive in America.

I know that millions of Americans share with me the deep respect and gratitude which you have earned throughout the world by your inspiring example of spiritual dedication and courage.

I hope your brief visit will be a thoroughly pleasant one.

Sincerely

Richard Nixon [aláírás hiányzik]

*

Sorszám nélkül vesszük fel, mert a Nixon-Könyvtárban nem került elő, de a budapesti Mindszenty Levéltárban igen:

1973. október 2-án készült egy válaszlevél Mindszenty bíboros részéről Nixon elnökhöz. Kézírtos és gépelt fogalmazvány. Jelzete: MMAL³¹ 086/5. Washington. Új Jelzet: MFN 10199, L-5034.

31 Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára. Balogh Margit kutatása, lásd: BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975, i. m.*, 1319. 108. jegyzet.

1974

1974. május 6. – június 29. között Mindszenty bíboros hosszú látogatást tett az Egyesült Államokban, melynek fontosabb állomásai: New York, Philadelphia, Washington, Buffalo, Cleveland, San Francisco, San Diego, Los Angeles, Dallas, St. Louis, Chicago, Detroit és Pittsburgh. Bár Washingtonban is látogatást tett, Nixon elnök nem fogadta³² és köszöntő táviratot sem küldött.³³

ÖSSZEGRZÉS

1. Hány Mindszenty-levél érkezett be a Fehér Házba?

Kilenc levele érkezett be, a budapesti periódusban volt több levél, amelyet már korábban is kimutatott módon, az amerikai apparátus nem továbbított Washingtonba, viszont a bécsi periódusban írt levelei mind beérkeztek. Míg a budapesti periódus leveleinek továbbítását sikerült rekonstruálnunk, a bécsi periódusban írt levelek esetében csak az első továbbítására derült fény, a további feltehetően a bécsi Pázmáneum tőszomszédságában fekvő bécsi amerikai nagykövetség jószolgálatából küldték meg, de ennek tisztázása további kutatásra szorul.

2. Van-e olyan Mindszenty-levél, amelyet idáig nem ismertünk?

A budapesti periódusra nem találtunk új levelet vagy táviratot, a bécsi periódusra viszont igen.

3. A levelek eljutottak-e az elnökhöz?

A beérkezett levelek eljutottak az elnök hivatalába, két levele az elnök személyes levelezése, ill. a Fehér Ház elnöki irodai levelezése közé. Nem tudtuk egyértelműen rekonstruálni, hogy az elnök látta-e a további leveleket.

Összefoglalásunkban nem tarthattunk igényt a kérdés teljes körű kimerítésére. Amit rögzíteni tudtunk, inkább részeredmény, amely további kutatásokra ösztönöz, egyrészt a washingtoni (College Park-i) Nemzeti Levéltárban, másrészt Yorba Lindában, a Nixon-Könyvtárban, harmadrészt a Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárában, ahol a bíboros fogalmazványainak, ill. a Nixon-levelek eredetije remélhető. Részeredményeink azonban arra nézve azonban eligazítást adhatnak, hogy milyen gondolatok vezérelték Mindszenty bíborost az amerikai elnöknek írt levelei megírásakor, az amerikai követségen, majd pedig Bécsben, a Pázmáneumban.

32 A következő szempontok miatt: Mindszenty látogatása kifejezetten egyházi jellegű, az elnök és Mindszenty találkozása ellenkezésre találna a magyar kormány részéről, az érsek kísérletet tenne arra, hogy az elnök megváltoztassa Magyarországgal kapcsolatos nézőpontját, a szentkorona visszaadása ellen érvelne. A kérdést a Nixon-Könyvtár dokumentumait is figyelembe véve részletesen elemzi BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975, i. m.*

33 Az apparátus készített egy dátum nélküli tervezetet, melynek szövege: „Dear Mindszenty bíboros [sic!]: On the occasion of your visit to Washington, I would like to extend my personal welcome to you. The courage with which you have defended your beliefs has earned you our deepest respect. Sincerely, Richard Nixon. His Eminence Jozsef Mindszenty bíboros. Department of State.” Jelzete: RMN, NSC Files Name Files Box 828 Mindszenty.

TOVÁBBVEZETŐ GONDOLATOK

Mindszenty bíboros leveleit, mint láthattuk, kiutazását követően elsősorban a szentkorona sorsa iránti aggodalom motiválta. Ismételten arra kérte az elnököt, hogy tartsa meg azt az Egyesült Államok őrzésében és ne adja át a Magyarország népét rabságban tartó, általa ideiglenesnek tekintett kormányzatnak. Az elnök szentkorona ügyben egyetlen levelére sem adott személyes választ, az 1971. november 5-i levele Eckhart professzoron keresztül érkezett és Eckhart adott neki választ. Az 1972. október 26-i levelére a washingtoni külügyminisztérium tisztviselője válaszolt, az 1973. február 28-i levelére nem érkezett válasz, az 1973. május 24-i levelére a Fehér Ház apparátusának egyik embere válaszolt.

Mindszenty bíboros a szentkorona sorsa iránt korábban is nagy érdeklődést tanúsított, ezért célszerű lesz ilyen szempontból teljes levelezésének vizsgálata.³⁴ Mindenesetre figyelemreméltó, hogy Bécsbe érkezését követően két héten belül első gondoljai közé tartozott a szentkorona védelme.

Egyes további források szerint az amerikai diplomáciát sem hagyta hidegen Mindszenty elképzelése a szentkoronának a Vatikánba való (vissza)juttatásáról. Két nappal az 1973. szeptember 29-i köszöntő távirat kelte előtt Cabot Lodge nagykövet táviratban tájékoztatta Stoessel külügyi államtitkár³⁵ Agostino Casaroli érsekkel, a Vatikáni Államtitkárság külügyminiszterével való megbeszéléséről, amelyben fölvetette a gondolatot, de Casaroli elzárkózott előle. Ezen távirat szerint 1972-ben VI. Pál pápa ugyancsak elzárkózott Rogers amerikai külügyminiszter fölvetésétől.³⁶

ADAM SOMORJAI

LETTERS BY CARDINAL MINDSZENTY PRESERVED IN THE NIXON LIBRARY AT YORBA LINDA, CALIFORNIA

Cardinal Mindszenty wrote several letters to four Presidents of the United States during his stay at the American Legation in Budapest (an Embassy from 1966 on) as a 'guest' in the years 1956-71, 78 of which have been found so far.

These letters have already been published by the Author, and the ones written to Presidents Eisenhower, Kennedy, and Johnson were enlisted in earlier contributions in the present review. In this short overview we enlist the Cardinal's eight letters to President Nixon from the period 1969-71 together with the only presidential

34 A szentkorona témához lásd: GLANT Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja, 1945–1978*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. Lásd még egyes amerikai források bevonásával, így a Nixon-Könyvtár anyagából is: Uő: *Nixon, Ford, Kissinger, and the Holy Crown*. Cracow University of Economics, Discussion Papers Series, 2013. No. 2 (17). Interneten: http://iro.uek.krakow.pl/cms_pliki/stair/CUEDP_017_GLANT.pdf (Letöltés: 2015. júliusában). – A szentkorona és Mindszenty távozásának összefüggéseire lásd még: BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975, i. m.* 1244sk.

35 Walter John Stoessel (1920–1986), amerikai diplomata, lengyelországi nagykövet 1968–1972, a washingtoni külügyminisztériumban európai ügyekért felelős külügyi államtitkár 1972–1974.

36 „Pursuant to your memo of Sept. 19, I talked with Casaroli about Cardinal Mindszenty's suggestion that we turn over the Crown of St. Stephen to the Vatican. The reaction was very clear and came rapidly, and was that 'for the moment, we should leave things as they are.' To turn the Crown over to the Vatican could be 'very embarrassing'. Department will recall that Secretary Rogers talked with the Pope about this in July 1972 and obtained a clearly negative reaction.” A római amerikai nagykövetség 1973. szeptember 27-én feladott 10338 sz. távirata az amerikai külügyminisztériumnak. https://www.wikileaks.org/plusd/cables/1973ROME10338_b.html (Letöltés: 2015. júliusában).

reply received not long before the Cardinal's departure in 1971. We also publish the five letters written after his leaving the Embassy on September 28, 1971, as well as two presidential replies (a congratulation to the Cardinal's 80th birthday and a welcoming message from 1973).

This correspondence has been found in three files among the State Department's files at the National Archives, College Park, MD. The Nixon Library in Yorba Linda preserves the original letters and further documentation of the correspondence of American diplomats as well. One of the Cardinal's letters is preserved in the "President's Personal File", one in the "White House Central Files", and the rest in the "National Security Council Files": "Presidential Correspondence", "Names Files", and "Country Files, Europe". There are interesting documents preserved in the "Country Files, Europe, Vatican" also, since the problem of Cardinal Mindszenty was the first to be discussed during the audience granted by Pope Paul VI to President Nixon on March 3, 1969. The Pope later expressed his thanks to the President for the refuge granted to the Cardinal for fifteen years in a letter written after the latter's departure from the US Embassy in Budapest.

During his Vienna period following 1971, the Cardinal bombarded the US President with pleas about the Holy Crown of Hungary attributed to King Saint Stephen, the symbol of Hungarian sovereignty. He wished to avoid the crown being returned to Hungary by the Americans, to the hands of the Communist regime. He rather wanted it to be returned to its original donator, the Vatican. His request was considered by the White House but was never fulfilled.

When the Cardinal visited the United States in the autumn of 1973, he was honoured by a welcoming telegram from the President, but on the occasion of his next longer visit in the spring of 1974 his arrival was not acknowledged.

The present short overview is based on the Author's research at the National Archives and at three Presidential Archives in the United States, as well as on that of another confrere, on those of Mss. Balogh Margit and Bognár Szabina conducted at the Nixon Library.

VAJDA TAMÁS

PROF. DR. KOSZTA LÁSZLÓ (1962–2015) EMLÉKÉRE

„megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz benneteket”¹

2015. július 18-án különösen fájó és tragikus veszteség érte a Szegedi Tudományegyetemet, valamint a hazai középkorász és egyháztörténész szakmát. Ezen a napon hunyt el életének 53. évében Prof. Dr. Koszta László, a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, valamint a Történész Doktori Iskola vezetője. „Személyében igazi iskolateremtő tudását veszítette el tragikusan korán az egyetem. Míg tudományos tevékenysége önmagáért beszél és vitán felül maradandó, addig még csak nem is sejtjük, hogy kegyetlenül korai halála mennyi tudományos eredménytől és emberi gesztustól foszt meg bennünket.”²

Koszta László 1962-ben született Szombathelyen, Szent Márton városában. Gyermekkorát Pécsen töltötte, egyetemista korától pedig Szegedhez kötődött. Szakmai munkássága a középkori magyar egyháztörténet kutatásában teljesedett ki, bár város-

1 Jn 8,32

2 <http://szegedma.hu/hir/szeged/2015/07/elhunyt-koszta-laszlo-az-szte-tortenesz-oktatoja.html> (letöltve: 2015. július 24.)

történettel, gazdaságtörténettel és historiográfiával is foglalkozott. A középkori magyar egyházszervezet (pécsi, váci, bihari, nyitrai püspökség, kalocsai érsekség), a káptalanok és kanonokok, valamint a szerzetesrendek kutatása alkották munkája gerincét. A magyar történelmet egyetemes összefüggérendszerbe illesztette: a középkori egyház és a társadalom fejlődésében mutatkozó és országhatárokon átívelő kapcsolatokat a maguk teljességében tudta bemutatni és elemezni. Érdemei közé sorolhatjuk, hogy a külföldi kutatási eredményeket magyar vonatkozású kérdések kutatásában hasznosította, miközben a hazai eredményeket a külföldi olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tette.³

Pályáját a hiteleshelyek és a történetükre vonatkozó források kutatásával kezdte, de az egyházi társadalom egésze érdekelte: páratlan pontossággal rajzolta meg a hierarchia különféle szintjeire eljutó személyiségek karrierjét. Nemesak az egyházi intézmények topográfiája, működésük gazdasági alapjai és a különféle társadalmi közegekben, így a városokban játszott szerepe érdekelte, hanem a kultúraszervezésben, a világiak vallási életének koordinálásában elfoglalt helye is. Tevékenysége nyomán ma már sokkal pontosabban rajzolható meg a középkori magyar egyház mindennapjai, működése és az azt befolyásoló hatások. Csak pár fontos példa erre: a pécsi püspökség története, a kalocsai érsekség megszervezése és annak korabeli mintái vagy a nyitrai püspökség függési viszonyainak tisztázása.⁴ De a sor még hosszan sorolható, hiszen Szent Márton magyarországi tiszteletének kezdeteit vagy a Dél-Alföld középkori egyházi intézményrendszerének kialakulását és történetét szintén értékes részletekkel és új összefüggések felismerésével gazdagította.

A PhD fokozat megszerzése (1996) után 2008-ban habilitált, 2013-ban pedig sikerrel védte meg MTA doktori dolgozatát. A tudományos fokozatoknak köszönhetően az egyetemi beosztások lépcsőfokait is végigjárta. 1985-től három évtizeden át oktatott középkori magyar történelmet a szegedi egyetemen. 1999–2005 között két cikluson keresztül dékán-helyettesként is részt vett a szegedi bölcsészkar életében. Ebben a minőségében számos újítást valósított meg a hallgatók érdekében (pl. kari Hallgatói Önkormányzat számára új irodát biztosított, a tanszéki és intézeti könyvtárak megszüntetését követően felszabaduló helyiségekben számos új modern tantermet alakított ki a hallgatók kényelme érdekében). A dékánhelyettesi teendőik sikeres teljesítése után kollégái a kar leendő dékánját látták benne. 2003-tól vezette a Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéket. Az egyetemi munka mellett széleskörű közéleti és tudományos tevékenységet végzett. 1985-ben társalapítója volt az *Aetas* c. történettudományi folyóiratnak, s ezt követően három évtizeden keresztül volt társszerkesztője (az évek alatt 13 számot szerkesztett). Hosszabb-rövidebb ideig számos egyéb hazai és külföldi folyóiratnak volt szerkesztőségi tagja, s több szakmai egyesületben végzett pótolhatatlan tevékenységet. Az *Aetas* mellett több hazai tudományos folyóirat szerkesztőbizottságának volt tagja: 2002-től, az indulástól tagja a szegedi Történelmi Intézet idegen nyelvű folyóiratának, a *Chronica* szerkesztőbizottságának; 2003-tól a szegedi Történelmi Intézet magyar nyelvű periodikájának, az *Acta Historica*-nak; valamint a szintén szegedi *Belvedere Meridionale*-nak is.

Kétszázat meghaladó számú tanulmánya, könyvfejezete, szerkesztése, megannyi lexikon-szócikke mellett négy önálló könyvet jelentetett meg: *A pécsi székeskáptalan*

3 HALMÁGYI MIKLÓS: *Emlékezés Koszta Lászlóra*. In: *Belvedere Meridionale* 27 (2015) 3: 120.

4 GALAMB György: *Szelídég, mérték, szenvedély. Szerkesztőtársunk, Koszta Laci emlékére*. In: *Aetas* 30 (2015) 3: 6.

hiteleshelyi tevékenysége: 1214–1353. (Pécs 1998); *Írásbeliség és egyházszervezet: fejezetek a középkori magyar egyház történetéből* (Szeged, 2007); *A kalocsai érseki tartomány kialakulása* (Pécs, 2013); *A Válság és megerősödés: 1038–1196* (Budapest 2009.)

Kiegyensúlyozottsággal és mértéktartással fordult a különféle történeti hagyományokhoz, iskolákhoz és egyéniségekhez: józan kritikai érzéke nem engedte, hogy bármelyiket is túlértékelje a többi rovására. Személyes kutatásait és tanszékvezetői munkásságát egyaránt a sokszínűség jellemezte. A középkori magyar egyháztörténet kutatójaként – dacolva az akkori politikai elvárásokkal – már az 1980-as években természetes és nyílt kapcsolatot alakított ki a középkori egyháztörténet iránt érdeklődő, azt tudományos igénnyel vizsgáló papokkal, szerzetesekkel.⁵ Így a rendszerváltást követően sem kényszerült pálfordulásra, mindössze a korábban már megkezdett kapcsolatait fejlesztette tovább. Így 1991-től tanulmányai jelentek meg a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok hasábjain⁶ vagy a METEM különféle köteteiben,⁷ s erre bízta kollégáit és tanítványait is. Utóbbinak köszönhetően több tucat tanulmány és könyvismertetés gazdagította a folyóiratot és a tanulmányköteteket.

A METEM-hez hasonlóan más egyházi történetkutató műhelyekkel, szakmai közösségekkel is élénk kapcsolatot épített ki. (Például középkori esztergomi érsekekről írt életrajzokat a Prímási Levéltár részére,⁸ s meghatározó szerepet töltött be a pécsi püspökség középkori történetét feldolgozó kötet⁹ létrejöttében. Több éven keresztül társszerzője és rendszeres előadója volt a kalocsai érsekség egyháztörténeti konferenciájának, a *Szent István Napok*-nak.) Már a tanszékvezetői tisztség elnyerése előtt, 1996-ban megszervezte, majd két évtizeden keresztül támogatta Puskely Mária SSND hagiográfiai, szerzetesség- és lelkesítő-történeti kurzusainak szegedi megtartását, amely igen hasznos színfoltjává vált a medievisztikai oktatásnak. 2008-as habilitációs eljárása is tükrözte pártatlan és kiegyensúlyozott hozzáállását. Hiszen a szegedi universitason hosszú évtizedek után először szerepeltek a bíráló bizottság soraiban egyházi személyek (Prof. Dr. Adriányi Gábor és Prof. Dr. Török József). Nyílt és önzetlen kollegiális szemléletét mutatja, hogy 2009/2010-ben a szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskola felkérésére részt vett annak

5 Erről is tanúskodik 1993-ban megjelent alapvető fontosságú tanulmánya, melyben számos egyházi kötetű szerző kis példányszámban vagy külföldön megjelent munkájára is felhívta a középkorász szakma figyelmét: *A középkori magyar egyházra vonatkozó történeti kutatások az utóbbi évtizedekben (1948–1988)*. In: *Aetas* 9 (1993) 1: 64–105.

6 *Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elején*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3 (1991) 73–88.; *Ciszterci Rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején. 1142–1270*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 5 (1993) 1–2. sz. 115–128.

7 *Írásbeliség a pécsi egyházmegyében a 14. század közepéig*. In: Hermann Egyed emlékkönyv. (METEM Könyvek 20.) Szerk. Sümegi József – Zombori István. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 1998. 163–184.; *Hont-Pázmány nembeli Achilles pécsi püspök (1205/1210 – 1252)*. In: A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére. (METEM Könyvek 63.) Szerk. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007. 163–190.; *Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján*. In: Örökség és küldetés: Bencések Magyarországon. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák 7.) Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczkó Albin. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2012. 53–99.

8 *Esztergomi érsek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 21–26., 26–29., 29–31., 31–36., 36–42.

9 *A középkor évszázadai (1009–1543)*. (A Pécsi Egyházmegye története 1.) Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, Fény Kft., 2009. 13–42., 57–107., 214–230., 231–234., 235–246., 593–610.

egyház történeti BA, MA és levelezős képzése tanterveinek kidolgozásában és a szakindítás folyamatában.

Kiváló német nyelvismeretét kihasználva többször folytatott hosszabb tanulmányutat Németországban (Bonn – 1991, 1 hónap; Göttingen – 1991, 1 hónap; Bonn – 1995, 3 hónap; Passau – 1997/98, 3 hónap), Svájcban (Zürich – 1990, 3 hónap) és Ausztriában (Bécs – 1992, 1 hónap, Bécs – 2005, 2008, 2010, 1–1 hónap). Az ezredforduló után azonban a szomszédos szláv nyelvű államokban is többször járt (Krakkó – 2003, 2006, 2011; Eperjes – 2006; Pozsony – 2008; Brno – 2010). A külföldön töltött időszakok tették lehetővé, hogy tudományos munkássága a nemzetközi szakirodalom páratlan tájékozottságáról tanúskodjon. Utazásai során hasznos személyes kapcsolatot épített ki emigráns magyar kutatókkal (pl. Adriányi Gábor, Bogyay Tamás, Gulya Károly, Vajay Szabolcs) és nemzetközileg ismert külföldi tudósokkal (pl. Egon Boshof, Stanislaw Sroka, Vincent Múcska, Martin Wihoda, Vladimír Rabík, Martin Homza). Tanulmányútjai nemcsak újabb és újabb tudományos tanulmányok írásához nyújtott alapot, de intenzív szakmai kapcsolatok, széleskörű együttműködések kezdetét is jelentette. Útjait követően több esetben tanítványai is felkereshették a külföldi egyetemeket egy-egy konferenciára szóló meghívás keretében. A külföldi egyetemek és azok tudományos szakmai közösségei, műhelyei elismerték Laci páratlan kvalitását és emberi nagyságát. Ezt jól mutatja, hogy sorra választották be különféle folyóiratok szerkesztőbizottságába. 2001-től horvátországi a *Scrinia Slavonica*, 2007-től az *Annales Historici Presovisensis*-nek, az eperjesi egyetem történeti évkönyve, 2010-től pedig a szintén Szlovákiában kiadott *Kultúrne dejiny* (Művelődéstörténet) című folyóirat szerkesztőbizottságának volt tagja.

Évtizedek szívós munkájára, átolvasott éjszakákra volt szükség annak a széleskörű tájékozottságnak a megszerzéséhez, amely lehetővé tette az egyetemes és magyar egyháztörténet közötti párhuzamok, megfelelések felismerését, annak a szemléleti keretnek a megalkotását, amelyben az adatok önmagukon túlmutató értelmet nyertek. Az elismerésre méltó tudományos eredmények mellett Koszta László egyedülálló emberi értékeket is merített munkájából. Csak a pontosan elvégzett munka, illetve az annak eredményeként felismert és a gondos elemzés következtében megingathatatlan bizonyosságra szert tevő tudományos igazság, mondhatni bölcsesség adhat olyan lelki békét, kiegyensúlyozottságot és derűt, amelynek köszönhetően Koszta László mindig szelíd és nagyon szerény tudott maradni. Tudományos és közéleti sikerei, eredményei ugyanis egyetlen percre, még a legcsekélyebb mértékben sem tették önteltté vagy elbizakodottá. Nem ragaszkodott a nehéz munkával elért és őt joggal megillető tudományos rangjához, titulushoz és címeihez. A hozzá kérdéssel forduló egyetemi hallgatói, valamint fiatal kollégái számára az évek múlása ellenére is bármikor könnyűszerrel megszólítható Koszta Laci tudott maradni. Közvetlen hozzáállása játszhatott szerepet abban is, hogy nem becsülte le az ismeretterjesztést, szívesen adott elő szélesebb közönség előtt, vagy szerepelt tévé- és rádióbeszélgetésekben, népszerű közművelődési filmekben szólalt meg szakértőként, zsűrizett középiskolások történelemversenyén. Mindig, minden formában a legnagyobb természetességgel és a hallgató közönség ismereteire építve közérthetően adta elő a felismert tudományos igazságokat. Éveken át intenzíven bekapcsolódott az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark kiállításainak átdolgozásába. Az állandó kiállításainak megújításaként létrejött Árpád-kor kiállítás 900 m² területen a mediavisztikai témájú vidéki tárlatok közül a legnagyobb. Feladatai túlmutattak a történelemtől elvárható körön: a kiállítás ötlete, pályázati előkészítés, a pályázat szakmai tartalmának megírása, a szakmai csapat összeállítása, a kiállítás koncepciója, majd forgatókönyve elkészítésének vezetése, a szo-

rosan vett történeti rész szövegeinek elkészítése, tablóinak és terepasztalainak tervezése, a kiállítás felépítésének koordinálása, végül a múzeumpedagógiai koncepció elkészítése mind-mind Általa valósult meg.

Szenvedélyesen, a szó legjobb értelmében véve szívvel-lélekkel tanított. Óráira alaposan felkészült, nagy hangsúlyt fektetett a világos okfejtésre és az élményszerű szemléltetésre. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján gondos munkával – a jelentős anyagi áldozattól és fáradtságtól sem visszariadva – párját ritkítóan gazdag diakép-gyűjteményt készített a középkori műemlékek bemutatása érdekében, hogy azt óráin szemléltetésre használhassa. Majd a technológia haladásával az ezredfordulón elsők között tért át a számítógép és projektor órai használatára. Forrásokon alapuló, kerek és logikus magyarázatai teljesen magától értetődővé tették mondanivalóját.¹⁰ Közvetlen és derűs stílusa hallgatók százának keltette fel érdeklődését a középkor varázslatos világa iránt. Ennek köszönhetően diákjai szinte a rajongásig szerették. Beszédés tanúi ennek a mai világ elszemélytelenedése ellenére is összegyűjthető gesztusok és elismerések, amelyek a különféle oktatói minősítésekben öltöttek testet. Olyan jelzők olvashatók róla, mint „felkészült”, „korrekt”, „segítőkész”, „nagyon jó fej”. A halálhír megjelenése után a következő elismerést rögzítették: „Kiváló tanár volt és nagyszerű ember. Szerencsés vagyok, hogy ismerhettem. Nyugodjon békében, Tanár úr!”¹¹ A gyászhirről beszámoló hírportál kommentjei között az alábbi méltatás bizonyítja hallgatóinak elismerését: „Az órái olyanok voltak, mint egy időutazás, szinte ott voltunk mi is a középkori barátokkal a kolostorban. Isten nyugosztalja, Tanár Úr!”¹² A fenti bejegyzések mutatják, hogy nemcsak a tudományos pályára lépő hallgatók őriznek Laciról szép emlékeket, s nemcsak a fiatal középkorász kutatókra volt nagy hatással, hanem egész évfolyamok érdeklődését irányította a középkor világa és a forrásokon alapuló történettudomány felé.

Tanítványaival nemcsak az iskola falai közt foglalkozott. Sokunk számára lehetnek emlékeztetése a vele együtt töltött szakmai kirándulások, hazai és nemzetközi konferenciák és a régebbi utakról hallott anekdoták. Érdeklődő hallgatói számára főleg fiatal oktatóként az 1990-es évek első felében kerékpár-túrákat szervezett a Kárpát-medence műemlékeinek felkeresése céljából: „A kirándulásokat gyakran kerékpárral tettük meg, mert így egyrészt jobban megismertük a felkeresett tájat. A településeken átmenő utak főleg a Felvidéken a hajdani középkori út nyomvonalán haladtak, és ennek emlékeit, később középkori út menti kereszteket így megismertük. Fontos volt, hogy kerékpárral olyan tempóban tudtunk haladni, ahogy azt a középkori ember is tette.” A túrák programjának összeállításába bevonta a hallgatókat, és a kirándulás útvonaláról közös munkával lepoellókat készítettek, amelyekben tömören a felkeresett emlékek legfontosabb adatait, illetve alaprajzát mutatták be. Ezeket lefénymásolták, és a kirándulás minden résztvevője kapott belőle. Így könnyedén követhették az útvonalat, nem keveredtek a végén a meglátogatott emlékekről átadott ismeretek. Másrészt a kirándulás után is hosszú ideig megőrződtek a kis füzetnek köszönhetően a tanulmányi kiránduláson szerzett ismeretek. A program közös összeállítása mellett megtanulták azt is, hogyan kell egy kirándulást

10 Jó példa erre a Szabadegyetem keretében 2009. április 8-án megtartott, A pannonhalmi apátság alapítása és az Árpádok királyi címe című előadása, amelyben közérthető stílusban a legkülönfélébb forrástípusok és vizsgálati módszerek alapján több oldalról bizonyította állításait: <https://www.u-szeged.hu/oktatas/iii-szemeszter/pannonhalmi-apatsag> (letöltve: 2015. augusztus 4.)

11 <http://www.markmyprofessor.com/tanar/adatlap/1986329.html?p=1#rates> (letöltve: 2015. július 24.)

12 <http://szegedma.hu/hir/szeged/2015/07/elhunyt-kosztas-laszlo.html> (letöltés: 2015. július 24.)

megszervezni, így később tanárként már könnyen szervezhettek hasonló programokat diákjaik számára.

Több alkalommal is előfordult, hogy külföldi konferenciákra utazva autójában néhány érdeklődő hallgatóját is magával vitte. Ezek az utak nagy megerősítést jelentettek a középkor kutatásával ismerkedő fiatalok számára. Az ilyen utak során megtapasztalhattuk, hogy minden belföldi vagy külföldi kollégával a kölesönös tiszteleten, megbecsülésen alapuló, őszinte baráti kapcsolatot tart fenn. Minden vele megtett kirándulás, közös konferencia életre szóló, szemléletformáló élményekkel ajándékozta meg útítársait.

Hallgatóit nemcsak oktatta és nevelte, de a tisztázásra váró kérdések és kutatási lehetőségek felvetésével igyekezett őket bátorítani önálló tudományos kutatásokra is. Különleges képessége volt ahhoz, hogy a kutatói pályájukat kezdő fiatalokat töretlen lelkesedésével és életvidámságával átsegítse az őket ért nehézségeken, első szakmai kudarcaikon. Neki köszönhetően minden vele folytatott szakdolgozati vagy doktori konzultáció új erővel és reménnyel töltötte el a hallgatóit. Tapintatának hála mindenkit úgy ösztönzött jobb teljesítményre, precízebb fogalmazásra és körültekintőbb szakmai munkára, hogy a fiatalokban nemcsak megőrizte, de tovább erősítette a történeti kutatások folytatása iránti elköteleződést, a már elvégzett munka utáni sikerélményt és az újabb kihívások teljesítéséhez nélkülözhetetlen elszántságot. Tanítványaival, kollégáival több mint segítőkész volt, nem a hibáikat és gyarlóságait kereste, hanem nagyvonalúan elnézte azokat. A színvonaltalanság, az igénytelenség nem tette indulatosá, inkább csak értetlen, fanyar mosollyal kísért fejszóválást váltott ki belőle. Sok professzorral ellentétben egészen egyedülálló önállóságot, belső autonómiát, cselekvési szabadságot tudott hagyni hallgatói és doktoranduszai számára. Természetesen mindig rendelkezésre állt, mindig mellettünk volt, amikor szükségünk volt tanácsaira, de szerénységének és szelidségének köszönhetően saját meglátásait, publikált eredményeit – bármilyen sok munkája is volt azokban – nem állította előtérbe. A lázas kutatásnak és új felismerések, teóriák megalkotásának semmi mással nem pótolható izgalmát meg tudta hagyni szakdolgozatát, tudományos diákköri dolgozatát vagy éppen disszertációját író hallgatói számára.

Természetes egységbe, igazi alkotó közösségbe fogta az aktív tudományos kutatásra nyitott, azután érdeklődő egyetemistákat és a doktori képzésben résztvevő vagy azt röviddel korábban befejező fiatal kutatókat. Ennek érdekében szervezte meg 1997-ben a *Capitulum* Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoportot,¹³ amelyben számos doktorandusz és oktató, kutató tudott ösztönző párbeszédet folytatni, s megjelentetni új tudományos eredményeit. A kutatócsoport a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékkel és a Történeti Segédtudományok Tanszékkel együttműködve már 1998-ban értékes tanulmánykötetben mutatta be a tehetséges hallgatók munkáit.¹⁴ A kötetek többségét saját maga szerkesztette, és teremtette elő különféle pályázatokkal a kiadáshoz szükséges anyagiakat. 2014-ig a *Capitulum* könyvsorozatban 9 kötet látott napvilágot. Közöttük tanulmánykötet, PhD disszertációból kialakított monográfia, valamint oklevéltár egyaránt helyet kapott. A műfaji sokszínűség mellett tematikailag is nagy spektrumot fog át a sorozat, hiszen a többséget alkotó egyháztörténet mellett helytörténeti és historiográfiai munka is található. Koszta Laci példaértékű befogadóképessége nyilvánult meg

13 <http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/> (letöltve: 2015. szeptember 2.)

14 *Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből.* (Capitulum I.) Szerk. Koszta László. Szeged, 1998.

abban, hogy a Capitulum sorozatban nemcsak szegedi, hanem budapesti,¹⁵ sőt külföldi szerzők¹⁶ munkái is megjelentek. A könyvsorozat mellett a kutatócsoport által gondozott honlapon 17 magyarországi káptalan középkori okleveleinek adatbázisa is elérhető az érdeklődő nagyközönség számára.¹⁷

Igazi egyetemi tanárként nemcsak a diplomáig kísérte figyelemmel és segítette tanítványai életét. Sokunknak nyújtott információkat és segítséget ösztöndíjak, posztgraduális képzések, munkahelyek vagy különféle pályázati támogatások elnyeréséhez. Evekkel a diploma vagy a PhD fokozat elnyerését követően is érdeklődéssel fordult tanítványai munkahelyi és tudományos eredményei vagy éppen problémái iránt. Türelmes meghallgatást, elfogadást, együttérzést és őszinte jótanácsot, valamint a legkülönbélebb tematikájú vagy szakmai kérdésekben is hasznos információkat, segítséget mindig kaptunk tőle. Többünknek lehetőséget adott, hogy egy-egy közös projektben együtt dolgozhassunk vele. A Lacival folytatott minden kötet szerkesztés, minden pályázat vagy konferenciaszervezés – az egyetemi óráihoz, a tanulmányi utakhoz és konferencia-részvételekhez hasonlóan – életre szóló élményt jelentett. Ránk is átragadt valami az ő elhivatottságából, derűjéből, kiegyensúlyozottságából.

Két szakmai jellegű kitüntetéssel díjazták munkásságát. A MTA SZAB vezetősége 1999-ben kiemelkedő tudományos munkássága elismeréseként a társadalomtudomány fiatal kutató kategóriájában tüntette ki. 2003-ban pedig elsősorban dékánhelyettesi tevékenysége elismeréseként Pro Facultate Philosophiae kitüntetést kapott a szegedi bölcsészkartól.

Koszta Laci korszakos jelentőségű tudós és pedagógus volt, aki a professzoroktól várható tudományos munkásságot maradéktalanul teljesítette, közben pedig jelenlétével, derűjével, segítőkészségével ösztönösen és minden pillanatban nevelt, példát mutatott. Mindazok, akiknek megadatott, hogy vele dolgozhattunk, akiket példával, útmutatással, bátorítással, pártfogással, kölcsönadott irodalmakkal segített, a közvetített értékekért hála és köszönetet, halála után pedig fájdalmas irt érzünk. A példa, amit adott, az emlék, amit róla őrzünk, a tudományos igazság szüntelen kutatására, a felismert tudás közzétételére, fáradhatatlan alkotó munkára, embertársaink irányában pedig feltétlen humanista magatartásra ösztönzi egykori tanítványait, munkatársait.

„Adj, Uram, örök nyugodalmat neki,
és az örök világosság fényeskedjék neki!”

15 KEGLEVICH KRISTÓF: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou korban (1075–1403). (Capitulum VIII.)* Szeged, 2012.; KEGLEVICH KRISTÓF: *A garamszentbenedeki apátság 13. és 14. századi oklevelei (1225–1403). (Capitulum IX.)* Szeged, 2014.

16 "In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin": *Medieval historical studies in memory of Zoltan J. Kosztolnyik.* (Capitulum VI.) Ed. István, Petrovics – Sándor László, Tóth – Eleanor A. Congdon. Szeged, 2010.; VLADIMÍR RÁBIK: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egylet Levéltárában (1181)1214–1543.* (Capitulum VII.) Szeged, 2010.

17 <http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/computh.htm> (letöltve: 2015. szeptember 2.)

SOMORJAI ÁDÁM OSB

A SZENTSZÉK ÉS KÖZÉP-EURÓPA, 1918–1990

2011. április 12-én, kedden Magyarország Szentszéki Nagykövetsége és a római Magyar Akadémia közös szervezésében került sor a tanulmányi ülésre. Az egybegyűlteket Győriványi Gábor, Magyarország szentszéki nagykövete köszöntötte. Fejérdy András történész, a római Magyar Akadémia tudományos titkára töltötte be a levezető előadó szerepét.

Rónay Miklós külügyi és egyházpolitikai szakértő, a győri Széchenyi István egyetem oktatója, az egyházi diplomácia egy nemzetközi politikatudományi megközelítést vázolta föl, az egyházi diplomáciát tapasztalati úton közelítette meg: Az egyház képes nemzetközi szerződéseket kötni. A nemzetközi politikatudomány szemlélete szerint ez csak úgy lehetséges, ha van tárgyalóereje. A nemzetközi tárgyalóerő, vagyis politikai erő tekintetében az egyház ugyanúgy vizsgálható, mint az államok. Tehát nem rendkívüli jogalany, mint a nemzetközi jog számára, hanem rendes politikai alany, s mint ilyen a nemzetközi élet komplex vizsgálatára részévé tehető. Miért jó ez? Egy elemű halmazból nem lehet következtetéseket levonni, viszont egy olyan tudományos modell, mely az egyházat egy a környezetével komplex kapcsolatokat ápoló entitásként értelmezi, sok új eredményt, tanulságot szolgáltat. Ez előnyös az egyház, és jó a tudomány számára is. Az egyház nemzetközi tárgyalóereje egyrészt egységességéből, katolicitásából, világegyház jellegéből következik, másrészt politikai magatartása témái és következtetése szimbolikus erőt, tekintélyt adnak neki. Az egyes országokban az egyház politikai ereje nem akkora, hogy konkordatárius szerződések kötését megalapozza. Ebből arra következtethetünk, hogy az egyház tárgyalóereje ezekben a tárgyalási helyzetekben egységességéből, és nemzetközi politikai tekintélyéből következett. Ezt a nemzetközi politikai tőkét az egységes egyház felhasználhatná úgy, hogy az egyes országokban felbukkanó állam-egyház egyenetlenségek idején a szomszédos országok katolikus egyházrészei felemelnék szavukat a másik ország katolikus egyházrésze mellett. Ezzel az egyház katolicitása az egyes keresztények, az egyes államok és azok politikai elitje számára is világosabbá, tapasztalhatóbbá, és így jelenvalóbbá válhatna.

Philippe Chenaux professzor, a Pápai Lateráni Egyetem tanára *Az egyház és a kommunizmus Európában 1917 és 1989 között* címmel tartott előadást. Utalt rá, hogy a kommunizmus jelenségét vizsgáló tanulmányok megsokszorozódtak a szovjet tapasztalat befejeződésével. Ezek többek között rávilágítottak a totalitárius jelenség mintegy vallásos jellegére. A kommunizmus a katolikus egyház mintáját követő struktúrájával egyfajta ellene egyházként kívánt fellépni, kiépítve saját „Vatikánját”, szervezetét, dogmáit és szer-tartásait. Egyes katolikus írók, közöttük Jacques Maritain érdeme, hogy már a harmincas évektől kezdve rámutattak a szovjet totalitarizmus „vallási” természetére és esküdt ellen-

ségével, a náci totalitarizmussal való hasonlóságaira. Meg kell azonban említeni, hogy a 20. század két szörnyűségét a kollektív emlékezet nem azonos módon dolgozta fel. Bár a kommunizmus idején több volt a keresztény vértanú, mint az egyház történelmének bármely más időszakában, nem tapasztalható sem sietség, sem buzgóság a kommunista mártírológia mielőbbi összeállításában – idézte Chenaux professzor Alain Besançon francia történész szavait. A lateráni egyetem tanára elmondta, hogy olasz nyelven hamarosan megjelenik kötete, melynek címe: *Az utolsó eretnokség. A katolikus egyház és a kommunizmus Európában Lenintől II. János Pálig* (L'Eglise catholique et le communisme en Europe (1917–1989) - De Lénine à Jean-Paul II). A kötet a vatikáni archívumok 1939-et megelőző dokumentumaira, valamint Casaroli bíboros Ostpolitik-ra vonatkozó irataira alapul. Az olvasó megismerheti belőle a katolikus egyház és a kommunizmus közötti kapcsolatok fejlődését a szovjet októberi forradalomtól kezdve a berlini fal összeomlásáig. Chenaux professzor a következő szempontok szerint dolgozta fel részletesen a rendelkezésére álló dokumentációt: diplomáciai kapcsolatok a Vatikán és a Szovjetunió között; a katolikusok és a kommunisták közötti együttműködés politikai aspektusai az egyes országokban; a keresztény gondolkodás és a marxizmus közötti kapcsolatok intellektuális szempontjai; a katolicizmus és az orosz ortodoxia kapcsolatainak vallási szempontjai. Előadását a következő gondolattal zárta: „Az ökumenizmus útja, amelyet a zsinati egyház elszántan követett, egyben a Kelet-Európával való béke és enyhülés útja volt. II. János Pál megválasztása napjától kezdve szüntelenül emlékeztetett a két keresztény hagyomány, a nyugati és keleti létezésére, és mindnyájunk számára ismert, hogy sikeresen fáradozott az európai népek nagy családjának kiengesztelésén”.

Somorjai Ádám bencés, a Szentzéki Államtitkárság munkatársa a Vatikán keleti politikájának feldolgozásáról beszélt a magyarországi történelmi irodalom példáján. Rámutatott arra, hogy az olaszországi szakirodalom és a magyarországi történészek véleménye gyökeresen eltér egymástól. Míg a külföld elsősorban annak pozitív oldalát látja és a dialógus egyik formájaként fogja fel, a hazai kutatás elsősorban annak negatívumaira irányítja a figyelmet, így arra, hogy a pártállam mind a társadalmat, mind az egyházakat, így a katolikus egyházat is totális ellenőrzése alá akarta vonni, és még a nyolcvanas években is megrendíthetetlennek látszott a rendszer, mert a titkosszolgálatok még akkor is be tudták építeni új egyháziakat. Másrészt arra is rámutatott, hogy a besúgóhálózat földelítése során nem mutatnak rá az igazi felelősökre, csak a kényszerűségből együttműködő kisemberekre vonatkozó dokumentumokat tárják a nagyközönség elé. Ugyanakkor a források feltérésének még csak a kezdetén vagyunk, egyelőre szelektív és szubjektív azok ismerete.

Végheő Tamás görög katolikus pap, egyháztörténész előadása az Apostoli Szentzék és a bizánci rítusú magyar katolikusok 20. századi kapcsolatait vizsgálta, különös tekintettel a hajdúdorogi egyházmegye közelgő centenáriumára. Előadásában ismételtén rámutatott arra, hogy az egyházmegye felállítását a román görög katolikus egyház ellenzte és minden lehetséges módon meg akarta akadályozni, mert abban magyarosítási törekvéseket látott. Ugyanakkor nem lehet magyarosításnak nevezni azt, ha többszáz plébánián már nemzedékek óta magyar nyelven végezték a szent liturgiát, ez inkább a spontán magyarosodás kategóriája. Földrajzi okokból már felállításakor is az új egyházmegye határain kívül maradt több tucat magyar nyelvű közösség.

Angelo Acerbi érsek, a Szuverén Máltai Lovagrend prelátusa személyes beszámoló keretében elmondta tapasztalatait, aki a rendszerváltás után 1990-től 1997-ig szolgált Budapesten apostoli nunciusként.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ÚJABB KIADVÁNYOK A MINDSZENTY-KÉRDÉS AMERIKAI FORRÁSAIRÓL

Somorjai Ádám 2012–2013-ban újabb kötetekben tárta a nyilvánosság elé Mindszenty-kutatásának eredményeit.¹ A bencés szerzetes alighanem a legeredményesebb szerzője a témának, hiszen 2007 és 2013 között 11 kötetet és több tucat tanulmányt publikált egyedül és Zinner Tibor jogtörténésszel együtt magyarul, angolul és olaszul.² Legújabb kiadványai közül az első klasszikus forráskiadvány, egy másik műfajára talán a történelmi olvasókönyv kifejezést használhatnánk, a harmadik pedig eddigi forrásfeltáró munkájának eredményeit összefoglaló repertórium. Negyedik munkája esszékötet műfajú.

SOMORJAI Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, Budapest, 2012, 700 p.

2007-ben jelentette meg *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, 1956–1975* című trilógiájának első kötetét, és a két részre osztott harmadik kötet második részének publikálásával 2012-ben vált teljessé a sorozat. A szerző Mindszenty Józsefnek a budapesti amerikai követség „félrabságában” töltött periódusának válogatott forrásait közli a kötetekben, kronológiai sorrendben, az egyes évek anyagát bevezető, valamint elemző tanulmányok kíséretében. A kötetek felépítése céljuknak megfelelően azonos struktúrát követ: mivel a szerző a nemzetközi közvélemény számára is használható kiadványt kívánt az olvasók kezébe adni, a kötetek első fele magyar nyelvű, második fele pedig eredeti nyelven közli a forrásokat. Különböző mutatók, bibliográfia, a források jegyzéke segítik az eligazodást és nyújtanak lehetőséget a továbbgondolásra. A szerző célja a figyelem ráirányítása volt a Mindszenty-kérdés amerikai levéltári forrásaira, amelyek bevilágítanak a budapesti követségen töltött időszak eddig kevésbé ismert periódusába. „Mindszenty bíboros levelezésének rekonstruálásával elsődleges célunk a figyelem fölhívása volt: amint a Holdnak is van egy másik oldala, amelyet sem szabad szemmel, sem távcsővel nem (bár újabban űrhajóval vagy szatellittel igen) ismerhet meg a Föld lakója, mert mindig szebbik oldalát mutatja, úgy Mindszenty bíborosnak is van egy olyan arca, amely a követség levél-

1 2010-ig megjelent publikációiról lásd korábbi recenziómat: Csíky Balázs: *Források az Apostoli Szentszék és Mindszenty bíboros kapcsolatához. Somorjai Ádám könyveiről.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24 (2012) 3–4. szám, 222–225. p.

2 Somorjai könyveiben rendszeresen közli saját műveinek bibliográfiáját.

tári anyagának alapján rajzolódhat ki és ez idáig ismeretlenségbe burkolózott” – olvashatjuk a kötet utószavában.³ Az új források feltárása, Mindszenty új arcának bemutatása azzal jár, hogy azokat szembesíti az eddigi Mindszenty-képpel, elsősorban a bíboros emlékirataiból kirajzolódó portréval, Mindszenty saját szavait – saját szavaival. Feltáru egy időben változó, alakuló Mindszenty-kép, ahol a bíboros alakja nem állandó, nem statikus.

Somorjai a trilógia megírása során időrendben visszafelé haladt a feltárással, a hagiográfia módszerét követve, amely a boldoggá avatási eljárásból, abban betöltött korábbi feladatából következett. Ez a módszer retrospektív, a földi élet végpontjából indul visszafelé. Ugyanakkor ez a történettudományban sem ismeretlen megoldás. Az amerikai forrásokhoz úgy jutott el, hogy felismerte: a Mindszenty-kutatás úgy léphet előbbre, ha újabb forrásokat vonunk be a vizsgálatba. Bár a vonatkozó szentszéki iratok kutatási korlátozás alá esnek, van egy olyan, eddig alig kutatott forráscsoport, amely bevilágíthat a kevésse feltárt követségi periódus ismeretlen világába, összefüggéseibe, sőt Mindszentynek a pápákkal és a bíboros államtitkárokkal folytatott levelezésének rekonstruálását is lehetővé teszi. Somorjai úgy gondolja, hogy az amerikai források bősége ellensúlyozza a nem kutatható források hiányát: rekonstruálhatók belőle Mindszenty főbb gondolatai, hiszen a bíboros ismételten vissza-visszatért egy-egy kérdésre, amit fontosnak tartott. Ugyanakkor figyelmeztet, hogy amíg minden vonatkozó levéltár anyaga nem kutatható, addig megállapításai ideiglenes jellegűek és későbbi alapos kutatások során felülvizsgálatra szorulhatnak.⁴ Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát a kötet zárszavában így méltatja a munkát: „Somorjai Ádám bencés immár egy évtizedes következetes kutatómunkája – megítélésem szerint – *a történeti vizsgálat útját járja* és munkásságával érdemben járul hozzá az ellentétek középpontjában álló Mindszenty-örökség plasztikus kirajzolásához. Ilyen mértékű, a forrásokat elének táró kutatómunkára az övén kívül más példát nem tudok megnevezni. A forrásközlés elengedhetetlen és megkerülhetetlen út a vizsgált korszak és Mindszenty bíboros életművének vizsgálatában, hálásak lehetünk érte a kutatónak.”⁵ Ezzel a főapát két kérdést is megválaszolt: egyrészt egyértelművé tette, hogy a forráskutatásnak és forrásközlésnek volt értelme, szemben azokkal a hangokkal, amelyek szerint az amerikai források nem gazdagították érdemben új ismeretekkel tudásunkat.⁶ Hozzátehetjük, hogy a források feltárásának minden esetben van értelme a történettudomány szempontjából, hiszen ha újabb adatokkal, tényekkel nem is szolgálnak az eseménytörténet szempontjából, annyit mindenképpen hozzáadnak tudásunkhoz, hogy egybevágjanak-e eddigi ismereteinkkel vagy sem. A Mindszentyre vonatkozó amerikai források azonban ennél lényegesen több információval szolgálnak, ahogy ezt többen leszögezték.⁷ A főapát emellett azt is kijelentette, hogy Somorjai „a történeti kutatás útját járja”, ami válasz volt azoknak, akik a szerző motivációjával szemben esetleg kétségeket támasztottak volna.

3 *Sancta Sedes III/2. i. m.* 353. p.

4 Uo. 353, 356. p.; A kutatástörténethez lásd SOMORJAI Ádám: *Az amerikai Mindszenty-dokumentáció hazai kutatástörténetéhez*. In: Heggyel az ég egybemosódik. Ünnepi kötet Korzenszky Richárd 70. születésnapjára. Közreadják: rendtársai, munkatársai és barátai. Tihanyi Szent Gergely Alapítvány, Tihany, 2011, 592–611. p.

5 *Sancta Sedes III/2. i. m.* 413. p.

6 Vö. pl. MÉSZÁROS István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2008, 220. p.

7 Vö. FEJÉRDY András: *Mindszenty bíboros levelei az USA politikai vezetőihez (1956–1971)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24 (2012) 1–2. szám, 202. p.

SOMORJAI, Adam – ZINNER, Tibor: *Do Not Forget This Small Honest Nation. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats*. Xlibris Corporation, s. 1., 2013, XXX + 417 p.

A következő kiadvány az amerikai olvasóközönséget megcélzó, angol nyelvű történelmi olvasókönyv, amely Mindszentynek az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez 1956 és 1971 között küldött leveleit ismerteti. Azért nem beszélhetünk levelezésről, mert a bíboros alig kapott választ, a kommunikáció egyoldalú volt. A Zinner Tiborral közösen jegyzett kötet lényegében egy 2010-es munka fordítása,⁸ és mind a két könyve visszavezethető egy forráskiadványra.⁹ Az angol változat előszava és bevezetése azonban eltér a magyartól, még hozzá lényeges megállapításaiban. Az angol bevezetés kiegészült egy elemzéssel a primás alkotmányos szerepköréről, az előszó pedig így zárul: „Ezt a kötet azoknak ajánljuk, akik szeretnék többet megtudni a hidegháború és a déntente időszak különböző problémáiról, és a nagy bíboros nézeteiről, aki generációjában a szabadság hőse volt Magyarország és a világ számára.”¹⁰ A szerzők tehát úgy gondolják, hogy az ismertetett források nem csupán az egyháztörténet, hanem a köztörténet és a diplomáciatörténet iránt érdeklődők számára is hasznosak lehetnek. Mindszentyt pedig „a nagy bíborosként”, nemzeti hősként, a szabadság hőseként állítják az olvasók elé. Eltekintve attól, hogy a közölt dokumentumokból kirajzolódó Mindszenty-képet néhányan gyökeresen másként értékelik,¹¹ a szerzők ezzel csatlakoznak a feltételezhető magyar közvélekedéshez, egyben „a szent” Mindszenty-képpel szemben egy alternatív értelmezés mellett teszik le a voksukat a Mindszenty-tisztelettel kapcsolatban.

The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes. Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Edited by Ádám Somorjai. Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2012, 288 p. (The Cardinal Joseph Mindszenty Documents Subsidia, 1)

A harmadik ismertetendő kiadvány egy repertórium. A kötet a budapesti amerikai követség Mindszenty-anyaga hat levéltári dobozának leírása, repertóriuma. Több szempontú áttekintés: táblázatban közli az iratok lelőhelyeit (amennyiben a dokumentum más amerikai kormányzati szerv fondjában is megtalálható), valamint ha közölték, akkor a forráskiadványt is. Az iratok rendjének leírása mellett segít a digitális fényképfelvételek közötti eligazodásban is. A dokumentumokról készített digitális másolatok őrzőhelye, a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár adta ki a kötetet.

8 SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971*. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010, 343 p.

9 *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971. Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States*. Edited by Ádám Somorjai. METEM, Budapest, 2011, 799 p.

10 „This book is offered for all those willing to learn the various problems of the cold war and déntente period, the American diplomacy, and the mind of the great cardinal, who in his generation was the hero of freedom for the Hungarians and for the world.” *Do Not Forget i. m.* XI. p. fordítás tőlem – Cs. B.

11 Lásd pl. WOJCIECH Giertych: *Mindszenty bíboros*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24 (2012) 1–2. szám, 195–199. p.

SOMORJAI Ádám: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. Tartalmi és szövegváltozások. Vécsey József, a társszerző. ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék és a Pannonhalmi Főapátság, Budapest–Pannonhalma, 2013, 290 p.*

A negyedik kiadvány eltér az előbbi háromtól, hiszen célja elsősorban nem forrásközlés vagy a források ismertetése, hanem a kutatási eredmények kifejtése. Ennek ellenére ennek a kötetnek is jelentős része forrásközlés: egyrészt az Emlékiratok magyar, német, olasz és angol kiadásainak szövegváltozatait közli párhuzamosan, kiemelve az eltéréseket, másrészt Vécsey József két munkájának összehasonlításakor is párhuzamos szövegeket közöl bizonyításként. A kötet végén szereplő bibliográfiából kiemelhető az Osservatore Romano Mindszentyre vonatkozó cikkeinek kigyűjtése az 1945–1958 közötti időszakból, valamint több külföldi újság és néhány szerzőnek a bíborosra vonatkozó írásait közlő lista. A munka talán legérdekesebb része az a fejezet, amelyben Somorjai azt igyekszik bizonyítani, hogy a bíboros Emlékiratainak Vécsey József a társszerzője volt, annak szövegében Vécsey megfogalmazásai köszönnek vissza. Korábbi írásaival összevetve az olvasó megállapíthatja, hogy a szerző véleményét sokkal markánsabban, keményebb megfogalmazásokkal fejezi ki.¹²

* * *

Arra jelen írás keretei között a recenzensnek nincs lehetősége, hogy a Somorjai Ádám által közölt több ezer oldalról átfogó értékelést adjon. Valószínűleg az is időbe telik majd, míg a szakma fel tudja dolgozni ezt az óriási iratanyagot. Csupán annyit tehetek meg, hogy a publikált anyagról szóló értékeléseket, véleményeket, illetve a szerző által kifejtett gondolatokat ütköztetem a szakirodalom megállapításaival, miközben a szerzőt igyekszem elhelyezni a hatalmas Mindszenty-irodalom törésvonalai mentén, felvázolva az eltérő értelmezések alapján a különböző szakemberek által alkotott hálózatokat.

Hatos Pál egyik tanulmányában kifejti, hogy az 1989 utáni Mindszenty-értékelések két nagy csoportra oszthatók, egyrészt a világi történészek által megrajzolt politikus-főpap többnyire negatív képére, másrészt az egyháztörténészek pozitív lelkipásztor-főpap képére. A politikus-főpap mint a múltban élő, elavult szellemiséget képviselő személy jelenik meg, a tanúságtévő lelkipásztor-főpap ezzel szemben követhető példát nyújt.¹³ Hozzátehetjük, hogy ezek mentén az értelmezések mentén való felosztás az egyháztörténetet művelők csoportján belül is megfigyelhető. Jelentős viták folytak és folynak ma is arról, hogy Mindszenty tevékenységében a politikai vagy a lelkipásztori szempontokat helyezte-e előtérbe.¹⁴ Azon kívül az egyháztörténészek között Mindszenty értékelésében törésvonalat képez a vatikáni keleti politika megítélése. Mások mellett éppen Somorjai

12 Lásd pl. Somorjai szerint 1949-es perében a bíboros „erkölcsileg megsemmisült”; „nagy volt a kabát Mindszenty-n”; „kolonc” volt a vatikáni diplomácia számára (*Törésvonalak i. m.* 36, 240, 241. p.)

13 Vö. Hatos Pál: *A Mindszenty-örökség értelmezései 1989 után*. In: *Kommentár* 2006/4. szám, 55. skk.; újraközölve: Hatos Pál: *Választott népek és a vereség kultúrája. Esszék a modern eszmetörténet vallásos kontextusainak köréből*. Ráció Kiadó, Budapest, 2013, 172–193. p. A továbbiakban a folyóirat-cikkre hivatkozom.

14 Vö. pl. SOMORJAI Ádám: *Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. VI. Pál és Mindszenty József esete*. In: *Vigilia* 73 (2008) 11. szám, 823–830. p. Ennek továbbgondolásához vö. SOMORJAI Ádám: *Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget?* In: *Magyar Szemle*

Ádám volt az, aki már egyik első Mindszenty-publikációjában felhívta a figyelmet arra, hogy az addigi megközelítések mellett új optikát kíván alkalmazni: a Szentszék és a bíboros kapcsolatában a Szentszékét kívánja első helyre tenni.¹⁵ Megjegyezhetjük még azt is, hogy az Ostpolitikot legtöbbször csupán magyar vonatkozásban vizsgálja a hazai szakirodalom, holott kialakulására világpolitikai tényezők hatottak és nem a magyar egyház helyzete alakította.¹⁶ A feltárt amerikai források jellegükből adódóan alapvetően politikai szempontúak, a lelkipásztor-főpap alakját kevésbé világítják meg. A forrásadottságokból következik tehát, hogy az amerikai dokumentumokból kirajzolódó kép egy politikust állít elé.¹⁷

A világi történészek – ha követjük a fentebb említett felosztást – nem tartják feladatuknak a lelkipásztor-főpap tevékenységének vizsgálatát, hanem csak a politikus életére koncentrálnak.¹⁸ Hozzátehetjük, hogy felvetődik a kérdés, vajon a világi történésznek kutatása és interpretációja során figyelembe kell-e venni azt a tényt, hogy Mindszenty boldoggá avatási eljárása folyamatban van. Úgy gondolom, hogy ha csak a politikust vizsgálja a történész és egyéb szempontokat figyelmen kívül hagy, torz képet kap. Egy főpap tevékenysége nem vizsgálható érvényesen anélkül, hogy figyelembe vennénk a hivatásából és egyházhoz tartozásából eredő szempontokat.¹⁹ Ebben az értelmezésben még a boldoggá avatási eljárás is fontos szempont, mert mutatja a bíboros saját közösségének értelmezését, Mindszenty-képét. Erdő Péter prímás érsek a Terror Háza Múzeumban tartott konferencián, 2012 őszén előadásában éppen erre hívta fel a figyelmet: „Kevés figyelmet kapott viszont az a kérdés, hogy Mindszenty működésében, külső cselekedeteiben milyen súllyal jelentkezett vallási élete és meggyőződése. E nélkül ugyanis tevékenységének pusztán vagy túlnyomóan politikai megközelítése torz és nem igazán reális képet eredményez. Idealizált hősként, vagy éppen az adott kor valóságától távol álló politikusként mutatja be alakját” – mondta Mindszenty utódja.²⁰ Két szempontot emelt ki: az engesztelés lelkületének fontosságát elődjének tevékenységében, valamint azt, hogy a főpap közéleti szerepvállalása az egyháznak az ókorig visszanyúló hagyományán alapszik.

Feltehetjük a kérdést, hogy vajon Somorjai Ádám kötetekre rugó forráspublikációi alapján választ kaphatunk-e a Mindszenty-kutatás alapkérdéseire. Két kérdést emelek ki ezek közül: az egyik a bíboros mártíromságának kérdése: volt-e értelme a kommunizmussal való makacs szembenállásnak? Vagy magával együtt híveit is feleslegesen akarta áldozatszerepbe kényszeríteni az idős főpap?

20 (2011) 7–8. szám, 46–58. p.; Más álláspontot képvisel: FEJÉRDY András: *Mindszenty József szellemi portréja*. In: Kommentár 2006/4. szám, 43–54. p.

15 SOMORJAI Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*. Pro manuscripto. Romae, 2007, 9. p.

16 HATOS *i. m.* 68–69. p.

17 Erre utal Somorjai is: vö. *Sancta Sedes III/2. i. m.* 373. p.; A kutatók azt remélik, hogy a lelkipásztor-főpap alakjához a Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárában lehet majd forrásokat találni.

18 HATOS *i. m.* 61. p.

19 Vö. ugyanerre mutat rá más témával kapcsolatban: HATOS Pál: „*Világ keresztényei egyesüljete*.” *A keresztény unió dilemmái a két világháború közötti magyar katolicizmusban*. In: Kommentár 2007/2. szám, 59. p.

20 <http://www.magyarKurir.hu/hirek/erdo-peter-biboros-eloadasa-mindszenty-konferencian> letöltés: 2013. augusztus 23.

Somorjai osztja azokat a történelmi megállapításokat, amelyek szerint az idős főpap nem csak fizikailag örlődött fel, hanem szellemileg is elszakadt a valóságtól.²¹ Szerinte a bíboros „egy önmaga által felépített valóságban igyekszik elrendezni gondolatait (...) mintha sok tekintetben nem is akarna tudomást venni egy tágabb dimenzióba nyúló világról. Természetesen izoláltságának ismeretében mindez jól érthető (...) gondolkodásmódja nagyon leegyszerűsített (...) fekete-fehér fogalmakkal »dolgozik«.”²² A bencés szerzetes szerint a bíboros lekipásztori feladatait alárendelte vélt politikai szerepének: „Mindszenty bíboros gondolkodásában az alkotmányos szerepkör igénye, amellyel óhatatlanul politikai szerepvállalásba torkollik, nagyobb hangsúlyt kapott, mint a lekipásztori szolgálat. (...) Lehet, hogy úgy kell fogalmaznunk, erősen megnyomva ceruzánkat: Mindszenty bíboros magyar legitimista nacionalizmusa erősebb volt, mint a katolikus hite. Vagy más szavakkal: egy olyan színvonalú katolikus gondolkodó, mint Mindszenty József, igazságosnak érezte azt, hogy a nemzeti érzelmű közjogi elkötelezettsége erősebb lehet a lelkében, mint az engedelmesség a Legfőbb Pástor iránt. A megoldás abban keresendő, hogy a nemzeti elköteleződés pszichés struktúrája eredetében vallásos ihletésű (...) nem tudott vagy nem is kívánt különbséget tenni e kettős elkötelezettsége között.”²³ Végül szerző szerint Mindszenty kompromisszumra képtelen magatartásával elhárította magától a döntés felelősségét, és másra, a Szentszékre, a pápára testálta a döntést és annak ódiáját is. Hagyta, hogy más oldja meg helyette menedékes helyzetét az amerikai követségen, majd pedig helyzetét az esztergomi érseki székben.²⁴ Ugyanakkor a mártíromság értelméről közvetlenül nem foglal állást.

A fentiekkel szemben említhetjük meg azt az értelmezést, amely szerint a kommunista rendszerrel való szembenállás bár látszólag nem hozott azonnali megoldást a problémára, az ateista és egyházellenes rendszernek való be nem hódolás biztosíthatott erkölcsi tőkét az egyháznak. Amikor a hívek látták a főpapok megalkuvását, az sokakban kiábrándulást okozott, és a hivatalos egyház, az intézmény hitelének elvesztéséhez vezetett. Az ellenállás hősiessé vállalása, a meggyőződésért az üldöztetés, a börtön vállalása adhatta (volna) olyan erkölcsi erőt, amelyből a rendszer bukása után az egyház újjászületése táplálkozhatott. Az egyház azonban feláldozta azokat a tagjait, akik vállalták az üldöztetést. A börtönből szabaduló papokat saját püspökeik tiltották el a misézéstől.²⁵ Ugyanakkor Agostino Casaroli, a magyar kormánnyal folytatott szentszéki tárgyalások vezetője is elismerte emlékirataiban, hogy az 1964-es részleges megállapodás nemhogy nem hozott javulást a magyar egyház életében, hanem az aláírás után több szempontból tovább romlott a helyzet.²⁶ Az egyháztörténetnek a szentek felmutatására alapuló régi hagyományát felhasználva tehát tágabb perspektívából, a jövő szempontjából is lehet vizsgálni a kérdést, amikor az áldozatot vállalók példamutatását nem csökönységként, hanem bátor kiállásként értelmezzük. Természetesen ezt egyházi nézőpontból lehet megtenni, hiszen egy nem hívő számára érthetetlen és értelmetlen ez a fajta hitvallás.

21 HATOS *i. m.* 59–60. p.

22 *Sancta Sedes III/2. i. m.* 363. p.

23 *Sancta Sedes III/2. i. m.* 381. p.

24 *Törésvonalak i. m.* 240–241. p.

25 CSÍKY Balázs: *Nyisztor Zoltán életrajza*. In: *Adriányi Gábor – Csíky Balázs: Nyisztor Zoltán. Argumentum*, Budapest, 2005, 273. p.

26 Vö. AGOSTINO Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Ford.: Szerdahelyi Csongor. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 125. p.; v. ö. még HATOS *i. m.* 64. p.

A kérdés vizsgálatába izgalmas nézőpontot von be Mészáros Tibornak, Mindszenty másodtitkárának egy 1977-ben írt levelében megfogalmazott véleménye, amelyet Somorjai Ádám fedezett fel és közölt könyvében: „[A bíboros] megtestesítette magában népünk legjobb és néha kevésbé jó tulajdonságait is. Csak a tekintély, az erő szempontjából volt ügyesen tárgyalóképes: mihelyt a vesztes kilátásával indult a partiba, vagy me-rev, elzárkózó, vagy – hogy elérje azt, amit akar – túlságosan megalázkodó lett. Nem volt belső tája, csak belső és külső frontvonalai. Az ember nem számított neki, a maga em-bersége (nem a humánus értem, hanem személyes emberi mivoltát!) sem, legfeljebb állása, hivatása, méltósága – a nehéz helyzetekben az utóbbiak nem mindig jó tanács-adók. Mint minden túlságosan bátor és kiálló ember – valahol a legmélyen félénk, óva-kodó, majdnem bizalmatlan volt és a legjobb legyőzése módja a félénkségnek a hatalom és tekintély végső megmutatása – a kirohanás! Történelmünk tele van ilyen példákkal. Mindez csak egy kis pillantás az egészbe. Ha szent volt, magyar szent volt. Számomra Krisztus és az Egyház a legmagyában univerzálisak – vagy nem igazak?” – írta Mészá-ros.²⁷ A bíboros közeli munkatársa pszichológiai elemzést ad az idős főpapról, bevonva a magyarság lelki alkatának, jellemvonásainak szempontjait is. Párhuzamot von a nem-zeti karakter és Mindszenty tulajdonságai között. Kiemeli a tekintély szerepét, és a po-zíciónak a személyiséget is befolyásoló, meghatározó voltát. Figyelmeztet azonban arra, hogy ez csupán egy megközelítés a sok közül, a teljes kép megalkotásához kevés. Meg-fogalmazza azt az álláspontot, hogy a bíboros tevékenysége sajátosan magyar történelmi jelenség volt, amelyet a nemzeti történelem és hagyományok erősen meghatároztak.

Mindez már átvezet a Mindszenty-kutatás másik alapkérdéséhez, amely a bíboros po-litikai irányvonalának értékelésére vonatkozik: ez volt-e a megfelelő irányvonal, vagy az együttműködés politikája? Elavult volt-e a bíboros felfogása?²⁸ Ez utóbbival kapcsola-tban érvként legitimizmusát és a primás közjogi szerepéről vallott felfogását szokták említeni.

Somorjai ezt a kérdést részletesen elemzi műveiben, és legfontosabb eredményeinek tartja az erre vonatkozó új megállapításokat. Kiindulópontja az a megállapítás, amelyről fentebb már volt szó. Eszerint Mindszenty „nem tudja szétválasztani önmagában egyházi küldetését, főpásztori mivoltát a régi alkotmány által neki biztosított közjogi szerepétől (méltóságától) – tudatában ezek egybeolvadnak, saját helyzetét, jövőjét (hacsak implicit módon is) e szellemben tárgyalja.”²⁹ Ezen túlmenően szerinte a bíboros elszakadt a reali-tástól, rosszul mérte fel a politikai helyzetet. Nem volt képes érzékelni a Kádár-rendszer politikai erejét, ugyanakkor a Vatikán számára a valóságosnál nagyobb mozgásteret fel-tételezett, mint ahogy az amerikai kormány lehetőségeit is túlbecsülte a magyar kormány befolyásolásában.³⁰ Olyan politikai és közjogi helyzethez ragaszkodott, amely már nem létezett. Mindszenty a természetjogra hivatkozva nem fogadta el a két világháborút lezáró békeszerződéseket, sőt az egyházkormányzati változásokat sem, és továbbra is illetékes főpásztornak tartotta magát a csehszlovákiai (felvidéki) területek felett, de a burgenlandi és vajdasági egyházkormányzati változások ellen is szót emelt, mert azokat az ezeréves magyar egyházi struktúra szétrombolására tett lépéseként értékelte.³¹ A bíboros illegi-

27 *Törésvonalak i. m.* 241–242. p.

28 *Vö. HATOS i. m.* 56. skk.

29 *Sancta Sedes III/2. i. m.* 364. p.

30 *Uo.* 363. p.

31 *Uo.* 370–373. p.

timnek tartotta az 1949-es sztálinista alkotmány által teremtett új közjogi helyzetet, magát továbbra is primási méltóságánál fogva meghatározó politikai szereplőnek tekintette, miközben az állam és egyház együttműködését tartotta ideálisnak (konstantinizmus).³² Somorjai úgy értékeli, hogy Mindszenty visszaélt az amerikaiak vendégszeretetével: „Az amerikaiak azonban azt tapasztalták, hogy a humanitárius segély helyett a menedékben lévő bíboros egyházi, politikai működésének bázisává akarja átalakítani a követség diplomáciai mentességét, és ezáltal, az első évek kiélezett helyzetében annak létét, vagy később, a détante idején, az amerikai-magyar kapcsolatok kibontakozását.”³³ Szerző szerint a források alapján bővül azoknak az okoknak a köre, amelyek miatt a bíboros 1971-ben elhagyta a követséget: „A hagyományos nézet, miszerint a pápa iránti engedelmesség volt az, ami miatt meghozta ezt a döntést, kiegészül azzal, hogy ezt a folyamatot ő maga váltotta ki, amikor folyamatosan szembehelyezkedett vendéglátói intézkedéseivel, megszegte a diplomáciai mentesség feltételeit, és König bíborost is rávette erre. Az a szándék motiválta ebben, hogy emlékiratait nyilvánosságra tudja hozni.”³⁴ Az Emlékiratok kiadása kulcsfontosságú volt a bíboros számára: „Mindszenty bíboros hatalmának és erejének teljében tehetetlenségre volt kárhozthatva. Leveleiben élte ki tenni vágyását, emlékiratait írta, majd pedig szívósan dolgozott rajta, hogy megjelenhessenek. Részleges győzelmet aratott (...) elmondhatta saját verzióját a világnak.”³⁵

A forráskiadványok köteteit fellapozva két megjegyzést tehetünk. Az egyik, hogy a bíboros egy dolgot reálisan mért fel: a magyar kormány a saját érdekeit tartotta szem előtt, és ügyes taktikával kijátszotta a szentszéki diplomatákat. Ahogy Cicognani bíboros államtitkárhoz írt levelében olvashatjuk: „Úgy tűnik, Kádár csak egy téren engedett, ahol ennek nem volt ideológiai akadálya. Minden olyan téren, ahol az ideológiai akadályok megjelennek, nyert: az Egyház (szemináriumok, szerzetesrendek), papok, hívek (gyermekek vallásoktatása), Regnum Marianum, a személyes szabadság és aktivitási szint stb. komoly szabadsága [mind veszített].”³⁶ A másik kérdés a konstantinizmus kérdése: ez volt-e a bíboros felfogása? Sokak szerint igen, amikor azonban 1974-ben ezt a vatikáni szövívő szemére vetette, hogy nem mindig lelkipásztori elgondolások vezették, hanem inkább politikaiak, Mindszenty ezt nagyon igazságtalannak tartotta.³⁷

Somorjai tehát Mindszenty politikai tevékenységével azt a világi történészek körében elterjedt értelmezést teszi magáévá, hogy a bíboros politikai szempontból a múlt embere volt. Meg kell jegyeznünk, hogy az az elterjedt nézet, miszerint csak Magyarországon van vita a bíboros szerepéről és Nyugaton egyértelműen az antikommunista hőst látják benne, a szakirodalom vizsgálata alapján megkérdőjelezhető.³⁸

32 Uo. 380, 387–388, 390. p.

33 Uo. 389. p.

34 Uo. 370. p.

35 Uo. 391. p.

36 Mindszenty levele Cicognani bíboros államtitkárhoz, 1964. június 30. Idézi fordítását: *Sancta Sedes i. m.* 360. p.; Az eredeti szöveg: „So seems, Kádár conceded only on a territory where he did not have ideological impediments. He acquired protraction on all territories where the ideological obstacles appear: the serious freedom of the Church (seminaries, orders) priests, faithful (religious instruction of children), Regnum Marianum, the freedom of personal and activity level, etc.” Közli: Ádám SOMORJAI: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1.* Documenta 1963–1966. METEM, Budapest, 2010, 417. p.

37 *Sancta Sedes III/2.* i. m. 385–386. p.

38 Vö. HAROS i. m. 66. p.

Végül meg kell említeni azt is, hogy a történelmi értelmezésekkel párhuzamosan, és talán a közvéleményre nagyobb befolyást gyakorolva él egy olyan kép is Mindszentyről, amely mítosszá magasztosulva látja alakját. Ezzel kapcsolatban két értékelést érdemes egymás mellé állítani: Nyisztor Zoltán 1964-ben így fogalmazott Nagy Töhötömnek írt levelében: „S akármilyen véleményünk legyen Mindszenty sok lépéséről, egyedülálló, példátlan, hősi nimbuszától, amit 5 kontinens népei homlokára raktak, senki sem fogja megfosztani. A lényeg nem abban van, hogy merev, zsarnok, oktalan volt, hanem abban, hogy a világ teljes elgyávulása idején először és elsőnek mert szembeállni a sötét hatalommal, felrázta a népek lelkiismeretét s lelki lázadásra indította a kommunizmus ellen. Mítosz lett és senkiről annyi cikk, könyv nem jelent meg, mint róla. Az első magyar a történelem folyamán, akinek nevét megtanulta az egész világ.”³⁹ A másik értékelés Antall József, aki a bíboros 1991-es újrateremtésén elmondott beszédében fogalmazta meg gondolatait: „Mindszenty József hercegprímás a magyar történelem egyik olyan történelmi személyiségévé vált, aki saját áldozatos tevékenységével hívta fel a figyelmet az egész közép-kelet-európai térséget fenyegető veszélyekre. Mindszenty József politikai nézeteivel, alkotmányjogi felfogásával lehetnek vitái a történetíróknak, de azt senki se vonathatja kétségbe, hogy a magyar történelem egyik legnagyobb erkölcsi erőt adó példaképe (...) hajthatatlansága, a rugalmasság hiánya talán megakadályozta néhány egyházi intézmény megmentését, de jellembeli szilárdsága örök értéket jelent az etikában.”⁴⁰ A két idézet egybecseng és a lényegre ragadja meg. Nem történelmi ítéletet mond, de Mindszenty történelmi szerepét értelmezi. A bíboros „mítosz”, ahogy Nyisztor fogalmaz, mert „erkölcsi erőt adó példakép” Antall szerint. Hajthatatlansága és jellembeli szilárdsága ugyanannak a tulajdonságának két oldala, ami a kommunizmus elleni harc hőségévé tette és kiváltja a kritikát is. Írásai alapján úgy érezhetjük, hogy Somorjai célja ezzel szemben a demitizálás, ami együtt jár a Mindszenty-kép újrarajzolásával.⁴¹

Úgy vélem, Mindszenty értékelésében teljes konszenzusra nem fog jutni a magyar közvélemény, de a történelmi szakma sem, mivel megítélése nagyban függ az értékelő személyes ideológiai és erkölcsi alapállásától. De ez a helyzet ugyanakkor természetes, így vagyunk minden fontosabb történelmi és közéleti kérdésünkkel. Amit kívánhatunk, az az, hogy tiszteltetben tudjuk tartani a másik meggyőződését, ami a szakmai vita alapfeltétele is.

Csíky Balázs

39 Idézi: Csíky *i. m.* 258. p.

40 ANTALL József: *Modell és valóság*. II. Budapest, 1994, 141–143. p.

41 Ezt érezzük esszékötetének olvastán: vö. *Törésvonalak i. m.*

KLESTENITZ TIBOR

A KATOLIKUS SAJTÓMOZGALOM MAGYARORSZÁGON 1896–1932.

Complex, Budapest, 2013. 352 p.

Klestenitz Tibor, aki a fiatal történészgeneráció egyik tehetséges képviselője, kutatásai során főként az egyháztörténet és a média (elsősorban a nyomtatott sajtó) kapcsolatát vizsgálja. Könyve az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2011-ben megvédett doktori disszertációjára épül. Ebben az 1896 és 1932 közötti időszakra vonatkozóan mutatja be – kronológiai rendben – a katolikus sajtómozgalom történetét. A rendelkezésre álló levéltári forrásokon kívül jelentős mennyiségű cikkre támaszkodva dolgozta fel ezt a témát. Kutatási eredményeit, ahol ez indokolt, a releváns szakirodalom állításaival összekapcsolva ismerhetjük meg. A kötet mellékletében igen hasznos táblázatok találhatóak, azonban valamivel könnyebb lenne a használatuk, ha a szövegben lennének rájuk hivatkozásuk.

A bevezetésben, mielőtt áttekinti a téma forrásait, szakirodalmát és elméleti kontextusát, Klestenitz Tibor megállapítja, hogy „[a] magyar katolikus sajtó története [...] nem tartozik a népszerű kutatási területek közé. A kérdést a szakirodalom általában egyéb témákkal összefüggésben, kis terjedelemben elemzi” (17). Ez tekinthető a témaválasztás okának. E könyv szerzője nem csak egy hagyományos sajtótörténeti munka megírására törekedett, mert társadalomtörténeti szempontokat ugyanúgy vizsgál, mint az egyháztörténet tekintetében lényeges kérdéseket, így például a katolikus egyesületek szerepét.

„A modernitás kihívásaira a XIX. század folyamán a felekezetek önmaguk újjászervezésével, ellenkultúra és ellentársadalmak kiépítésével reagáltak” – összegezi a 19. század második felében végbement tendenciát a fiatal történész (21). A nemzetközi kontextus bemutatására hangsúlyt fektető szerző kitér arra, hogy XIII. Leó pápa már törekedett – ezzel összefüggésben – a sajtó alkalmazására is. Magyarországon azonban ennek az 1870-es évek végén még nem volt érdemi hatása. Az 1890-es évek első felében változott meg a helyzet. Ekkora datálható – az egyházpolitikai küzdelemhez kapcsolódóan – a magyar katolikus sajtómozgalom kezdete. Onnantól kezdve a katolikus egyházon belül különféle nézetek, álláspontok és elképzelések fogalmazódtak meg arról, hogyan is kellene a sajtót az egyház céljaira használni, milyen legyen a katolikus sajtó, illetve a katolikusok milyen módon viszonyuljanak a nyomtatott sajtóhoz. A katolikusok a saját pozíciójuk erősítése szempontjából vetették fel ezeket a kérdéseket. A céljuk tehát ugyanaz volt, azonban ezt nem azonos módon kívánták elérni, így egységes fellépésre nem került sor. A szerző kiegyensúlyozott elemzésében ismerhetjük meg a sajtómozgalom történetének főbb szereplőit, alakítóit, azokat a tényezőket, amelyek hatottak rájuk, amelyeket nem kerülhettek meg, így például a püspöki kar álláspontját, a sajtóviszonyok változását, a politikátörténeti fordulópontokat és a katolikus egyház államhoz való viszonyát. A szerző könyvének elején jelzi is, hogy „a sajtómozgalom működését folyamatában vizsgálva tárom fel, figyelemmel követve a fenti tényezők hatásait” (8). A katolikus sajtó ügyével foglalkozó személyek és egyesületek időnként együttműködtek, máskor vitatkoztak egymással.

Az 1890-es években, annak ellenére, hogy már kezdetét vette a katolikus sajtó szerepének újraértékelése, új lapok alakultak, érdemi eredmény azonban mégsem következett be. Ennek okai közé Klestenitz Tibor az egyház és az állam közötti viszony gyors normalizálódását, a katolikus hierarchia nyilvánosságától való ódzkodását és a lapok fenntartásával kapcsolatos anyagi problémákat sorolta. A katolikus püspöki kar nem kívánt

irányító szerepet vállalni „a nagyszabású sajtófejlesztő akció megindítása” terén, így „társadalmi szervezetek vették kezükbe a szervezést” (53).

Az Országos Pázmány Egyesület volt erre az első kísérlet (1896), majd a századforduló után néhány évvel a Katolikus Sajtóegyesület szerveződött meg (1907). A megalakulásuk körülményeitől, a meghatározó reprezentánsaikon át a tevékenységüket pozitívan és negatívan befolyásoló tényezőkig tekinti át a szerző a szerepüket a katolikus sajtómozgalomban. Az alapvető problémák, amelyekre választ kellett adniuk, sőt ezek, értelemszerűen eltérő mértékben, még később is aktuálisak maradtak, a következők voltak: az újságolvasók megszólítása és megtartása, a lapok szakmai színvonalának emelése és a felmerülő költségek fedezete. A könyv vonatkozó fejezeteiben betekintést nyerhetünk abba, hogy a századforduló után hogyan gondolkoztak minderről a katolikus egyház illetékesei. A megoldási javaslat megfogalmazására nem is kellett sokat várni: egy olyan szervezetre volt szükség, amely képes a sajtó támogatásával kapcsolatos kezdeményezéseket összehangolni. A Katolikus Sajtóegyesület fő célja ez volt: „A föladat tehát kettős: a sajtó kiépítése pénz segítségével és egyúttal az olvasók nagy tömegének toborzása” – írta az egyesület főtítkára (80). A megfogalmazott törekvését a Katolikus Sajtóegyesület azonban nem tudta megfelelően megvalósítani, mivel nem volt országos szervezete. Ennek ellensúlyozására eltérő megoldási javaslatokkal állt elő. Közülük a sajtóvasárnapok emelhetők ki, amelyek lényege úgy foglalható össze, hogy a prédikációkban évente egy alkalommal a ’destruktívnak’ tekintett sajtó veszélyeivel kellett foglalkozni. A hívek aznapi adományait – a Katolikus Sajtóegyesületen keresztül – a katolikus sajtó támogatására fordították. A sajtóvasárnapok intézménye nem tekinthető sikertelennek, azonban összességében mégsem oldotta meg a problémákat. Klestenitz Tibor ennek okait is teljességre törekvően mutatja be. Összegzőként megállapítja: „A továbblépéshez ezért a sajtóügy iránt elkötelezett, országosan elterjedt mozgalomra volt szükség, az addiginál nagyobb hatás elérésére képes vezetéssel” (92).

Ezen a ponton lépett be a történetbe – nem túlzás azt állítani, hogy – a könyv ’főhőse’, Bangha Béla. „Következetes fellépésének az lett az eredménye – írja a szerző –, hogy a katolikusok és a világi közvélemény előtt egyaránt ő jelenítette meg a sajtómozgalmat, beárnyékolva az őt megelőző és a vele együtt dolgozó személyiségek hatását” (102). A jezsuiták előnyös helyzetben voltak, ugyanis a Mária Kongregációk révén országos szervezettel rendelkeztek. Ezen belül szerveződtek meg az ún. Sajtóhölgybizottságok, amelyek Bangha tevékenysége első eredményének tekinthetők. Ezek a női egyesületek újszerűek voltak, ugyanis politikai szerepet is betöltöttek, mozgósításra és agitációra törekedtek. Mindez nem volt jellemző az akkori Magyarországon. (A helyzet ezen a téren majd az első világháború után változott meg.) A hölgyek feladata előfizetők gyűjtése, a katolikus sajtó terjesztése volt, azonban ennek eredményeként érdemben nem változott a célközönség viszonyulása a katolikus lapokhoz, az érdeklődés nem emelkedett. A népszerűsítés ugyanis nem járt együtt a katolikus sajtó színvonalának emelésével. Bangha előadásokkal, cikkekkal próbálta a sajtópártolás mértékét növelni. Beszédeiben, cikkeiben összegezte a sajtóval kapcsolatos nézeteit, amelyek közül Klestenitz Tibor – önálló fejezetben – Bangha ’aszemizmusát’ emeli ki. A jezsuita szerzetes szerint ugyanis a tömegsajtó megjelenése mögött a zsidóság gazdasági és kulturális „térfoglalása” állt (110), amellyel szemben fel kell lépni. Bangha több javaslattal is előállt azért, hogy – mint 1912-ben írta –, „az emberi és polgári jogok teljes tiszteletben tartása mellett a zsidóságtól a keresztény társadalom és a keresztény kultúra lemorzsolására a jog és lehetőség megvonassék” (111).

Az első világháború időszakáról szóló fejezetben a szerző hangsúlyozza, hogy a háború alatt megnőtt a hírek iránti érdeklődés, a médiafogyasztók aránya. A sajtómozgalom tevékenységére is hatással volt ez a lényeges változás, ugyanis alkalmazkodni kellett az új körülményekhez, a hírek kibocsátásában folytatott versenyben való lemaradás veszélyekkel járhatott. Már csak azért is, mert a sajtómozgalom képviselői – Klestenitz Tibor Prohászka és Bangha véleményét ismerteti – is úgy vélték, hogy általánosságban a sajtó és különösen a ’destruktív’ sajtó túlzottan nagy befolyással rendelkezik. A háború előre haladtával – összefüggésben annak vélt és/vagy valós következményeivel – Bangha Béla és környezete hatására „a katolicizmus helyett egyre inkább a kereszténység vált hívószóvá”, úgy, hogy a kereszténység „nem vallási, hanem egyfajta kulturális-politikai közösséget” takart. Addig a katolikus sajtó önállóságát hangsúlyozták, azt tartották szükségesnek, azt követően azonban megjelentek olyan álláspontok is, amelyek „a felekezeti logika háttérbe szorítását és a »destrukcióval« szemben a keresztény felekezetek összefogását” hangsúlyozták (131). Ez egy lényeges eszmétörténeti aspektusa a katolikus sajtómozgalom történetének. Ezzel a szerző is tisztában van, így utal az 1919 után jelentős szerepet játszó ’keresztény’ és ’nemzeti’ irányzatra, annak az ’általános kereszténységgel’ kapcsolatos nézeteire. Klestenitz helytállóan állapítja meg, hogy amíg a kereszténység a katolikusok számára a vallás megújulására törekvést takarta, addig a fajvédelem és a nacionalizmus híveinek ezzel szemben a ’nemzeti újjászületést’.

Bangha az 1915-ös év végén kezdte megfogalmazni addigi munkájával kapcsolatos önkritikáját. Elképzeléseit részletesen 1917-ben fejtette ki. Ennek lényege a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás, a katolikus lapok színvonalának emelése volt. Megkezdődött a Központi Sajtóvállalat megalapításának előkészítése. Csernoch János 1917. december végén támogatásáról biztosította a kezdeményezést, de megfogalmazta a fenntartásait is. A KSV mellett egyértelmű, nyilvános kiállásra tehát a primás – kényes helyzetéből következően – akkor sem vállalkozott. Az azt követő részvényjegyzési kampányt is kifejező idézetekkel, érdekes részletekkel mutatja be a szerző, nem feledkezve meg a katolikus egyházon belüli és kívüli kritikus hangokról sem. A Bangha Béla által kezdeményezett sajtómozgalommal kapcsolatos különféle nézetek, elképzelések bemutatása a könyv egészét jellemzi, nemcsak ezt a részét, így a szerző összetetten, a köztörténetbe illesztve, a felekezeti és politikai alapokon álló vitákon keresztül mutatja be témáját. E tényezők közül a világháború sem hiányzik, ami ráadásul jelentős mértékben járult hozzá a KSV megalapításához. 1918-ban azonban a KSV nem tudott megfelelni a felfokozott várakozásoknak. A helyzetet a közhangulat romlása és a társadalmi feszültségek erősödése sem javította. A tendencia az öszirózsás forradalom után, majd a Tanácsköztársaság idején tovább romlott.

A Tanácsköztársaság bukását követően azonban gyökeres változás következett be, amely igen kedvező körülményeket teremtett a közhangulat szintjén – az ún. ’destruktív’ sajtóval szemben – a KSV számára. Az 1918 előtti időszakkal ellentétben 1919 után a Tanácsköztársaság „tapasztalatai – állapítja meg a szerző – az egyházi hierarchia tagjaiban is hatékonyabban tudatosították a politikai aktivitás és a nyilvánosság szerepét” (196). A felekezeti kooperáció szempontjából is előnyös helyzet alakult ki. A ’keresztény’ jelző használata széles körben jellemzővé vált. Bangha elképzeléseivel összhangban a KSV lapjai is a ’keresztény’ összefogás szellemében jelentek meg. Azonban a felszín alatt „továbbra is az évszázados bizalmatlanság” volt a jellemző (198). A KSV lapjainak kiadását az adott helyzetben az állam is támogatta. A kedvező változások eredményeként nőtt is az érdeklődés a KSV által megjelentett lapok iránt, amelyek közül a szerző a fontosabbakat be is mutatja (munkatársaik, irányultságuk stb. alapján). Teljes sikertörténetről azonban

nem beszélhetünk. Klestenitz Tibor könyve azért is elismerést érdemel, mert nem egyoldalúan – például a KSV vezetőit és azok tevékenységét mentegetve – tárta fel az általa vizsgált témát, hanem kiegyensúlyozottságra törekedve. Így megismerjük azokat az okokat is, amelyek a ’keresztény’ együttműködést veszélyeztették. A Habsburg-dinasztiához való viszony, a legitimizmus volt az egyik konfliktusforrás. Klestenitz ezzel kapcsolatban jelzi, hogy a KSV-lapok „vitába szálltak a Horthy Miklós kormányzóvá választását előkészítő orgánumokkal” (208). Arra azonban már nem utal, hogy ezek a lapok ezzel párhuzamosan részt vettek a fővezér népszerűsítésében is. Ebből is látható, hogy elsősorban nem Horthy személyét támadták, hanem annak egyértelműsítésére törekedtek, hogy hosszabb távon az államforma kérdését másképpen kívánják megoldani. Az egyes felekezetek közötti ellentétek sem szűntek meg, ráadásul többeket zavart a ’keresztény’ jelzőnek a politikai reklám céljaira, a kurzus támogatására történő alkalmazása, mivel az egyáltalán nem járt együtt a vallásos üzenetek előtérbe kerülésével. Az utóbbi esetben a kritikai hangok alapvetően a katolikus egyház szempontjai alapján közelítették meg ezt a kérdést. A ’keresztény’ lapok 1921 tavaszán még együttműködtek a ’destruktív’ sajtóval szemben, azonban IV. Károly visszatérési kísérlete alapjaiban változtatta meg a helyzetet. 1921 nyarán ennek megfelelően sor került a KSV első irányváltására, mert megkezdődött az eltávolodás az ’általános kereszténységtől’, és előtérbe kerültek a katolikus érdekek és értékek. Rövid idő után újabb iránymódosítás történt, mivel IV. Károly második visszatérési kísérlete után Bethlen István – más lehetőség híján – szembefordult a legitimistákkal. Addig a miniszterelnöktől remélte a KSV a legitimista és a katolikus szempontok határozottabb érvényesítését. IV. Károly második visszatérési kísérlete után ezt már nem várhatták el. A KSV egyre inkább kritikusabb lett a kormánnyal szemben.

A kormánykritika erősödésével párhuzamosan a KSV közéleti, politikai szerepe meggyengült. Az 1922-es választások után így már nem lehetett az 1919 és 1921 közötti irányvonalat folytatni. Maga Csernoch János is azt az álláspontot képviselte, hogy szükséges az önálló katolikus szervezkedés. A KSV kormánnyal szembeni kritikáját azonban nem fogadta el. 1922 után ebből következően a KSV lapjai az 1918 előtti időszakhoz hasonlóan – a püspöki kar egyértelmű támogatásával nem rendelkezve – „egy mérsékelten népszerű közjogi programot hirdető politikai csoport szócsövévé váltak” (238). Az 1920-as évek közepére a KSV lapok egy részének hangvétele mérséklődött, amely már jobban illeszkedett a kormány által megfogalmazott elvárásokhoz. A szerző ezzel összefüggésben ki is emeli, hogy egyes egyházi lapokkal szemben intézkedések is napirendre kerültek. A kormánnyal való együttműködést ugyanis nem mindenki tekintette célravezetőnek. A szerző bemutatja a katolikus sajtóval kapcsolatos különböző véleményeket, így azt, hogy milyen törekvések fogalmazódtak meg az akkori katolikus lapok támogatására. A püspöki kar az 1920-as évek második feléig tudta magát távol tartani a sajtómozgalom ügyétől, ugyanis belpolitikai okokból és az állandósuló anyagi nehézségek miatt is szükségessé vált az aktívabb fellépése. A világválság magyarországi hatásai szintén indokoltá tették a sajtó alkalmazását, amellyel ellensúlyozni kívánták a szociális és politikai elégedetlenségből fakadó – veszélyesnek ítélt – véleményeket. Ez is rámutat arra, hogy a püspöki kar csak válságos helyzetekben tartotta fontosnak a nyilvánosság ilyen módon történő befolyásolását, más esetben inkább az állammal igyekezett a jó viszonyt fenntartani. Megoldásként az Actio Catholica és a sajtómozgalom ügyének összekapcsolása fogalmazódott meg az 1930-as évek elején.

Klestenitz Tibor könyvét mindazok haszonnal forgathatják, akik a katolikus egyháztörténet, a 19–20. századi sajtótörténet, illetve ezek kapcsolódási pontjai iránt érdeklőd-

nek. Számos kérdés kerül előtérbe a könyvben: az állam és az egyház viszonyától kezdve, a vallás és az egyházak szerepén, az ezzel kapcsolatos eltérő nézeteken át egészen a sajtóhoz való viszonyulásig. Nem pusztán bemutatásra kerülnek ezen álláspontok, hanem a reakciók is megismerhetők, így bepillantást nyerhetünk a vizsgált korszak ilyen tárgyú vitáiba. Az egyháziak és a világiak nézőpontjai ugyanúgy megjelennek e könyv hasábjain, mint az interkonfesszionális konfliktusok. A szerző nemcsak a szűkebb témájára szűkíti le a vizsgálódását, hanem azt a szükséges összefüggésekkel együtt – a nemzetközi kontextust is beleértve – mutatja be. Egy több szempontú, jól olvasható és színvonalas munkáról van szó, amely a kapcsolódó források alapos elemzésére támaszkodik.

Turbucz Dávid

AZ ÚJ UTAKAT KERESŐ KATOLIKUS
MAGYAR ÓKATOLIKUS MISSZIÓ: KUBINYI
Magyar Ókatolikus Misszió, Budapest, 2013. 52. p.

Ötvenkét oldal ökumenizmus, átfogó ismertetés egy úzotten „kereső” emberről, Kubinyi Viktor ókatolikus püspökről. Az egyszerű, letisztult formával bíró kiadvány Kubinyi arcképével a borítón, a Magyar Ókatolikus Misszió gondozásában jelent meg 2013-ban. Fotók, különös cirádák, minták és grafikák helyett a könyv gondolatiságában magától értetődő útravalót hordoz, Istennel való állandó kapcsolódásunkhoz értékes szellemi és lelki táplálékot ad. Egyház-, és felekezeteftelítiséget hirdető magyar lelkipásztor életpályáját tárja elénk a 20. század elejéről, amely által a mű inkább való az íróasztalunkra kézikönyv gyanánt, mint a könyvespolcra. Ne tűnjön túlzásnak, az oldalak tisztító merítkezésre adnak lehetőséget, tanít bennünket, amelynek szerkesztője Széles Tamás püspök, a kiadást vállaló misszió vezetője, s amely tanulmánykötet Kubinyi Viktor püspökké szentelésének, valamint az egyház alapításának századik, és az atya születésének száznegyvenedik évfordulójára jelent meg. A könyv további szerzői: Dr. Sasvári László, Dr. Miklós Péter egyháztörténészek és Dr. Prof. Em. Nils Bertil Persson teológus, az Apostoli Episzkopális Egyház püspöke.

Általánostól az életpálya egyéni sajátosságáig ível a spirituális kiadvány szerkesztői koncepciója, szinte a materiából közelít a lelki szövegekhez. A négy publikált dolgozaton keresztül az életrajzi adatok mellett, különös, sok esetben csak következtetésekkel felrajzolható életutat látunk magunk előtt, az ember mögött egy izgalmas személyiséget ismerhetünk meg. Negyven évesen Kubinyi ókatolikus jellegű magyar nemzeti egyház közösséget alapít. Ez már önmagában is figyelemre méltó, de hozzá kell tennünk, hogy mindez Amerikában történik, 1912-ben. Kalandos életútja telis-tele van egymásnak ellentmondó adatokkal. Homályosak a részletek, amelyekből összerakható a sorsmozaik és a lelki út, amely őt annyira érdekessé teszi számunkra.

A kiadvány címszereplője néhány évvel a kiegyezés után születik Eperjesen. Nemesi származású, I. Ferenc József császár keresztfia. A humán tudományok és Krisztus szeretete Pannonhalmára kalauzolja, majd huszonnégy évesen római katolikus pappá szentelik Kalocsán. Rövid időn belül a vallástudományok professzora, majd 1905-ben emigrál az Amerikai Egyesült Államokba. A nagy lehetőségek hazájában elsőként a magyar emigránsok lelki üdvéért tesz erőfeszítéseket missziós körútjain. Plébánosként kisebb közösségeket épít New Yorkban és New Jersey-ben, majd saját egyházat alapít és püspökké szenteli az amerikai katolikus egyház prímása. Néhány hónappal később újból püspök-

nek szentelik fel, ám ekkor ókatolikus rítus szerint. Egyházát, megalapítása után fél évvel maga mögött hagyja és csatlakozik az episzkopális egyházhoz. A történészek számára sokáig úgy tűnt, hogy 1919-ben elhunyt, ám kiderült, hogy 1925-ben és 1932-ben is nyert püspökszentelést, előbb ókatolikus, utóbb szír-káld szertartás keretében. Addig több alkalommal lemondott titulusairól, majd vissza is vette szolgálatait, több könyvet írt és családot alapított. A második világháború előtt megtért szülőhazájába. Irigylésre méltó hosszú élete volt, a dokumentumok tanúsága szerint 1966-ban távozott el, s egy olyan lelkipásztori életet hagyott maga mögött, amelyet minduntalan átszótt a különböző keresztény felekezetekkel való izgatott kapcsolatteremtés, a más egyházak lelki életében való azonosság keresés.

A magyar ókatolikusok apostoli elődjéről szóló gyűjteményben a pap ethoszát, pasztorizációs elveit, ekkleziológiai és dogmatikai elgondolásait az 1913-ban Amerikában kiadott egyházi hitelveket összefoglaló dokumentumból, az egyház akkori szertartáskönyvéből és Kubinyi ünnepi püspökszentelési beszédéből ismerhetjük meg, amelyek eredeti példánya angol nyelvű, s magyar nyelvű leirata pedig fordítási hibákkal tarkított. Ezeket egymás mellé helyezve ismerhetjük meg az ókatolikus közösség hitét, teológiáját. A római katolikusok fundamentumaihoz képest nincs különbség. Az első komoly eltérés a szentírási könyvek kánonjában rejtőzik: a deuterokanonikus könyveket nem tartják isteni ihletettségűnek az ókatolikusok (Makkabeusok I-II; Bölcsességek könyve; Jézus, Sirák fia könyve; Báruk könyve; Tóbiás könyve; Judit könyve; az apokrif Manassze imája; Ezdrás III-IV; Dániel próféta könyvének és Eszter könyvének egyes görög szöveg-betoldásai).

Kubinyi útját a római katolikusoktól az ókatolicizmus felé az I. Vatikáni Zsinat német ellenzéki szellemiségi mozgalma erősíthette, az ősegyház hiteleihez való visszatérés gondolata. A szentírási könyvek kánonjával kapcsolatban is felismerhető nála az alaplelkület, amely különösen jellemző rá: a felekezeti konszenzus, az egység keresése, az ökumenikus nyitottság. Püspökszentelése után így beszélt az ünnepi beiktatásán a South bendi Oliver Operaházban: „...nem hiszem, hogy Isten pápista, zsidó, vagy református. Isten egyszerűen Isten, és semmi más. (...) Krisztus az ő egyházát nem egy felekezet kedvéért alapította, hanem igenis alapította mindazok részére, kik az ő egyházához csatlakozni kívánnak.” Az egyházvezető lelkipásztori munkájában elsődlegesnek tűnik a keresztény megújulás hangsúlyozása, amely egyedül a szentírási lelkület és értékrendszer vállalásával történhet meg. A lutheri eredendő bűn értelmezést vallja, miszerint nem Ádám személyes bűne öröklődik az egész emberiségre, hanem egyszerűen az ember bűnre hajlamos természete tevődik át a későbbi generációkra. Határozottan kiállt a cölibátus káros és Szentírással ellentétes volta mellett. Meggyőződése volt, hogy a papi nőtlenség minden téren deformációt okoz. Az ókatolikus lelkület mellett, egyfajta amerikanizmust is felfedezhetünk Kubinyi működésében, a demokratikus egyházvezetés módszerét képviselte, a vallás és a modern kultúra közti kapcsolat megteremtésére törekedett, továbbá a más felekezetekkel való jó viszony kiépítésére, a vallásközi párbeszédre, amelyekkel kortársait évtizedekkel megelőzte. Az atya a leghatározottabban ellene volt minden pénzügyi szempontnak, nem folytatott központi pénzkezelést, sem javadalom-szedést. Kubinyi olyan püspök volt, aki a hit és vallás evangéliumiségát szerette volna visszaállítani a nagy világhégek, a világháborúk időszakában.

A Magyar Ókatolikus Misszió kiadványában Kubinyi kompendiuma példázza nekünk Jézus elszakadt juhainak szimbolikáját. A római katolikusoktól különálló ókatolikus testvérközösséget közelebről ismerhetjük meg ez által, a katolikusokkal némely pontokban protestáló, ám a Szentháromságos egy Isten mellett ugyanúgy hitet tévő egyházat. A

2013-ban kiadásra került hiánypótló munka, a hazánkban 1870 óta jelen lévő, eddig kevésbé ismert mozgalom lelkiségébe enged betekintést Kubinyi életén keresztül. Egyszerre tudományos igénnyel összeállított, különböző történeti megközelítésből összeállított portré, másrészt egy vallási irányzat nagyigényű ismertetője.

Farkas László Róbert

ALSÓPAPSÁG, LOKÁLIS TÁRSADALOM ÉS NÉPI KULTÚRA A 18–20.
SZÁZADI MAGYARORSZÁGON.

Szerk.: Bárány Dániel. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013. 352 p.

Az OTKA támogatásával megjelent kötet egy 2012 februárjában az ELTE BTK Néprajzi Intézetében megrendezett konferencia írásos lenyomata.¹ A fiatal kutatókat felvontató szimpozion 10 előadásának szerkesztett változata mellett további 4, ott el nem hangzott, ám a tematikába illő tanulmány, valamint egy szerkesztői előszó teszi teljessé az igényes kötetet.

„... jelen kötet az első olyan önálló kiadvány Magyarországon, amely [...] a katolikus és protestáns alsópapság tudományos megközelítésű vizsgálatát helyezi középpontba” – írja a bevezetésben a szerkesztő Bárány Dániel; aki roppant alapos, vitaindítóan is tekinthető tanulmányában 10 jelentősebb, a témába illő kutatási irányt, azok módszertanát és historiográfiáját vázolja fel. Az elsődleges hívószó tehát az „alsópapság”, amelyet felekezeti értelemben használ a kötet; de amely – miként találoan megjegyzi több szerző is – még egy-egy felekezeten belül sem homogén réteg. Az „egyházi közép-reteg” kifejezést azonban korábban lefoglalta magának már a szakirodalom² (kanonokokat – újabban gyakorta már főespereseket is – értve alatta katolikus kontextusban). E színt alatt viszont oly széles réteg húzódik meg, amelynek tagjai közt szabadságfokok, anyagi lehetőségek és iskolázottságuk tekintetében is szakadéknyi különbségek húzódnak meg. Érdemes lenne tehát egy továbbdifferenciáló szóhasználat bevezetése.

A kronologikus rendet mutató tanulmányok közül az első, *Gárdonyi Máté* írása időben kissé kilóg a kötet címe által kitűzött keretből; de olyannyira logikus előzményt tárgyal, hogy szerepeltetését nem kell megmagyarázni. A szerző a tridentin zsinat dekrétumaiból kirajzolódó korai papok ideálját igyekszik bemutatni. A zsinat hatása, történeti jelentősége kétségtelenül fontossá teszi ezt a kutatást, miközben maguk a határozatok nem nyújtanak sok segítséget: a dogmatikai és reformkánonok elszórt megjegyzései nem alkotnak zárt egységet. Nehezíti a helyzetet, hogy az elhúzódozó zsinat ülészekai között is megfigyelhető hangsúlyeltolódás a papsággal kapcsolatos elvárások terén. Gárdonyi jogos megállapítása így az, hogy a zsinat elsősorban utóhatásai révén: a papnevelés és a papság ellenőrzésére kialakított intézmény- és eszközrendszer által vált hatékony kiindulási ponttá a papok ideál alakításában.

Gőzsy Zoltán az alsópapság állam által elvárt normaközvetítő szerepének változásait követi a 18. században a pécsi egyházmegyében. Mivel a török háborúk végeztével viszonyterületeken az állami közigazgatás alsó szintjének kiépítése csak lassan zajlott,

¹ <http://www.btk.elte.hu/hir?id=NW-704> (letöltés: 2014. április 30.)

² Vö.: Köblös József: *Az egyházi közép-reteg Mátás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*. Budapest, 1994.

az udvar a katolikus alsópapságban látta azt a réteget, amely segítségével konkrét szándékait érvényesíteni tudta – és abban is reménykedhetett, hogy általuk elképzelései szerint formálhatja a lokális közösségek tudatát. Ezért az erre alkalmas papság nevelését és a plébániahálózat bővítését is támogatta az udvar a század elején. A rendszer változásait három korszakra bontó írás nagy erénye, hogy felmutatja a jozefinista hivatalnok-lelképásztori modell kialakulásához vezető utat.

Mihalk Béla Vilmos 1746-os egri canonica visitatio-k segítségével világítja meg a pap és a hívő közösség kapcsolatait, konfliktusait. Tömör írása remek – már-már szórakoztató – epizódok sorát villantja fel magállapításainak illusztrálására; miközben egy pillanatra sem veszíti szem elől a tágabb folyamatokat. Így szó esik a vizsgálatok következményeiről: Barkóczy Ferenc püspök tanulságokat leszűrő egyházmegyei statútumairól és Esterházy Károly további építőmunkájáról.

Kiss Réka egy a küiküllői esperesség területén szolgáló református lelkész, Kendi Mihály elleni – összetett, felfüggesztéssel végződő – 1712. évi vizsgálatot használ fel kiindulópontul arra, hogy bemutassa: milyen típusú papi és tanítói normaszegések kerültek legnagyobb számban a felekezett belső bírói fórumai elé. Elemzésének végkicsengése az, hogy az elit és népi kultúra közt mediátori szerepet játszó egyháziak e vidéken inkább a lokális társadalom hagyományrendszerében mozogtak otthonosan, míg az egyházi közeg igyekezett önfegyelemre nevelve kiemelni őket onnan – saját ethoszát is erősítve.

Dénesi Tamás tanulmánya a kövágóörsi római katolikus plébánia megszervezésének nehézségeit idézi fel. Ez a kötet első olyan írása, mely a felekezetek közötti konfliktusok mélységébe és részleteibe enged bepillantást. A filiális településre 1735 karácsonyan haldoklóhoz igyekvő szentbékállai plébánost a protestánsok erővel és fenyegetéssel tartották távol a falutól. A botrány megjárta a Helytartótanácsot is. A 10 évvel későbbi vizitáció kimondta a plébániaalapítás szükségességét, de mégis újabb 10 évbe telt, mire erigálták azt. Részben a helyi protestánsok ellenállását kellett legyűrni – akik a falvat hivatalos személyektől akár még dorongokkal is védték, a katolikusok körmeneteit pedig a helyi bolond segítségével zavarták meg –; részben a szükséges feltételeket – anyagiak, alkalmas személy... – kellett előteremteni. Az írás kitekint a nem kevésbé tanulságos későbbi évtizedekre is, amikor a katolikusoknak csalódnniuk kellett első papjukban, s a templomépítés sem zajlott zökkenők nélkül.

Muntagné Tabajdi Zsuzsanna írása egy 18. század második felében aktív romhányi katolikus esperesplébános, Fábíán István protestáns közösségekkel szemben indított eljárásait, pereit, panaszeit mutatja be. Az aktuális jogban igencsak jártas pap gyakorlatilag minden esetett szóvá tett, ahol – véleménye szerint – az evangélikus vagy református felekezet tagjai áthágták a vallásgyakorlatukat korlátozó állami előírásokat. Még a türelmi rendelet megjelenése sem sokat változtatott Fábíán hozzáállásán.

Forgó András tanulmánya kezdetén arra vállalkozik, hogy a türelmi rendeletről a közvélekedésben élő, azt kissé elferdítő értelmezéseket – Mályusz Elemér nyomán – pontosítsa. Majd három korabeli, a vallási tolerancia kérdésével foglalkozó röpiratot mutat be, a brosúrák szerzőinek – egymástól igencsak messze álló – motivációit és céljait is taglalva.

Szász Lajos írása széles forrásbázisra építve ismerteti a református papsággal kapcsolatos elvárásokat a 19. század első felében. E szöveg mintegy folytatása Kiss Réka korábban említett tanulmányának, hangsúlyai és meglátásai is hasonlóak.

Pályi Zsófia Kata a tatai református egyházmegye sajátos önszegélyező együletének történetét tárgyalja. Az elaggott lelkészeket, lelkészözvegyeket és -árvakat gyámolító

Kegyess Társaság lényegében biztosítási pénztárként működött. 1800-ban jött létre, kevéssel korábbi barsi mintákat követve. Alapítását és történetét 1834-ig tárja fel a szerző által ismertetett forrás. Sajnos a kétségkívül előremutató, már-már polgári értékeket hordozó önszerveződés későbbi sorsa homályban marad.

Bednárík János írása a sváb Budakeszi és papja, Bacsák Imre közti konfliktusok sorát elemzi. Mivel az elmérgesedett helyzetben az egyházmegye vezetése a vármegye határozott tanácsa ellenére sem óhajtotta az esperesplébánost áthelyezni, 1862. június 5-én „tumultus” támadt: a falu népe a papra támadt, hogy eltávolítsák a községből. A hangadókat bíróság elé állították, de a falu vágya teljesült: a plébánosnak ekkor már új helyet keresett a püspök; pályája határozottan megtört.

Hasonló, de más okokra visszavezethető törést mutat be a kötet 20. századi blokkjának első írása. *Simon Ervin* egy csetényi református lelkész, Balla Endre történetét vázolja fel. Az 1910-es években még heves hitvitázónak bizonyuló lelkészre a húszas évek végén már árnyékként vetült a községben zajló sikeres baptista és pünkösdisták térítése. Nemcsak az új felekezetekbe való áttérés tömegessége, hanem annak elhallgatott volta is szúrta a felettesek és az utódok szemét.

Smid Mária Bernadett érdekes módon a protestáns szóhasználatból kölcsönözött „belmisszió” fogalmával írja le a vidéki Magyarország egyesületi életét a század első harmadában, különös tekintettel a Mária-kongregációk működésére és a jezsuita rendhez kötődő vonatkozásaira.

Végül *Ilyefalvi Emese* egy sajátos lelkipásztori eszközzel nyújt tájékoztatást: Bonczidai Dezső kidei református lelkész 1932–1935 között a levélírást találta alkalmas eszköznek hívei megszólítására. A több mint 40 számozott levélből álló, változatos helyeken feltárt, lassan összeálló szövegtár alapján jól nyomon követhetőek a gyülekezet problémái és a lelkipásztor erőfeszítései.

A kötetben egészséges arányban keverednek a nagyívű áttekintések és a mikrotörténeti megközelítések. A mű egésze felvet továbbgondolásra érdemes kérdéseket is. Ezek közül a legjelentősebb talán az a dilemma, hogy vajon a feltárt jelenségek, esettanulmányok mennyire tekinthetők általánosak, mennyire mutatják az alsópapság, a lokális társadalom és a népi kultúra kapcsolatának *mindennapjait*. A történész rendelkezésére álló források ugyanis zömmel akkor képződnek, amikor a súrlódások és feszültségek kumulálódnak, botrányokká dagadnak, hivatalos vizsgálatokká érnek. Egyetértünk azzal a szerzővel, aki hangsúlyozza: ilyenkor oly sokrétegű szövegek jönnek létre, melyben a bonyolult viszonyrendszer számos eleme leképeződik – mégis úgy érezzük, a csendes egymásra hatás békés, nehezen megismerhető hétköznapi könnyen rejtve maradnak a szenzációk és botrányok árnyékában.

Összegzésül elmondhatjuk: a tanulmány-gyűjtemény magas színvonalú; a választott téma érdekes; a megközelítés friss; a szerzők forrásismerete és -kezelése már-már bravúros; nagy többségük kifejezetten élvezetesen, mívesen fogalmazva ír. A kötet által megtett első, lendületes lépés tehát óriási – s így roppant magasra tette a mércét. A vállalkozás ugyanis kétségkívül folytatható és folytatandó. Nagy örömmel vennénk kézbe hasonló köteteket a jövőben, hogy elmondhassuk: az ELTE BTK Néprajzi Tanszékének vonzásában új műhely született. Reméljük egyben, hogy a terjedelmes cím elemei közül a kötetben kissé elsikkadó, gyakran csak áttételesen megjelenő „népi kultúra” a folytatásban jobban fókuszba kerül.

MIKLÓS PÉTER

„A NEMZET ÉRDEKEIT TARTVA SZEM ELŐTT”
MINDSZENTY JÓZSEF KOALÍCIÓS ÉVEKBELI TEVÉKENYSÉGÉRŐL
Barankovics István Alapítvány – Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány,
Budapest, 2014. 112 p.

Miklós Péter könyve Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímásának közvetlenül a második világháború utáni és a koalíciós évekbeli tevékenységét, politikai megnyilvánulásait tárja elénk. Az esztergomi érseknek, mint a magyar katolikus egyház vezetőjének az egyház kormányzása mellett mindenkor felelőssége, vállalt kötelessége volt a katolikus közösség, sőt az egész magyar nemzet politikai szintjén való képviselője is. Az egyházfők világi reflexiói, megnyilvánulásai főként válságos időkben az egész társadalom számára támpontul, iránymutatásul szolgálhattak. A második világháború utáni éveket, a szovjet megszállás alá kerülő, legyőzött és nagyrészt romokban heverő ország helyzetét pedig okkal tekinthetjük ilyennek. Az előszóban és az ajánlásban megszólaló veszprémi érsek és a miniszterelnök-helyettes szerencsés megválasztása, Mindszentyről való gondolataik is alátámasztják azt a vélekedést, hogy az egyháznak joga, sőt olykor kötelessége hangját hallatni történelmi időkben. A kötet címenek választott idézetet „a nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty egész életén át vallott elvi fundamentumának tekinthetjük.

A kötet felépítése jól rendszerezett, lényegében összefüggő tanulmányok füzérének tekinthető. Az első részben a szerző egy-egy téma köré csoportosítva villantja fel a főpap álláspontját egyrészt a katolikus egyházat, másrészt a magyar népet érintő sorsfordító kérdésekről: a földreformról és a választásokról. Ezután kap helyet a Miklós Péter szűkebben vett kutatási területéhez kapcsolódó Csongrád megyei szál: Mindszenty, Balogh István páterrel és Hamvas Endre Szeged-csanádi püspökkel való viszonyának néhány aspektusa. A következő fejezetben a hercegprímás üldözöttekért való kiállása, míg az utolsóban koncepciók perének megideologizálása kerül ismertetésre.

Az első fejezet első része Mindszenty politikai alkatát, gyakran „viharkeltő”, bátor fellépésének példáját, az 1945. október 18-án a püspöki kar nevében kiadott, és a szentmiséken felolvasott választási körlevélre adott reakciókat ismerteti. A miniszterelnöki hivatal részére készített első feljegyzés a november 2-ai pártközi értekezleten elhangzott vélemények szöveghű idézetét, majd annak valamennyi ezen résztvevő párt nevében az MTI-nek eljuttatott bíráló, elutasító, sőt – Mindszentyt a földreform ellenzőjeként azonosító – támadó állásfoglalását tartalmazza. A második dokumentum az ugyanazonnap délutáni kormányülés előtt lezajlott megbeszélést rögzíti, ahol a fentebb már említett Balogh István – aki ekkor egy személyben katolikus pap és a kormány államtitkári pozícióban lévő tagja volt – sikerrel akadályozta meg, hogy a pásztorlevéllel kapcsolatban magasabb szintű, minisztertanácsi határozatba foglalt bírálat szülessen. Maga a választási körlevél nem került ismertetésre, fellelhetősége viszont igen. A kényelmes olvasó ezért kritikával élhet. Az iratok forrásértékét növeli, hogy értelmezésüket a szerző jelentős jegyzetapparátussal segíti. A fejezet második része azt vizsgálja, hogy milyen volt a bíboros egyházi birtokokhoz és ezáltal a földreformhoz való viszonya. A földosztást szabályozó rendelet 300 katasztrális holdig lehetőséget biztosított bizonyos nagybirtokok eredeti tulajdonosnál való maradására abban az esetben, ha az adott személy igazolt nácizmusellenes vagy ellenálló volt. Mindszenty Józsefre igaz volt ez a kitétel, ugyanis még veszprémi püs-

pökként a nyilasok bebörtönözték, így korábbi egyházmegyéje megtarthatott egy jelentősebb birtokrészt. Ezenkívül – Shovy Lajos püspök érdemeire való tekintettel – csak a székesfehérvári egyházmegye kezelésében maradt meg egy hasonló nagyságú birtoktest. Az ilyen ügyekben döntési jogkörrel felruházott Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságához több hasonló kérelem is érkezett. De például a mártírhálált halt Apor Vilmos néhai győri püspök érdemeire hivatkozó győri egyházmegye érveire nem volt tekintettel a testület. A kérelmek előadójaként ismét találkozunk Balogh István miniszterelnökségi államtitkár nevével. Miklós Péter Mindszenty emlékirataiból vett idézettel tisztázza, az előző részben ismertetett dokumentumban felhozott vádat, miszerint a főpap a földreform ellenzője volt. Ez nem volt igaz, mindössze az egyházi intézmények anyagi alapját jelentő birtokok jövedelmeinek elmaradása miatt aggódott. Hozzátehetjük, teljes joggal. A harmadik részben az előzőekben már megismert Balogh páter és Mindszenty háború utáni „találkozásairól” kapunk információkat. Megtudjuk, hogy Balogh hogyan próbálta Mindszentyt – sikertelenül – rávenni arra, hogy mondjon köszönetet Vorosilovnak a nyilasok fogságából való szabadulásáért. Itt találjuk a kötet címét adó idézet bővebb magyarázatát is, miszerint a bíboros „a nemzet érdekeit tartva szem előtt” tiltakozott, az utóbb valótlan híresztelésnek bizonyuló szovjet terv ellen, mely szerint több száz ukrán családot telepítettek volna Magyarországra. A bíborosnak adott választ ismét Balogh fogalmazta. Kettejük közötti érintkezéskor Mindszenty mindig egyházfői minőségében, míg Balogh (kinek előbbi egyházi értelemben feljebbvalója volt) mindenkor miniszterelnökségi államtitkárként, az új államhatalmat képviselve nyilatkozott meg. Ezt támasztja alá a szerző által ismertetett azon tény is, hogy Balogh Hamvas Endre csanádi püspökön keresztül próbálta elérni, hogy Mindszenty, és általa a felső papság, sőt az egész katolikus egyház a köztársaság kikiáltása után fogadja el, mi több kedvezően viszonyuljon az új államformához és az azt reprezentáló új politikai vezetőkhez. Hamvas válaszában az egyház államformára vonatkozó hivatalos álláspontjára hivatkozva finoman elhárította a kérést, inkább a Mindszenty-ellenes tüntetések elharapózását kérte számon az „Államtitkár Úron”. Néhány hónap múlva pedig Mindszenty kérésére kánoni megintésben részesítette Baloghot világias életmódja és egyházellenes politikai megnyilatkozásai miatt. A fejezetet lezáró részben a szerző egy, Mindszenty által 1937 márciusának végén Nagy Ferenc kiscsapatáti miniszterelnöknek írt tiltakozó levelet tár elénk. A levélben a hercegprímás a március végi budapesti körmenet betiltását említi, mint újabb bizonyítékát a vallásszabadság megsértésének, emellett a hitoktatás fakultatívvá tételéről felmerült tervezetet is a szemére hányja a miniszterelnöknek, kérve őt a vallásszabadság megvédésére és helyreállítására, ami ekkor – ha csak rövid időre is – még megtörtént. A katolikus egyház helyzetének időközbeni romlását mutatta, hogy e levél címzettje már egyenesen a miniszterelnök volt.

A következő fejezetben arról kaphatunk képet, hogy Mindszenty – habitusának megfelelően – a háború idején, majd az azt követő években hogyan állt ki, emelte fel szavát a zsidókat, majd a környező országok helyi magyar kisebbségeit (Csehszlovákia – Benes-dekrétumok, reszlovakizáció, lakosságcsere) érintő, a kollektív bűnösség elvén alapuló jogfosztásai, és a Magyarországon történt jogtiprások (németek kitelepítése) ellen. A hercegprímás a címben idézett mondat szellemében javaslatokkal élt a kisebbségi sorsban élő magyarokat és a magyarországi németeket érintő kitelepítések ügyében. Tildy Zoltán köztársasági elnökhöz írott 1946. januári, valamint Gyöngyösi János külügyminiszterhez címzett 1946. júliusi levelében tiltakozott a kitelepítés minden formája ellen. Emellett a felvidéki magyarok érdekében nemzetközi szinten is sikra szállt. Táviratot küldött töb-

bek között Truman amerikai elnöknek, több befolyásos amerikai, angol vagy olasz érseknek és bíborosnak, valamint VI. György brit uralkodónak is. Erőfeszítései sajnos mind belföldön, mind külföldön eredmény nélkül maradtak. 1947 októberében a magyar püspöki kar nevében, körlevélben fordult a katolikus hívekhez, melyben a katolikus egyház tiltakozó álláspontját hangsúlyozta minden kollektív jogfosztás ellen. 1948-ban a makói Marosmenti Mária-napokra érkező, Pitvarosra kitelepített felvidéki katolikusokhoz különös szeretettel fordult, majd el is látogatott hozzájuk. A délkelet-alföldi katolikus egyházi életet, lelkipásztori szolgálatot meg kellett erősíteni, mivel a távozó, zömmel evangélikus szlovákok helyére katolikus felvidéki magyarok érkeztek.

Az utolsó fejezetben a szerző annak járt utána, hogy a kommunista propaganda – részben a marxista történetírók (Andics Erzsébet) segítségével – hogyan használta fel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeit és szereplőit saját politikai hatalma megerősítésére, legitimálására a társadalom kollektív tudatának befolyásolására, átformálására. A száz évvel korábbi eseményekkel és személyekkel való párhuzamba állítás, a „hazaáruló” bélyeg Hám János és Scitovszki János hajdani esztergomi érsekekkel való azonosításban Mindszenty József-re is rákerült. Ugyanakkor Rákosi Kossuthhoz mérten, idealizálva jelent meg. A kommunista sajtó által vezetett propagandisztikus támadás és lejárató kampány volt hivatott bevezetni és előkészíteni a hercegprímás ellen tervezett koncepciót. 1948 végén már a népkaratra hivatkozva (a sajtóban több, feltehetően sugalmazott „társadalmi” tiltakozás jelent meg a hercegprímás ellen) igazolták a „háborús uszító” Mindszenty elleni politikai és jogi fellépés szükségességét és halaszthatatlanságát. Ez hamarosan megtörtént: 1948 karácsonyának másnapján Mindszenty József bíboros-hercegprímást letartóztatták, 1949 februárjában pedig koncepció perben életfogytiglani börtönre ítélték.

A Miklós Péter által tudományos igénnyel összeállított mű, bár nem nagy terjedelmű, jól összefoglalja, epizódyszerűen tárja elénk Mindszenty József hercegprímás koalíciós évekbeli tevékenységét. A kötet végére érve átfogó képet kaphatunk a főpap hazájáért, egyházáért és nemzetéért érzett felelősségéből eredő rendíthetetlen kiállásáról. A kötetben található tanulmányfűzér értelmezését átfogó jegyzetapparátus, forrás- és irodalomjegyzék segíti, melynek végén a szöveghez kapcsolódó képek és eredeti dokumentum-közlések töltik meg élettel, teszik kézzelfoghatóbbá a szemre is tetszetős kis könyv mondanivalóját.

Zeman Ferenc

BÁLINT LÁSZLÓ

HAMVAS PÜSPÖK ÉS AZ ÁVH.

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség –
Historica Ecclesiastica Hungarica, Budapest, 2014. 248 p.

Bálint László az utóbbi másfél évtizedben tucatnyi kiváló könyvben hatalmas mennyiségű korabeli levéltári forrást feldolgozva mutatta be az 1945–1990 közötti állambiztonság működését, és számos koncepciót, mert, derékba tört életet állított az érdeklődés homlokterébe.¹ Noha a szerző nem rendelkezik történész végzettséggel, írásai mégis megfelelnek a tudományos történeti munkákkal szemben támasztott követelményeknek, hiszen Bálint Lászlónak aprólékos ismeretei vannak az 1990 előtti állambiztonsági szolgálat működéséről,² amit kitarító levéltári munkával gazdagított. Kötetei és tanulmányai gazdag jegyzetapparátusa tanúskodik arról, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, valamint a Politikátörténeti Levéltár és számos megyei levéltár vonatkozó iratanyagának ismeretében, hosszú évek szorgos munkájával és gondos elemzésével készültek.

Hamvas Endre (1890–1970) 1944. március 3-án nyerte kinevezését a csanádi püspöki székre,³ március 25-én szentelték fel,⁴ s egyházmegyéjét március 30-án foglalta el.⁵ Kinevezése tehát még a német megszállás előtt, az utolsó szabad főpapi választások közé tartozott. A háború befejezését követően Hamvas püspök határozott elképzelésekkel rendelkezett egyházmegyéje és általában a magyar katolikus egyház újjászervezésére és az egyház társadalmi programjának kiszélesítésére vonatkozóan.⁶ Nem véletlen, hogy magára vonta a kommunista államhatalom rosszallását. 1951. május 4-én Révai József a Magyar Dolgozók Pártja Titkársága ülésén az egyházpolitika módosulásáról beszélt.

-
- 1 Fontosabb munkái: *1956: a forradalom Szegeden és Csongrád megyében*. Budapest, 1996.; *Földesi Tibor (1923–1958)*. Szeged, 1998.; *1956: a forradalom Szegeden*. Budapest, 2000.; *Lakos Endre (1919–1969)*. Budapest–Szeged, 2000.; *A megtorlás Szegeden*. Szeged, 2004.; „Betyár” *fedőnevű célszemély: Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 2004.; *Különös szervezkedések Szegeden és környékén: 1945–1953: hírhedt koncepciók eljárások és ítéletek első magyar példái*. Szeged, 2005.; *Fedőneve „Bán László”*. Szeged, 2005.; *1956: a forradalom Makón*. Szeged, 2006.; *Ki kicsoda 1956-ban a forradalomban és megtorlásban Szegeden és Csongrád megyében*. Szeged, 2006.; *Emberek és esetek (a történelemben)*. Szeged, 2008.; *A forradalom virradata: a szegedi MEFESZ története, 1956*. Szeged, 2008.; *A kommunista párt öklei. Államvédelmi és állambiztonsági tisztek Szegeden és Csongrád megyében 1944–1990*. Budapest, 2014.
 - 2 Bálint László több évtizedig végzett kémelhárító operatív munkát. Ez pedig valóban feljogosítja arra, hogy állambiztonsági kérdésekhez szakértőként közelítsen. BÁLINT László: „Betyár” *fedőnevű célszemély*. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Fűzes Ádám – Legeza László. Budapest, 2006. 83.; BÁLINT László: *Évtizedeim a titkosszolgálatnál. Egy magyar kémelhárító emlékiratai*. Budapest, 2012.
 - 3 Püspöki kinevezéséről március 8-án számolt be a szegedi sajtó: *Szegedi Napló XX*. (1944) március 8. 3.; *Szegedi Új Nemzedék XXV*. (1944) március 8. 1.; *Délmagyarország XX*. (1944) március 8. 3.
 - 4 *Szegedi Napló XX*. (1944) március 28. 3.; *Szegedi Új Nemzedék XXV*. (1944) március 28. 3.; *Délmagyarország XX*. (1944) március 28. 3.
 - 5 *Szegedi Napló XX*. (1944) március 31. 3.; *Szegedi Új Nemzedék XXV*. (1944) március 30. 3.; *Délmagyarország XX*. (1944) március 30. 3.; *Délmagyarország XX*. (1944) március 31. 3.
 - 6 PÁL József: *Hamvas Endre csanádi püspök a felvidéki magyarokért (1945–1948)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XX. (2008) 1–2: 159–166.

Kifejtette, hogy miként lehet „*egyik vagy másik püspökre fő tüzet irányítani. (Elsősorban Grószre, Péterire⁷ (sic!) és Shvoyra, utánuk Hamvasra és Papra)*”.⁸

1951-től azonban jelentős fordulat állt be Hamvas püspök egyházi és közeleti karrierében. 1951–1956 között – Mindszenty József érsek bebörtönzése idején – az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora. 1952-től a nagyváradai egyházmegye magyarországi részének apostoli adminisztrátora is. 1961–1968 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. Részt vett a II. Vatikáni Zsinaton. 1964 őszén kalocsai érseknek nevezik ki, ahonnan 1968. január 25-én betegsége miatt visszavonult. Ez a hivatali karrier azonban összekapcsolódott a kommunista államhatalom és a katolikus egyház közötti közvetítő tevékenységével. Szinte kezdettől fogva a papi békemozgalom részese volt, az Opus Pacis és az Országos Béketaanács Katolikus Bizottságának díszelnöke.⁹ A békepapi mozgalom Magyarországon – szovjet mintákat követve – 1950. augusztus 1-jén indult meg. Az alulról szerveződőnek beállított szervezkedést valójában a Magyar Dolgozók Pártja szervezte meg¹⁰ azzal a céllal, hogy bomlassza az egyházat: szembeállítsa a püspököket és az alsó-papságot,¹¹ végső soron pedig a magyar egyházat szembefordítsa a Vatikánnal.¹²

Bálint László kötete 1946. január 25. és 1970. április 23. között 623 hosszabb-rövidebb bejegyzést közöl betűhív átiratban a Politikai Rendészeti Osztálynak (PRO), majd az Államvédelmi Osztálynak (ÁVO) az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött különféle állambiztonsági dossziéiból gondosan feltüntetve a közölt szakaszok levéltári jelzetét a visszakereshetőség érdekében. A forrásközléseket éles tipográfiai elkülönítéssel választja el a hozzájuk fűzött értelmező és elemző megjegyzésektől, így a kötet egyszerre tekinthető forráskiadásnak és mélyreható történeti elemzésnek.

A jelentések szerint a kommunisták a háború végén jószerével azonnal megkezdték a katolikus egyház elleni kíméletlen harcot. A Hamvas Endréről fennmaradt korai állambiztonsági jelentések aktív megfigyelés, lehallgatás és a postai küldemények konspiratív ellenőrzése révén szereztek információkat. Végigtekintve a 623 jelentési szemelvényen megállapítható, hogy Hamvas püspök körül a korabeli államvédelem igen szoros és szinte tökéletesen záródó gyűrűt vont. A püspöki palota több alkalmazottja, speciális államvédelmi tisztek, egyházmegyéje számos papja, hozzá közelálló világi hívek egyaránt rendszeresen jelentettek a főpásztorról, akinek így szinte egyetlen levele és szava sem maradhatott rejtve az állam képviselői előtt.

7 Helyesen: Pétery József váci püspök (1942–1967)

8 Idézi: KAHLER Frigyes: *Hitüldözés és túlélés a diktatúrákban (szovjet magyar párhuzamok)*. In: Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban. Szerk. Illés Pál Attila. Budapest–Piliscsaba, 1999. 162.

9 LÉNÁRD Ödön – TIMÁR Ágnes – SZABÓ Gyula – Soós Viktor Attila: *Utak és tévutak*. Budapest, 2006. 432.

10 A békepapi gyűlés hangulatát Kádár János belügyminiszter július 26-án az alábbiakban határozta meg: „*Nem szabad megengedni, hogy a gyűlésen túlságosan békülékeny és tompított hangnem uralkodjon ... legyen harcos kiállás ... Mondják el, hogy fenyegetés érte őket, mert demokratikus meggyőződésüknek engedve jelentkeztek a gyűlésre.*” Idézi: BALOGH Margit: *Szabadlában fogolyként avagy kommunizmus és egyházi ellenállás Magyarországon. Vigilia LXV.* (2000) 411.; GALCSIK Zsolt: *Az Országos Papi Békébizottság Nógrád megyei szervezetének megalakulása (1951)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XVI. (2004) 1–2: 183.

11 ORBÁN József Gyula: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*. Budapest, 2001. 124.

12 KAHLER Frigyes: *III/III-as olvasókönyv* 3. Budapest, 2005. 38.

A kötetben közölt jelentések és levelek közül különös jelentőséggel bírnak az 1947. március 19–20-i szegedi diáktüntetéssel¹³ kapcsolatban keletkezettek. Hamvas Endre püspök ugyanis március 24-én levélben fordult a belügyminiszterhez, s kérte fogvatartott fiatalok szabadon engedését. Április 8-án a fakultatív hitoktatást célzó javaslatot előterjesztő Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszolt Hamvas püspöknek: *„A magam részéről mindent el fogok követni, hogy a már letartóztatott és internáló táborba küldött ifjak ügyének méltányos kivizsgálását sürgessem, és aki ellen nyomós ok nem mutatható fel, az eljárás megszüntetését kérem. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a szabadválasztású vallásoktatás kérdése körül egy oldalról se folyjék agitáció és módszeres izgatás. A kérdések jó légkörű megbeszéléséhez szükséges, hogy az agitáció fegyveréhez, a szervezett ellenmozgalom módszeréhez senki sem folyamodjék. A hozzám befutott memorandumokból, sürgönyökből viszont azt kell látnom, hogy már egy ilyen szervezett akció előzetes terv szerint megindult.”* Ortutay válasza a tüntetés alkalmával elfogott fiatalokat tulajdonképpen túszként kezelte, s szabadon engedésüket a főpapi kar megadó engedelmes beleegyezéséhez, az egyház alapvető érdekeinek feladásához kötötte.

Az egyház- és vallásüldözés számos módja rajzolódik ki az államvédelmi iratokból. 1949. június 28-án Hamvas püspök levelet írt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek, s ebben beszámolt az egyházmegyéjében történt legújabb sérelmekről: *„Vasárnap, június 26-án volt Szegeden a hagyományos Jézus Szíve körmenet. A rendőrségen a körmenetet bejelentettük, és a rendfenntartást vállalta és intézte is. Ellenben az iskolaigazgatók behívták a hitoktatókat, és megfenyegették őket, hogy szeptemberben nem taníthatnak, ha tanítványaikat a körmenetre hívják vagy vezetik. Sőt azt is ajánlották nekik, hogy ők se jelenjenek meg a körmeneten. Hivatkoztak a főigazgatóság rendelkezésére.”*

1950. november 4-i jelentés szerint *„Hamvas püspök olyan utasítást adott ki, hogy szigorúan megtiltotta bármiféle tömegszervezetekben, vagy népi bizottságokban a részvételt a papoknak. ... Azok a papok, akik bármiféle tömegszervezetben és bizottságokban részt vesznek a főpapság engedélye nélkül, azok az egyház fegyelmét sértik meg, és fegyelmi eljárás alá esnek. ... Hamvas püspök kiadott egy szigorú utasítást, melyben megtiltja a papoknak a békegyűléseken való részvételt, azzal az indoklással, hogy ez az alsópapság nem törvényes megmozdulása.”* A jelentés államvédelmi kiértékelő része is figyelmet érdemel: *„Hamvas püspök ... ezen utasításával is bizonyosságot tett arról, hogy népi demokráciánknak ellensége, és a békének nem híve. Az alsópapság közül azokat a haladó szellemű papokat, akik a béke megvédés érdekében akarnak dolgozni, ezen intézkedésével igyekszik őket távol tartani. Azokat a haladó szellemű papokat, akik az ő beleegyezése nélkül bármiféle népi bizottságban részt vesznek, azokkal szemben az egyházi törvényeket alkalmazza.”*

Fentiek tükrében nem meglepő, hogy 1951. június 22-én (a Grösz József kalocsai érsek elleni per első tárgyalási napján) az ÁVH házi őrizetbe vette Hamvas püspököt, házkutatást tartottak a püspöki palotában, majd 26-án Budapestre szállították, hogy ott kihallgassák. Később keletkezett adatok szerint fizikai bántalmazásra nem került sor,

13 1947. március 19–20-án Szegeden a középiskolás diákság és az egyetemi ifjúság az utcára vonult, hogy tiltakozzon a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen. A rendőrség és központilag irányított civil csoportok azonban brutális módon megtámadták és szétverték őket, a rendőrség számos diákot és tanárt letartóztatta, majd internált. MÉSZÁROS István: *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945–1948.* Budapest, 1989. 77.; MÉSZÁROS István: *Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok.* Budapest, 2002. 123.

a püspököt mégis sikerült megtörniük, s olyan beismerő vallomást csikartak ki belőle, amely a korabeli koncepciós perek gyakorlata szerint bőven elegendő lett volna Hamvas Endre több éves bebörtönzésére. A hatalom azonban más taktikát folytatott. Ennek értelmében Hamvas Endrétől a részletes beismerő vallomáson felül egy Dobi István miniszterelnökhöz írt sajnálkozó levelet is kéréseltek: *„Mélységesen sajnálom, amit a kormánnyal szemben elkövettem. Belátom, hogy ezzel a cselekményemmel nemcsak a kormányhoz, a kormánnyal való megállapodáshoz nem voltam őszinte, hanem az egyháznak is ártottam. Megígérem, hogy a jövőben békésen és lojálisan igyekszem együttműködni, és a kormánnyal szemben elkövetett hibát jóvátenni. Kerülni kívánok minden olyan cselekményt, amely az állam és az egyház viszonyában nem lojális, és törekszem az állam és az egyház békés együttműködésére.”* Ez a levél nyilvánvalóan Hamvas püspök megalázása és lejáratása céljából született, amit megerősít az is, hogy a sajtó útján hamarosan nyilvánosságra is hozták.¹⁴ Hamvas püspök ezt követően igen nehéz helyzetben találta magát. Főpásztori pályájának fordulópontja lett tehát az a bizonyos 1951. június 26-i ÁVH-s kihallgatás, hiszen egészen addig a kommunista államhatalommal határozottan szembenálló, önálló politikát folytató püspök a továbbiakban elszigetelődött a katolikus főpapoktól, egyházmegyéje papságától és a híveitől egyaránt.

Hamvas püspök az 1951. júniusi ÁVH-eljárást követően kényszerült arra, hogy alapjaiban megváltoztassa főpapi magatartását, s párbeszédet folytasson az államhatalom képviselőivel. A következő bő másfél évtizedben szerepet vállalt olyan mozgalmakban, amelyeket korábban elítélt, s amelyek ellen küzdött.

A jelentésekből részletes és adatgazdag kép rajzolható a Vatikán kelet-európai diplomáciai politikájának változásairól is. Az 1945 utáni néhány esztendőben megfigyelhető élnék és határozott szembenállást már 1948 nyarán sokkal taktikusabb álláspontot hirdettek 1948. június 14-i jelentés szerint *„Hamvas a Vatikánból azt az utasítást hozta magával, hogy az egyháznak a jelenlegi politikai vonalán változtatni kell. Az állam elleni támadás jelenlegi mértékét le kell fékezni, és le kell ülni, tárgyalni a kormánnyal.”* Ehhez képest egy évtizeddel később, miután 1958-ban Hamvas püspök Moszkvában járt, június 6-án Marcellus Mimmi kardinális a Szent Kongregáció megbízásából levelet intézett a csanádi püspökhöz: *„Nincs rejtve előttem, hogy az ilyen vállalkozásokkal, illetve cselekedetekkel az egyház által kárhozottat bizonyos elvek hirdetői hogyan szoktak visszaélni, ... Te midőn ezen útba fogtál, nyilvánosan megbélyegzett papokkal, valamint nem katolikus egyházi vezetőkkel, úgy tűnt fel, mint aki lebecsülte az egyházi törvényeket és a Szentszék előírásait. Tisztelet betöltve úgy vélem, közölnöm kell Veled ezeket, s egyszerűsmind intenem Téged, hogy a továbbiakban az ilyen dolgoktól tartózkodj, melyek kevésbé illenek méltóságodhoz és hivatalodhoz.”*¹⁵ A Vatikán tehát mérlegelő taktikázásával nem könnyítette meg a kommunista diktatúrákban élő főpapok dolgát: kis túlzással lényegében azt is mondhatjuk, hogy 1948-ban – a magyarországi egyházi vezetők ellen megindított koncepciós perek és a kommunisták politikai hatalomátvétele idején – a szentszéki diplomácia némiképpen magára hagyta a főpapságot, amely tagjai ilyen körülmények között elbizonytalanodhattak a helyes politikai magatartás kapcsán. Majd pedig a kommunista hatalom iránt engedményeket tevő főpapokat éles kritikával illeték Rómából.

14 *Délmagyarország* VII. (1951) június 29. 1.

15 KAHLER Frigyes: *II/5-ös történelmi olvasókönyv* 5. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1958–1959. Budapest, 2010. 74–75.

A kötet 6 oldalas alapos és jól hasznosítható Előszavát, a 214 oldal terjedelmű, precízen jegyzetelt és számos magyarázó megjegyzéssel gazdagított szövegközlés követi, amelyet Rövidítésjegyzék és a kötetben előforduló fontosabb személyek rövid életrajza követi 13 oldal terjedelemben. Teljessé pedig hálózati fedőnevek 3 oldalas jegyzéke, a szerkesztői utószó, névmutató és Hamvas Endre 1951. június 26-i ÁVH-s vizsgálati jegyzőkönyvének 8 oldalas másolata teszi a munkát.

Bálint László kötete nemcsak kiegészíti az 1945–1989 közötti vallás- és egyházüldözés eddig megjelent irodalmát,¹⁶ de az 1946–1970 közötti államvédelmi megfigyelések, jelentések, nyomozások és egyén konspiratív eljárások világát is bemutatja. A kötet elolvasásával képet alkothatunk arról, hogy a kommunista diktatúra az adófizetők pénzén milyen kiterjedt apparátust üzemeltetett a hatalmon lévő politikai elit számára világnézetileg vagy politikailag nem megbízhatóak ellenőrzésére és életük megnyomorítására. A közölt államvédelmi jelentések segítségével átláthatóvá válik a püspökökre nehezedő nyomás, érthetővé válik Hamvas Endre magatartása is. Természetesen szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy az egyház- és vallásüldözés évtizedeiben a hitet és a magyar egyházat – a széles körben elterjedt korabeli öngazolással szemben – nem a békepapság és a kommunista hatalommal kollaborálók, hanem a hitüket és testvéreiket megvalló keresztény vértanúk, hitvallók és tanúságtévők mentették meg. Ilyen szempontból bizony Hamvas Endre nem sorolható a 20. század nagy hitvallói közé. A múltjával (a diktatúra évtizedei alatti emberi esendőségével) őszintén szembenéző Egyháznak azonban nemcsak a példamutató hitvallói, de szürkébb személyiségei történetét is fel kell dolgoznia. Mindenesetre a kiadást végző Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) és a *Historica Ecclesiastica Hungarica* Alapítvány, valamint a megjelenést támogató Szeged-Csanádi Egyházmegye és a Lénárd Ödön Alapítvány jelen kötettel nagy lépést tett meg a tényfeltárás érdekében. A kötet jó alapot nyújt az őszinte vizsgálatra, csak remélni tudom, hogy hasonló módszerrel és színvonalon újabb és újabb főpapi személyiségek szemelvényei készülnek el ÁVH-s források segítségével.

A kötet 623 jegyzete kiválóan mutatja, hogy – más történelmi korokhoz hasonlóan – a diktatúra évtizedeinek kutatása elképzelhetetlen a levéltárakban (különösen is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában) megőrzött források aprólékos feldolgozása nélkül. Ezeket a dokumentumokat – miként a szerző esete is mutatja – nemcsak céhbéli történészek egy szűk csoportja, de a művelt nagyközönség számos rétege is hasznosíthatják. Bálint László munkája tehát amellett, hogy értékes dokumentumközlés és kiváló elemző, értelmező munka, egyúttal kutatásra ösztönző, gondolatébresztő írás is, amely remélhetőleg sokakat indít az 1945–1989 közötti korszak ÁVH-s dokumentumainak megismerésére és a levéltárakban végezhető történeti kutatásokra.

Vajda Tamás

16 Néhány példa: HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában* I–III. Budapest, 1992–2004.; LÉNÁRD Ödön: *Erő az erőtlenségben: eszmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt*. Budapest, 1994.; BORSÓDI Csaba: *A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XII. (2000) 1–4: 183–210.; HORVÁTH Sándor: „*Övék a mennyek országa*”. *Egyházüldözés a szombathelyi egyházmegyében 1945–1956*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XX. (2008) 3–4: 117–160.; *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, 2010.

PROHÁSZKA-TANULMÁNYOK 2012–2015.

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015.

Immár hetedik alkalommal vehet kezébe hasonló kötet az egyháztörténelem, a politika- és társadalomtörténet iránt érdeklődő olvasó. A kötet, mely 14 szerző 22 tanulmányát fogja egybe, tetszetős külsejű. Címlapját egy olyan Prohászka-fénykép díszíti, melyet Spányi Antal megyéspüspök – teljes joggal – tart jelképszerűnek. Miközben a kép számos résztvevője kitekint ugyanis a képből, a püspök feszült figyelemmel fogadja az őt köszöntő, minden bizonnyal dadogó szavakat. A könyv hátlapján áttűnik a Prohászka-emléktemplom sziluettje egy korabeli fényképen.

Szerkesztés-módszertanilag a kötet a következő elveket követi: legnagyobbbrészt az évenkénti Prohászka-konferenciákon elhangzott előadások megjelenése számára biztosít teret. Kívánalma a szabadabb előadásszövegek tudományos köntösbe öltöztetése és szakmai apparátussal való ellátása. Közéjük vegyül – hogy a Prohászkaról alkotott képet teljesebbé tegye – néhány más helyen megjelent írás másodközlése. Örvedetes és egészséges módon nemcsak papi személyek, egyházi intézmények dolgozói, hanem világi történészek is szerepelnek a szerzők között. Szerkesztési hiányosságának tartom, hogy az írók bemutatására valmilyen formában nem kerül sor. Még az egyháztörténet szempontjából laikusnak számító szakmabelieknek is segítség lenne ez az orientáció szempontjából. A kötet egységes, szép és pontos lábjegyzetelésű. Nem szokványos a végén szerepeltetett összesített forrás- és irodalomjegyzék. A szerkesztő ezáltal is jelezni akarta a tudományos és nem hagiografikus jelleget. A tanulmányok vegyes tematikájúak, a média-, sajtó-, egyház-, lelkiiség-, szellem- és társadalomtörténet, módszertan vagy historiográfia úgy fonódik bennük szinte elválaszthatatlanul egybe, ahogy az a nagy püspök életművére is a maga természetességében jellemző volt. Ilyen széles merítés esetén eleve nehéz a különböző típusú tanulmányok objektív összevetése. Olvasás közben természetesen bennem is kialakult egyfajta rangsor. Egy ilyen értékítéletben azonban soha nem mellőzhető teljesen a szubjektív elem, így recenzióm dicséreteiben és kritikáiban is inkább az általánosra, mint az egyedire szeretném helyezni a hangsúlyt.

Fontos megjegyeznünk, hogy a kötetten végigfut a legújabb médiumok, a digitalizálás lehetőségeinek kihasználása. Zavaró, hogy egyes szerzők szinte bocsánatot kérnek ezért, vagy túlzott részletességgel vázolják az ezzel kapcsolatban módszertani kérdőjeleket. Ebben az esetben legyen a szerző belső, lelkiismereti felelőssége az elemzés mélysége és igényessége. Semmilyen technika nem helyettesítheti ugyanis az emberi szellem kreativitását, ez utóbbi viszont pozitív módon használhatja ki az új lehetőségeket.

A Prohászka-tanulmányok lelke Mózessy Gergely, aki a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár igazgatójaként mindent megtesz a morva apától és német anyától született, teljes mértékben magyarrá vált püspök életművének és jelentőségének megismertetéséért. Feladata több szempontból is nehéz. Prohászka ikonikus, ugyanakkor a végletekig megosztó személyiség. Megtestesíti mindazt, amit modern, de nem modernista katolicizmusnak nevezhetünk: evangéliumi szellemiség, mély és átélt misztikus lelkiiség, a személyes hitet jó értelemben összetartó dogmatikus abroncsok megbecsülése, a modern tudományos és filozófiai irányzatok fegyvertárának alkalmazni tudása, ugyanakkor ezeknek mély megértésről tanúskodó, alapos és lényegbevágó kritikája, szociális érzékenység. Mai elutasítói személyiségének ezeket az oldalait teljesen figyelmen kívül hagyva kizárólag az antiszemizmus magvetőjét (kommunista szóhasználat szerint szálláscsinálóját) és a szélsőjobboldalinak tekintett keresztény nemzeti eszme ideológusát hajlandóak benne

látni. Ha ezt megkérdőjelezzük, felkiáltanak, mint egy vitaalkalmon is nemrégiben: „Hol vannak a hosszabb folyamatok!” Majd: „Emlékezetpolitikai harc zajlik!” – mondják ki kerekén.¹ – „Nem érhető 20. századi történelmünk, ha nem vagyunk hajlandók annak felemás kontinuitásairól, szakitottságairól tudomást venni. Már az I. világháborúval megkezdődött azon minőségileg új jelenségek sora, melyek nem következnek szervesen a megelőző időszak fejlődéséből.” – válaszoljuk mi nekik ezen a helyen is.

Emlékezet, 1945 előtti kifejezéssel kultusz. Két veszélye van: ha egy közösség magát törpének érzi ugyan valakihez, de életének példáját valójában nem akarja követni. Ilyenkor következnek a hangzatos, felületes, üres és sekélyesen aktualizáló szövegek. Ha valakit ellenben egy közösség *damnatio memoriae*-ra ítél, akkor *cum ira et studio* az emlékezet azon elemi követelményét sem hajlandó szem előtt tartani, hogy „halottakról *jól* vagy semmit” (*de mortuis aut bene aut nihil*). Pozitívnak tekintjük az emlékezetet, ha az az életút egészét, annak fejlődési irányát és következményeit egyaránt mérlegre teszi, a pozitívumokból tanulni, a negatívumokból pedig okulni akar. (vö. Zsidókhöz írt levél 13. rész 4. vers) Ilyen esetben mindkét torzulás egészséges védekező ösztönt vált ki. A vizsgált tanulmánykötet írásai nagy részén ez az egészséges védekező jelleg figyelhető meg. Még akkor is, ha e védekező hang gyakran félnélkebb a kelleténél és nem elég öntudatos. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a Történelmi Szemle 20. századi szerkesztőjének sikerült egy a kötetbe bekerült, igen kiváló tanulmányt visszautasítania, a Mózessy Gergely által a katolikus nagygyűlések Prohászka-szerepléseiről írottat. Indoklásában elutasította az 1908-as atrocitásnak a baloldali ellentüntetőkhez kötését (pedig erről a protestáns sajtó alapján magam is tudok neki adatokat biztosítani), a Galilei Kör radikálisnak minősítését (egy esetleges szövegfinomítás és lábjegyzet bekérés megoldhatta volna ezt a problémát), pusztá apológiai minősítette Mózessy Gergelynek Fazekas Csabával folytatott szakmai vitáját, a püspöknek korának szexuális viszonyaival kapcsolatos kritikáját pedig csipőből utasította el a mai korszellem alapján. Ezen a helyen kell jeleznünk, hogy a tény, hogy Prohászka Ottokár elutasítja kora uralkodó kettős mércéjét a férfi-női erkölccsel kapcsolatban, a nemeknek kölcsönösen előírja a másik magasabb mércéjéhez való felemelkedést (a nőknek a felelősségben, a férfiaknak a tisztaságban), és ezen a magasabb etikai szinten, de nem jogilag való egyenlősítésüket szorgalmazza, a korban és ma egyaránt forradalmi gondolat. Az elutasítás miatt végül először a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban megjelent tanulmány szakmai minőségéhez annyit, hogy ha előbb kerül a kezembe, két tanulmányomban is hivatkoztam volna rá.

Szövezzük le ezen a helyen, Prohászkról nagyon nehéz jól írni. Egyrészt azért, mert őt már életében céltáblálul választották azok a „matricázó” (értsd: megbélyegző) tollak, melyeknek olcsó és hatásos egyszerűségeit, koncepcióit ma is sokkal egyszerűbb (és gyakran sokkal sikeresebb is) követni, mint bemutatni az „ország püspöke” személyiségének, gondolkodásának, tevékenységének árnyalt vonásait, mozgatóit. Másodszor azért, mert maga a Prohászka-korpusz is óriási. Összegyűjtése már a püspök halálakor elkezdődött, majd a reálszocializmus által okozott kényszerszünet után, a rendszerváltozás után is mértékadó munkák kiadásával folytatódott. Harmadszor azért, mert – ahogyan azt Mózessy Gergely kiválóan bizonyítja – a Prohászka-életmű tisztsegből és állásból adódó, egyházi és világi külső és öncenzúra jegyében formálódott, majd utólagos, erőszakos és torzító elhallgattatás mellett hathatott. Egy jó Prohászka-tanulmánynak tehát úgy kell kívülről ismernie ezt a nyomtatásban megjelent életművet, hogy egyúttal, jól

¹ Lásd pl. <https://www.youtube.com/watch?v=4yMNJLxUVOY> 1óra 22–23 perceinél

megválogatott, belső, primer forrásanyaggal vagy külső vonatkozásból felvázolásával tudja árnyalni, gazdagítani eddigi ismereteinket.

A kötet tanulmányait olvasva meg kellett állapítanom, a közölt írásokban megkülönböztetendő egy bel- és egy külérték. Míg előbbi elsősorban a szűkebb területeken, a katolikus és a vallás kéréseiben vagy a történelemtudományban jártas olvasók számára érthető és értékelhető, utóbbi ki tud lépni speciálisabb területéről. Ha például az alapján kellene győztest hirdetnem, ki alkalmazza legtudatosabban, leginkább készség szintűen a történész szakma mesterfogásait, akkor minden bizonnyal Klestenitz Tibort emelném ki mindenek előtt. A püspök személyének emlékezetpolitikai érzékenysége ugyanakkor különös értéket biztosít azon tanulmányoknak, melyek úgy tudják bemutatni Prohászka Ottokárt mint jellegzetesen katolikus jelenséget, hogy egyúttal bele tudják ágyazni a magyar társadalom- és kultúrtörténeti fejlődés nagyobb összefüggéseibe is. Konkrét példával megvilágítva: Bár az evangéliumi elmélkedések korábbi keletkezésűek, így azok lejegyzőiről nem tudok információval szolgálni, az 1920-as évekre nézve az alábbi adatot találtam: „Egyik professzora volt Prohászka Ottokár. A professzor úr mindegyik előadásán ott ült Szalai Miklós seminarista, és előadásainak minden szavát gyorsírással lejegyezte. Az előadások végén ezeket elkérte tőle Prohászka professzor úr, és gépirásra áttéve – amikor elegendő anyag összegyűlt – nyomdába küldte. Így születtek meg a Prohászka-életmű egyes könyvei. Mindezt négy éve [1987 táján] dr. Szalai Miklós esperes úr mondta el nekem [dr. Tolnai Pál akkori körzeti szakorvosnak], amikor lakásának könyvtárában megcsodáltam a kb. 20–25 kötetnyi Prohászka-élelművet.”² Sajnálom, hogy Sarnyai Csabának Prohászka és Ravasz László Széchenyi-képéről írt tanulmánya csonkítva került bele a tanulmánykötetbe, ráadásul még a Prohászka-féle kultuszszöveg elemzésében is érzek ki nem használt tartalékokat. Önmagukban nagyon tetszetek az Ottokár püspök misztikus látásmódját és lelkeségét tárgyaló tanulmányok, mégis fájó hiányérzetem támadt nyomukban. Olvasásuk közben ugyanis magamban így kiáltottam fel: „Ez szinte pietizmus! Most már értem, mi tette Prohászka barátjává szigorú pietista beállítottságú Kaas Ivor bárót.” A képviselőt és publicistát, aki úgy maradt meg a haláláig evangélikus vallásán, hogy közben a sajtó- és a politikai katolicizmusba is bevonódott. Virt László alapvetően meggyőződött Prohászka és Márton Áron, illetve Mindszenty József alapvető lelkeségbeli különbségeit illetően, mely véleményével a szerző Orvos Levente egy korábbi tanulmányával kel bírokra. Fontos ugyanakkor, hogy a szerzőt figyelmeztessem, érzelmi elkötelezettségét tartsa jobban kordában a szakmai távolságtartás igénye. Legyen ugyanakkor empatikusabb a primással is. A helyesen megfogalmazódott „hazugság vagy zavarodottság” dilemmában egyértelmű az utóbbi. „Hosszú fogság után [...] tájékozodom [...]” – nyilatkozta 1956. november 1-jén, és az amerikai követségi fogság is hasonló módon elzárta őt a világpolitika és a magyar élet realitásaitól egyaránt. Állt-e be Prohászka püspöknél hasonló zavar a horizontális (és a vertikális) tájékozódóképességben a világháborús traumák hatására? Már a kor sajtószínterének „adok-kapok”-ja, a matraszerűen ismételt statisztikák és ellenadatok nagyon megnehezítik számunkra a tényszerű történeti tisztázást.

Utaljunk vissza az ellenfeleink által használt hadászati képre és vigyük azt tovább. A 15. székesfehérvári püspök személye emlékezetpolitikai okokból folyamatos és elke-

2 Dr. TOLNAI PÁL: *Emlékezés dr. Szalai Miklós halimbai gyógyfűves esperes úrra.* In: Szalai Miklós: *Halimbai fűveskönyv. Gyógyteák és természetes gyógymódok.* Planétás, Bp., 1991. 159.

seredett támadások kereszttüzeiben áll. Jelen esetben frontális ellentámadásra nincs lehetőség, a folyamatos defenzíva – mint azt a tárgyalt kötet szerkesztője is érzi – felőröl. A jó stratégia számára azonban még ilyen esetben is adódik egy harmadik lehetőség, az átkarolásé. Fontos megjegyeznünk, hogy a vallás a korban általában, de az akkori katolikus közvélemény számára különösen is világkép-meghatározó volt, és a forrásokban oly gyakran használt világnézet szó valójában világkép értelemben volt használatban. Világkép alatt értsük most itt mindannak rendszerszemléletét és fontosság szerinti hierarchiába rendezését, amit a világnak tartunk és a világról tudni vélünk. Világnézetnek pedig inkább azt, ami a világról alkotott tudásunk elemeit bizonyos értékítéletekkel látja el. Társadalomképünk ebben az összefüggésben inkább világképi meghatározottságainknak mint világnézeti hozzáállásainknak a következménye. A kérdéskör összetett voltának szemléltetésére két példát, kitekintő vonatkozást szeretnék hozni.

Már a sokszor inkriminált 1893-as *Zsidó recepció morális szempontból* című írásban, akkor még esztergomi szemináriumi spirituálisként kifejti, hogy az antiszemitizmust nem vallási, nem faji mozgalomnak, hanem szociális és üzleti reakciónak tartja, ami (csak) így elfogadható. Ki jelzi ennek kapcsán azt a problémát, hogy a kor érzékelése szerint a zsidóság nemcsak vallási, faji, hanem társadalmi és gazdasági jelenség is?! Az alapvetően vidékies zsidóság urbanizációja ugyanis az 1850-es évektől egy generáción belül végbement. A rendi formákat felváltó és népképviselési alapon modernizálódó (valós módon ’polgárisuló’) társadalom és a kapitalizálódó gazdaság kitermelte a szükséges modernizációs hiányszakmákat, a magyar állam felállította és fenntartotta az ezt kiszolgáló intézményrendszert és iskolahálózatot, melynek helyeit a hagyományos társadalmi érték szemlélet rangon aluli, úriemberhez nem méltó volta miatt sokáig képtelen volt betölteni. A mikszáthi *Két választás* alapproblémájához jutunk el: hogy az úgynevezett keresztény társadalom akkor mozdult el egy-egy szakma felé, amikor az sikeressé vált, nem előtte. Ki méri fel helyesen az egyébként teljes (nem csonka) és folytonos magyarországi katolikus társadalom érezhető deficitjeit?! (Az új típusú társadalomszervezés megkövetelte az anyagi létbiztonság és szellemi nyitottság megfelelő szintjén élő katolikus középosztály és értelmiség megerősítését.) Ki emeli ki ma ebből a kérdéskomplexumból, hogy Prohászka számára elvi alapon mind a vallási, mind a faji antiszemitizmus elfogadhatatlan volt!? A püspök azon megjegyzéseit, melyek a katolikus társadalom gazdasági önszerveződésének szükségszerűségére, szolidaritására figyelmeztetnek, nem tekinthetjük más típusú törekvésnek, mint ami az oszloposodott holland társadalmon belül (külön protestáns, katolikus és liberális mikrotársadalmak) lényegében megvalósult. A klasszikus ideológiai értékészletről merítő magyar nemzeti liberálisok számára sokáig egyértelmű volt a vallási és a nemzeti tudat egymásra utaltsága, vagyis hogy megfelelő valláserkölcsei alap nélkül lehetetlen egységes nemzettestet képezni. Ebben a környezetben pedig arra is rá kell mutatnunk, hogy az a zsidó értelmiség, mely vidéki kisvárosában liberálisnak számított, a fővárosba felkerülve döbbenet állapította meg, hogy az itteni zsidó közszellem merőben szemérmetlen és vallástalan.³ Szalay László tanulmánya ebből a szempontból zseniális. Megmutatja, hogy amit ma Prohászka-kritikaként szoktak

3 A „szemérmethenség” fogalmának használatát nagyon komoly vizsgálat alá kell vonni a politikai és a felekezeti sajtóban egyaránt, pl. a „leánykereskedelem elleni küzdelem” publicisztikája alapján. Mózessy Gergely figyelmét ezen a helyen szeretném felhívni arra, hogy bár a nem keresztény emberek számára nem kötelező az evangéliumi szemérmesség (lásd Mt 6,2–3.), Prohászka mégis egyfajta társadalmi közülésre hivatkozhatott, amikor a „szabadkőműves jótékonykodás” külsőlegességét, gépiességét, üzletienségét, propagandisztikus jellegét kárhoztatta.

idézni, az valójában az akkori neológ zsidóság véleménye volt. Pedig a zsidóság esetében egy olyan fragmentált társadalomról beszélhetünk, ahol éles vitakérdést képezett, magának vindikálhatja-e a neológ zsidóság a jogot a magyarországi izraeliták összességének képviselőjére, és milyen szándékkal törekszik erre. Teológiailag nézve egyébként a neológ zsidóság kivette a szertartásokból a személyes Messiásra vonatkozó részeket. Erre éppúgy reakció az ortodoxia (amelynek az államhoz való viszonya messzemenően feltáratlan) és a cionizmus, mely az asszimilációt tévútnak tartotta, a zsidó nemzeti állam megteremtésével egy újfajta nacionalizmuseszmét igyekezett konstruálni. Az 1891-es *De rerum novarum* – a korábbi hagyományokkal messzemenően szakítva – mindenfajta hatalmat (a köztársaságit) is Istentől valónak ismert el, és az egyház társadalmi tanítását kizárólag az egyén lelkiismeretén keresztül tartja érvényesíthetőnek. A református belmisszió atyja Szabó Aladár programadó *Új óramutató*ban az ultramontanizmus és a liberalizmus ellentétét teszi a magyar élet fő kérdésévé, ahol azonban a szabadelvűség csak akkor lehet bec sületes, ha az *igazi, egyszerű evangéliummal* nem ellenkezik. (Az igazi, egyszerű evangélium teológiai terminus technikus, ami a Jn 3,16.; 1Kor 15,2–4. igeverseire alapozva azt a hamisítatlan biblikusságú isteni örömhírt jelentette, amit nem elegyít a katolikus jellegű „cselekedetekből üdvözülés” és a (racionalista, naturalista vagy idealista) filozofikus jelleg.) Nem véletlen, hogy az ébredési, belmissziói és ortodox szerzők olyan gyakran hangsúlyozták a teológiai liberalizmussal szemben, hogy a bibliai szabadság nem korlátlan szubjektívizmus, hanem az Úr Lelkének uralma, mely úgy tanít meg a szabadsággal való helyes élésre, hogy folyamatosan az üdvösség szempontjait állítja a hívő szeme elé (vö. 2Kor 3,17.; 1Kor 6,12.10, 23.). A marxizmust és az új típusú szociológiai szemléletet elsajátító, szolid liberálisokból polgári radikálisokká váló értelmiség számára az osztályelmélet és az antiklerikalizmus általában csak fügefalevélként szolgált az elvi vallásellenesség számára. A századfordulón ilyen vagy olyan irányban szinte mindenki végrehajtott valamilyen eszmei fordulatot.

Prohászka Ottokár kiváló érzékkel hívta fel a figyelmet a liberalizmus mint ideológia (és nem mint hasznos társadalmi gyakorlat) szerepére az elvallástalanodásban. Esztergomi szemináriumi tanárként 1894-ben nagy vehemenciával támadta meg Samassa egri érseknek a liberális egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen mondott főrendiházi beszédét. A Samassa-beszéd filozófiáját érintő proházkai kritika kettős: a halovány, erőtlén és eufemisztikus védekezés eleve kudarcra van ítélve. Csakis a valóság nyílt, őszinte és kendőzetlen kimondása kelthetné fel a társadalom valós veszélyérzetét, hogy – úgymond – liberális formában tulajdonképpen a vallási közömbösség állami propagálása valósul meg. A „vallási érzelem” kifejezés pedig teológiailag és szellemileg is vakvágány: szubjektívizmus, mely a vallási hajlamban mutatkozó alapvető érzelmet az ész (istenismeret) és akarat (erkölcs) aktusaitól elválasztja, lemondás a kereszténység objektív voltáról. Vajon az időszerű református bejegyzés kritikái nem hasonló kérdéseket pedzegettek? Szabó Aladár az 1895-ös református belmissziói vitában annak a véleményének adott hangot, hogy a német „Kirchlicheit”-ből magyarított egyháziasságnál, vallásos buzgóságnál *határozottabb* [Sz. A. saját kiemelése] igazságokat kellene hirdetni. „Mi többet akarunk” – kiált fel – „: hogy az evangéliumi örök hassák át a magyarságot!” Fekete Gyula 1895-ben még „szirénhangok”-nak nevezi az 1892 után érzékelhető új katolikus hangokat, a református „belmisszió atyja” 1896-ban még az ultramontán veszélytől óvott, 1897-ben pedig Szóts Farkas református teológiai tanár még mindig az abszolutizmus eszmei kiszolgálójának nevezte a katolikus egyházat. Hogy lesz ebből a századforduló után – néhány megkövült liberális és ortodox ellenkezése mellett – „majdnem

protestáns” Prohászka az ottani felekezeti közvéleményben? – rendkívül érdekfeszítő és további vizsgálatokra váró kérdés.

Ismertetésem és kritikai elemzésem zárásaként abbéli meggyőződésemmek szeretnék hangot adni, hogy ha ezt a világtép-vizsgálatot a Prohászka-életmű kapcsán következetesen végigvisszük, jobban kibomlik mindannyiunk számára, miért alkotott a magyar közélet felekezetek fölötti teret, és miért nem kell nekünk így utólag keményebb ítéletekkel élnünk a püspök személyiségével és életművével kapcsolatban, mint tették azt maguk a kortársak.

Kovács Kálmán Árpád

A METEM eddig megjelent kiadványai

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p. ára: 399 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlataása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft

18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Gyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 + 5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek a bonyotok és kezében új szoknyák” — Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft

40. **Mező András:** Patrociniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára — az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. 2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p. ára: 3500 Ft
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft
51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Óze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft

60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Szelestei Nagy László:** Rekatalizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193. p. ára: 1800 Ft
65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. ára: 2000 Ft
66. **Tóth Sándor Attila:** A szép–jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. ára: 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. ára: 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. ára: 2500 Ft
69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. ára: 1800 Ft
70. **Zsolt Hunyadi:** The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p. ára: 4500 Ft
71. **Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba:** Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p. ára: 3800 Ft
72. **Bikfalvi Géza:** „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
73. **Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.** Budapest, 2010. 258 p. ára: 2500 Ft
74. **Bácsfainé Hévízi Józsa:** Keréketört jövő? Katolikus társadalomépítés, szociálpolitika. Küzdelem a diktatúrák ellen Székesfehérváron és Budafokon (1931–1970). Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
75. **Révész Éva–Tóth Zoltán SVD–Khalil Bernadett:** Magyar misszionáriusok. A verbiták magyarországi története. Budapest, 2011. 226 p. ára: 2500 Ft
76. **Máté Anita:** Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939) Budapest, 2011. 246 p. ára: 2500 Ft
77. **Molnár Antal:** A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest, 2012. 115 p. ára: 1800 Ft
78. **Cúthné Gyóni Eszter:** Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédi Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Budapest, 2013. 286 p. ára: 2500 Ft
79. **Zvara Edina:** Ferencesek Szakolcán a korai újkorban. Budapest, 2012. 182 p. ára: 2200 Ft
80. **Molnár Antal:** Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban. Források és tanulmányok a balkáni és hódoltsági katolicizmus 16–17. századi történetéhez. Budapest, 2013. 320 p. ára: 3000 Ft

81. **Kovács Kálmán Árpád:** Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–1770-es években (sajtó alatt)
82. **Lagzi István:** Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939–1941. Budapest, 2015. 339 p. ára: 2800 Ft
83. **Antal Hegedűs:** Život i restauracijska djelatnost kalačkoga nadbiskupa Gabrijela Patačića. (Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége). Budapest, 2015. 151 p. ára: 2500 Ft
84. Magyarország és a Szentszék Diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk.: Fejérdy András Budapest-Róma, 2015. 285 p. ára: 3000 Ft
85. **Episcopus, Archiabbas Benedictinus Historicus Ecclesiae.** Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk.: Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 2016. 616 p. ára: 6000 Ft
86. **Dr. Révész Éva-Tóth Zoltán SVD:** „Küldetése a mi küldetésünk” A verbiták százéve Magyarországon, 1916–2016. Budapest–Köszeg–Szeged, 2016. 156 p. ára: 2000 Ft
87. **A szerbek Magyarországon 1918-1921.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2016. 180 p. ára: 2500 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

1. **Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
2. **Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
elfogyott
3. **Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
4. **Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
elfogyott
5. **Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
6. **Mille anni di storia dell’arcidiocesi di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
7. **Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.
8. **Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
9. **Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
10. **Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft

12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** ára: 1990 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
14. **Le relazioni diplomatiche tra l’Ungheria e la Santa Sede 1920–2000.** ára: 2200 Ft
A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
15. **Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. ára: 900 Ft
122 + 6 p.
16. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
17. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
18. **Cevins, M.-M. de:** L’église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). ára:
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
19. **Krzysztof Sztydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. ára: 2500 Ft
Budapest, 2004. 227 p.
22. **A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
23. **Bohdan Cywiński:** Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p. ára: 1900 Ft
24. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
25. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
28. **Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. ára: 1800 Ft
Budapest, 2006. 76 p.
29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
30. **Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** ára: 1600 Ft
Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p.

31. **Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. ára: 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskotiavnická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. ára: pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Haško:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. ára: 2900 Ft
38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) ára: 3000 Ft
39. **Kegyelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. ára: 1500 Ft
40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest Mindszenty Biboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. ára: 3500 Ft
41. **Hetény János:** A Szűzanya vérrel könnyező györi képének tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p. ára: 800 Ft
42. **Gryneus Tamás: Köztéri szakrális kisépítmények.** Szeged–Budapest, 2008. 365. p. ára: 3000 Ft
43. **Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842.** Budapest, 2008. 192. p. ára: 3500 Ft
44. **Szilárdfy Zoltán:** A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p. DVD melléklettel ára: 6500 Ft
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között.** Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p. ára: 8000 Ft
46. **Bikfalvi Géza:** Jezsuita olvasókönyv. Bp. 2008, 161. p. ára: 1 800 Ft
47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). Budapest–Szeged, 2009. 290 p. ára: 3500 Ft
48. **Stanko Andriæ:** Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, 2009. 323 p. ára: 3500 Ft
49. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p. ára: 2500 Ft
50. **Lagzi István:** „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944 tavaszán. Budapest-Szeged, 2009. 164 p. ára: 1800 Ft

51. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancia Arpadówna Budapest, 2009. 90 p. ára: 1500 Ft
52. **Albert András:** Az erdélyi református egyház a 17-18. században Budapest, 2009. 162 p. ára: 1800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein Budapest, 2009. 192 p. ára: 2000 Ft
54. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p. ára: 2500 Ft
55. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious Life in Eastern Europe.** Edited by István Zombori. Budapest, 2009. 147 p. ára: 2500 Ft
56. **Józsa László:** „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009. 327 p. ára: 4000 Ft
57. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p. ára: 1500 Ft
58. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p. ára: 4000 Ft
59. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popie³uszko lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p. ára: 2500 Ft
60. **Imre Molnár:** Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p. ára: 2000 Ft
61. **Mike Valéria:** Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p. ára: 4900 Ft
62. **Fazekas Csaba:** Az Országos Vallásügyi Tanács (1989–1990). Budapest, 2011. 124 p. ára: 1500 Ft
63. **Somorjai Ádám:** Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez 1956–1971. Budapest, 2011. 800. p. ára: 6000 Ft
64. **Varga Kálmán:** Nagybaldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000). Budapest, 2011. 295. p. ára: 3800 Ft
65. **Sándor Óze:** Reformation und Grenzgebiete. Budapest, 2011. 330. p. ára: 3500 Ft
66. **A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Emlékkötet Andrzej Przewoznik tiszteletére.** Budapest, 2011. 155. p. ára: 2000 Ft
67. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Jolan. Bl. Jolenta Arpadówna. Budapest, 2011. 175. p. ára: 2500 Ft
68. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967-1971. Budapest, 2012. 700. p. ára: 6000 Ft
69. **Lénárd Ödön:** Kutatástörténet. Budapest, 2012. 70. p. ára: 1000. Ft
70. **Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1-2.** Szerk.: Illés Pál Attila –Juhász-Laczik Albin OSB. Budapest, 2012. 1233. p. Puha kötésű: 5000.- Ft
Kemény k.: 6000. Ft

71. **Lagzi Gábor:** Keresztény egyházak a Baltikumban a 20. században 1-2. Budapest, 2013. 228. p. ára: 2500. Ft
72. **Dánielné Matus Erzsébet:** Őseim emlékére. Fejezetek Nána történetéből. Budapest, 2013. 179 p. ára: 2000 Ft
73. **Zvara Edina:** Nyugat-Dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késői humanizmus korában. Szeged-Budapest, 2013. 500 p. ára: 3000 Ft
74. **Viskolcz Noémi:** A mecenatúra szinterei a főúri udvarban. Nádasy Ferenc könyvtára. Budapest, 2013. 776 p. ára: 4000 Ft
75. **Joachim Bahleke:** A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia Együttműködéstől a konfrontációig (1686-1790). Budapest, 2013. 558 p. ára: 4000 Ft
76. **Tóth Sándor Attila:** A piarista rend 18. századi poétái. Latin humanitas, neolatin poézis I/2. Budapest, 2014. 380 p. ára: 2500 Ft
77. **Gyalogi János:** Az hitnek, mely a szeretet által munkálkodik. Budapest, 2014. 52 p. ára: 1000 Ft
78. **Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a Kelet-Közép-Európai diktatúrákban.** Szerk.: Soós Károly- Zombori István Budapest, 2014. 123 p. ára: 1800 Ft
79. **Szegedi ki kicsoda 2014.** Szerk.: Bodrits István–Zombori István Szeged, 2014. 113 p. ára: 1500 Ft
80. **Az állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945-1989 között. Intézmények és módszerek.** Szerk.: Nagy Mihály Zoltán–Zombori István. Budapest, 2014. 214. p. ára: 2500 Ft
81. **Bálint László:** Hamvas püspök és az ÁVH. Budapest, 2014. 248. p. ára: 2500 Ft
82. **Tóth Tamás:** A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegeye 18. századi megújulása. Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784). Budapest-Kalocsa, 2014. 493 p. ára: 4000 Ft
83. **János Esterházy węgiersko-polski męczennik.** (Egy lengyel–magyar mártír: Gróf Esterházy János). pod redakcja Imre Molnára i Istvána Zombori. Budapest-Warszawa, 2015. 154 p. ára: 2500 Ft
84. **Sulák Péter Sándor:** Szigorúan ellenőrzött vallásszabadság a Jászkunságban. Budapest, 2015. 112 p. ára: 1500 Ft
85. **Valter Ilona:** A Cikádori más néven (Báta)Széki ciszterci apátság története. Budapest, 2015. 187 p. ára: 2500 Ft
86. **Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam-egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között.** Szerk.: Nagy Mihály Zoltán - Zombori István. Budapest, 2015. 163 p. ára: 2000 Ft
87. **Orbán József Gyula:** Keresztények elleni erőszak. Háttér, elemzés és tények. Budapest, 2015. 477 p. ára: 3500 Ft
88. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.** Szerk.: Fejérdy András. Budapest–Róma, 2015. 280 p. ára: 3000 Ft
89. **Cserhádi Ferenc:** Magyarok a bajor fővárosban. Budapest 2016. 446 p. ára: 4000 Ft

90. „Evangelizare pauperibus misit me!” **Lazaristák Magyarországon.** Szerk: Csíky Balázs – Illés Pál Attila. Budapest–Pilisscsaba, 2016. 231 p. ára: 2500 Ft
91. **Tóth Tamás:** A Pápai Magyar Intézet Róma. Róma–Budapest, 2017. 100 p. ára: 2600 Ft
92. **Tamás Tóth:** Il Pontificio Instituto Ecclesiastico Ungherese Roma. Roma–Budapest, 2017. 100 p. ára: 3000 Ft

EGYETEMES EGYHÁZ

Sorozatszerkesztők
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám, Zombori István

Első sorozat

ECCLESIA SANCTA sorozat

Sorozatszerkesztők:
**Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István**

1. **A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 p. ára: 150 Ft
elfogyott
2. **A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 p. ára: 1000 Ft
3. **A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 p. ára: 280 Ft
elfogyott
4. **Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 p. ára: 2000 Ft
5. **A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 2000 Ft
6. **A katolikus egyház Írországban.** Budapest, 2002. 414 p. ára: 2500 Ft
7. **A katolikus egyház Észak-Európában.** Budapest, 2003. 284 p. ára: 2000 Ft
8. **A katolikus egyház Svájcban.** Budapest, 2004. 495 p. ára: 2600 Ft
9. **A katolikus egyház Ausztriában.** Budapest, 2005. 306 p. ára: 2200 Ft

Második sorozat

EGYETEMES EGYHÁZ

1. **Paul Pallath:** A Katolikus Egyház Indiában. Budapest, 2015. 232 p. ára: 2500.-

Hasonmás kiadványok

1. **Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában
Budapest, 2000. 181 p. ára: 1200 Ft
2. **Monumenta Vaticana I–VI.**, (1–6. kötet = 5 db)
Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
3. **Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** Budapest, 2001
(1-2. kötet = 3 db) ára 1800 Ft/db
A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár)
köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887.
LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–
1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p-
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII +
365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest,
1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest,
1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest,
1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest,
1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886.
CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből.
Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994.
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.**
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
ára: 250 Ft

3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. 127 p. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. 296. p. Összeállította: Dóka Klára ára: 450 Ft
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. 217. p. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. 214 p. Összeállította Dóka Klára ára: 250 Ft
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. 208 p. Összeállította: Patkóiné Kéringér Mária ára: 250 Ft
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. 276 p. Összeállította Dóka Klára ára: 400 Ft
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
 Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
 I. kötet A–K. 300 p.
 II. kötet L–Z. 251 p.
 III. kötet. Mutató. 168 p.
 IV. Térképek 12 db.

JELES BENCÉS TANÁRAINK

1. **Jávor Egon emlékezete.** Budapest, 2011. 97. p. ára 1000 Ft

PANNONHALMI APÁTOK ÉS FŐAPÁTOK

1. **Somorjai Ádám OSB: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs éve (1947–1950)** Budapest, 2014. 260 p. ára: 3500 Ft
2. **Hegedűs Éva: Uros pannonhalmi apát jogbiztosító és birtok-szerző tevékenysége (1207–1242).** Budapest, 2014. 102. p. ára: 1800 Ft

Előkészületben:

3. **Solymos Szilveszter OSB: Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát (1865–1885) 2. kiadás**

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1–2., 3–4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1–2., 3–4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1–2., 3–4.	400 Ft

8. évf. 1996. 1–2., 3–4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1–2., 3–4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1–2., 3–4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1–2., 3–4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1–4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1–2., 3–4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1–4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1–2., 3–4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1–2., 3–4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1–2., 3–4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1–2., 3–4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1–2., 3–4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1–2., 3–4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1–4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1–2., 3–4	500 Ft
23. évf. 2011. 1–2., 3–4	500 Ft
24. évf. 2012. 1–2., 3–4	1000 Ft
25. évf. 2013. 1–2., 3–4	1000 Ft
26. évf. 2014. 1–4	sajtó alatt
27. évf. 2015. 1–2.	1000 Ft

